

Чорний шаль

1

– Зачекай, – сказав Банді своєму другові д' Андреа. – Я її попереджу. А як знов упреться, заходь без дозволу.

Обоє були короткозорі і, розмовляючи, стояли майже впритул один до одного. Вони схожі були на братів: майже однолітки, подібні навіть статурою: високі, худорляві, прямі; все робили акуратно, з дріб'язковою ретельністю. І рідко траплялося, щоб, розмовляючи отак, один із них не поправив другому дужки окулярів на перенісці чи вузлика краватки; а як усе було гаразд, то не полічив би гудзиків на піджаку. Втім, говорили вони мало. І похмурість їхнього повсякденного життя читалася на їхніх блідих обличчях.

Вони вирости разом, училися в університеті, – тільки один на юридичному, а другий на медичному відділенні. Тепер удень їх розводила служба, але щовечора вони неодмінно прогулювалися, – там, де за околицею починалася довга алея, над урвищем.

Вони так добре вивчили один одного, що для порозуміння їм вистачало погляду, слова чи легенького кивка. Отож їхні прогулянки починалися з обміну короткими фразами, після чого друзі переважно мовчали, так ніби уривчасті перемовки давали їм досить поживи для роздумів. Ступали вони поволі, заклавши руки за спину, як пара потомлених коней; жодного разу ні тому ні другому не закортіло кинути погляд за парапет алеї і помилуватися величним краєвидом, що відкривавсь унизу, – долинами й пагорбами, і морем, що пломеніло ген удалині під останніми променями сонця. Важко повірити, що ці двоє можуть іти отак і жодного разу не озирнутися, не глянути на таку красу.

Кілька днів тому Банді сказав д' Андреа:

– Елеонора ніби занедужала.

Д' Андреа поглянув приятелеві в очі й зрозумів, що сестрина недуга не важка.

– Може, мені зайти до неї? Я б її оглянув.

– Вона не хоче.

І обидва попрямували далі, похмурі, ніби розсердилися на цю жінку, яка замінила їм матір і якій вони завдячували всім.

Д' Андреа змалку осиротів, і його взяв до себе один із дядьків, який не міг дати йому освіти. Елеонора Банді та її маленький брат теж лишилися сиротами, коли Елеонорі було вісімнадцять років; шляхом суворої ощадливості вона розтягла як зуміла мізерну спадщину. Потім їй довелося працювати, підробляючи уроками музики та співів. Так Елеонора виростила брата, так дала освіту і йому, і його другові.

– Зате я гладка, а ви худі, – весело говорила вона юнакам. – Я забрала на себе весь жир, а вам лишилися самі маслаки.

Вона й справді була гладка і гладшала дедалі більше. Та обличчя мала тонке, ніжне, як у тих мармурових ангелів у розмаяних туніках, що їх можна побачити в усіх церквах. Оксамитовий погляд чудових чорних очей з під довгих вій і мелодійний голос пом'якшували перше враження. Вона завжди ніяковіла, коли на неї дивилися, і сумовито всміхалась, думаючи про свою зовнішність.

Вона грала на роялі й співала, може, не за всіма правилами, проте щиро й з великим почуттям. Якби не суворе виховання та не провінційні забобони і, нарешті, якби не брат, вона могла б стати співачкою. Колись вона мріяла про театр – тільки мріяла, не більше. Тепер їй добігало вже під сорок. В містечку її шанували за артистичний хист, і це було їй якоюсь віддякою за нездійснену мрію, втіхою в тяжкій праці задля майбутнього двох бідолашних сиріт, за довгі роки самопожертви.

Доктор д' Андреа чекав довго, а його друг усе не виходив.

Вітальня, де він сидів, була світла, хоча й невисока; від старомодних, потертих,

вицвілих меблів віяло духом минувшини; ніби журячись за колишньою величчю, ці меблі споглядали своє відображення в двох великих дзеркалах. Здавалося, в цій кімнаті жили тільки портрети померлих предків. Вони сердито дивилися з рам на єдину нову річ – кабінетний роаяль Елеонори.

Врешті докторові набридло чекати, він підвівся, підійшов до дверей, прислухався. Почувши притамований плач, тихо постукав.

– Заходь, – сказав Банді, відчиняючи йому. – Не можу збагнути, чому вона так затялася.

– Та тому, що я не хвора! – вигукнула Елеонора крізь сльози.

Вона сиділа в глибокому шкіряному фотелі, вбрана за звичаєм у чорне, величезна й бліда. Зараз особливо дивним здавалося, що в неї таке дитяче обличчя; щось майже непристойне було у цьому, а надто вражала якась божевільна непорушність її погляду, затятість, яку вона, втім, всіляко намагалася приховати.

– Запевняю вас, я не хвора, – повторила вона трохи спокійніше. – Ну прошу, дайте мені спокій...

– Гарзд! – відрубав брат. – Ось Карло. Нехай він розбереться, що там у тебе. – І вийшов з кімнати, сердито грюкнувши дверима.

Елеонора затулила обличчя руками й зайшлася плачем. Д'Андреа дивився на неї, йому було незручно й соромно. Нарешті він запитав:

– Ну в чому справа? Що сталося? Навіть мені не можете сказати?

Елеонора все плакала, він спробував лагідно, але настирливо відвести її руки від обличчя.

– Не треба, заспокойтеся й розкажіть мені все. Я ж тут, з вами.

Елеонора похитала головою і раптом у якомусь пориві схопила його руку в свої, обличчя її скривилось – і вона простогнала:

– Карло! Карло!

Д'Андреа нахилився до неї, – всупереч своїй звичайній стриманості:

– Розкажіть усе як є...

Тоді вона припала щокою до його руки й тихо, розпачливо мовила, благаючи:

– Допоможи мені померти, Карло. Допоможи, бога ради! Я не знаю як, і мені не вистачає духу...

– Померти? – посміхнувся він. – Та що це ви! Для чого вам помирати?

– Я мушу померти! – повторила вона крізь ридання, що душило її. – Навчи мене, як це зробити. Адже ти лікар. Порятуй мене, ради бога, від цієї агонії! Я мушу вмерти. Іншого рятунку для мене немає. Тільки смерть.

Він розгублено дивився на Елеонору. Вона теж підвела на нього очі, та відразу ж і заплющила їх, обличчя її знову скривилось, і вся вона скулилась, ніби злякалась чогось.

– Так, так, – рішуче мовила вона. – Так, я пропала, Карло! Пропала!

Д'Андреа мимоволі висмикнув свою руку з її долонь.

– Що? Що ви кажете? – пробурмотів він.

Не дивлячись на нього, вона притулила палець до вуст і кивнула в бік дверей.

– Аби тільки він не дізнався! Не кажи йому нічого, благаю! Спершу допоможи мені вмерти. Дай мені що небудь, я вип'ю як ліки, я віритиму, що це ліки, прописані від тебе. Аби тільки відразу! Я не можу, сама не можу, страшно! Вже два місяці я мучуся, але ніяк не зважуся. Скажи, Карло, адже ти мені допоможеш?

– Чим я зможу допомогти вам? – спитав розгублено Д'Андреа.

Елеонора знову схопила його за руку і, благально зазираючи йому в обличчя, сказала:

– Якщо ти не хочеш допомогти мені вмерти, може... якось інакше... ти міг би мене врятувати?

Д'Андреа випростався і суворо насупив брови.

– Благаю тебе, Карло! – все повторювала вона. – Це не заради мене, не задля мене, аби тільки не дізнався Джорджо. Якщо ти ще не забув того добра, що я зробила для вас обох,

поможи мені, врятуй мене, Карло! Невже після всього, що я зробила, що я вистраждала, на мене чекає такий кінець, така ганьба, у моєму віці? За що ж мені таке безталання? О, який жах!

– Але як же це, Елеоноро? Ви? Як це могло статися? Хто він? – тільки й зміг спитати д'Андреа, приголомшений цим незвичайним зізнанням.

Елеонора знову кивнула на двері і затулила обличчя руками.

– Не треба! Я не можу зараз про це думати! Невже тобі не шкода Джорджо? Така йому ганьба!..

– Але як саме? – спитав д'Андреа. – Адже це був би злочин. Подвійний злочин. А чи не міг би я допомогти... якось інакше?

– Ні! – рішуче й гірко мовила вона. – Доволі. Я зрозуміла. Облиш мене. Більше не можу. Голова її впала на спинку фотеля, знесилене тіло обм'якло.

Карло д'Андреа розгублено дивився на неї крізь окуляри, довго стояв, не знаходячи слів; він ніяк не міг повірити, уявити собі, як жінка, що була все життя взірцем доброчесності, самозречення, могла впасти у такий гріх. Неймовірно! Елеонора Банді? Адже замолоду вона відмовилася від стількох блискучих партій! А тепер, як молодість уже минула... А може, саме тому...

Він поглянув на неї, і тому, що вона була така безмірно пишна, надто непристойною і брудною видалась йому ця думка.

– Ну годі! – нервово мовила Елеонора. Не дивлячись на нього, вона відчувала весь жах його підозр. – Іди, скажи Джорджо. Хай швидше робить зі мною все що хоче. Іди!

Д'Андреа вийшов майже машинально. Вона ледь підвела голову, проводжаючи його поглядом. І, тільки но двері зачинилися, знову впала на крісло.

2

Після того як д'Андреа пішов, Елеонорі полегшало – вперше за два місяці нестерпної муки. Їй здалося, що найгірше – позаду. Вона вже знемоглася в боротьбі з цією мукою, хай вирішиться її доля як завгодно, аби швидше!

Зараз увійде брат і вб'є її. І нехай... Тепер вона не має права ні на повагу, ні на співчуття. Правда, вона зробила для нього і для його друга більше, ніж велів їй обов'язок, але тепер за одну мить все її добро перекреслене.

Знову їй зробилося страшно, і вона заплющила очі.

В глибині душі Елеонора винуватила в усьому, що сталося, виключно себе. Так, вона сама, сама винна – стільки років знаходила в собі сили не піддаватися поривам юності, змушувала себе жити шляхетними й чистими помислами і самопожертву свою вважала за обов'язок. І пропала отак, відразу! Як це страшно!

Єдине її виправдання нічого не важить для брата. Вона могла б сказати йому: «Послухай, Джорджо, а може, мій гріх стався через тебе?» А власне, так і було.

Вона стала йому матір'ю. І за все добро, що йому зробила, за велику її жертву, він навіть не всміхнувся до неї ніколи – ні він, ні його друг. Ніби душі їхні були отруєні мовчанням і нудьгою, пригнічені незбагненною тугою. Одержавши дипломи, вони обоє з головою поринули в роботу, працювали дуже багато, і скоро їм ніхто вже не був потрібен, крім них самих. Тепер їм нетерпеливилось розрахуватися з нею, і цей їхній поспіх ранив її в самісіньке серце. Отак вона раптом втратила мету і сенс життя. Що їй лишалось тепер, коли вона зрозуміла, що не потрібна більше цим юнакам? А молодість минула, – без вороття.

Навіть коли братові до рук попливли гроші, усміх не повернувся на його обличчя. Може, прийнявши від неї таку жертву, він мучиться, бо вважає себе зобов'язаним на все життя і в свою чергу змушеним поступитися своєю свободою? Їй хотілося сказати йому просто, від щирого серця:

«Не думай про мене, Джорджо! Я хочу тільки одного – аби ти був щасливий... Розумієш?»

Та вона знала, – він відразу її обірве:

«Ну ну! Що за балачки? Я не забув про свій борг. Зачекай, я сплачу тобі все».

«Сплатиш? Та хіба мені це потрібно?» – хотілося крикнути їй. Адже вона йшла на жертви не замислюючись, із легким серцем, завжди посміхаючись.

Вона знала його впертість і тому не наполягала. Але як тяжко їй було, як задихалась вона в цій атмосфері відчуженості й самоти!

Заробітки його зростали, він оточив сестру комфортом, напеліг, щоб вона кинула свої уроки співів та музики. І от якоїсь лихої години, години вимушеної, принизливої бездіяльності, в неї майнула думка, яка спершу видалася смішною: «А що як я вийду заміж?»

Але ж їй тридцять дев'ять років! Та ще така гладуха... довелося б і нареченого замовляти по мірці! Проте немає іншої ради, щоб звільнити брата від гнітючого боргу вдячності.

Майже сама того не усвідомлюючи, вона почала стежити за собою, чепуритися, мов дівчина на порі, про що раніш і помислити не могла.

Ті, хто колись упадали коло неї, давно вже мали свої родини. Раніш їй було до цього байдуже, тепер, коли вона згадувала про це, серце їй починало щеміти, вона заздрила подругам, що зуміли влаштувати своє життя.

Одна вона лишилася ні з чим...

Та хто зна, може, ще не пізно? Невже на тому й скінчилося її діяльне життя, а далі лишається животіти в цій страшній порожнечі? Невже вона повинна загасити племіння своєї палкої душі? Поринути в морок?

І тоді її опосіла нестерпна туга. Шалені жадання поймали Елеонору, куди й поділась її мила невимушеність і щирість, змінився навіть її сміх і тембр голосу. Мова її стала глузлива, навіть ядуча. Вона сама відчувала, як змінилась у неї вдача, і ненавиділа себе, своє могутнє тіло, трепет незвіданої жаги, якою воно так раптово спалахнуло і тепер мучило її, не давало спокою.

Тим часом брат, назбиравши грошей, купив ділянку землі й побудував на ній гарненьку віллу. Він умовив сестру поїхати туди на місяць – відпочити. Але їй здалося, що, мабуть, він просто хоче спекатися її, і вона вирішила залишитися там назавжди. Вона зійде з його дороги: перестане допікати йому своєю присутністю. Та й сама викине з голови безглузду думку – вийти заміж у такому віці.

Перші дні їй було гарно, і вона повірила, що так триватиме завжди.

Вона вже звикла вставати вдосвіта й довго блукати полем. Часом вона зупинялась і мов зачарована дослухалася до прозорої тиші поля, де лише трави ледь тремтіли від ранкової прохолоди, до співу сільських півнів, що перегукувалися між собою, милувалася зеленими смужками лишайника на камені чи оксамитовим мохом на поваленому стовбурі оливи.

О, тут, на природі, ближче до землі, вона відживить свою душу, знайде інші думки й почуття і, може, стане такою, як ота мила дружина орендаря, яка так лагідно з нею розмовляє і вже встигла розповісти стільки цікавого про село... В цих нехитрих оповідях відкривався їй новий, несподіваний і глибокий сенс життя.

Сам орендар був доволі неприємною людиною, він хизувався своїми широкими поглядами – так, попоїздив світом, був в Америці, вісім років жив у *Беноссарі*¹. Отож він і не хоче тепер, щоб його єдиний синок, його Джерландо, длубавсь у землі. Коли хлопчику минуло тринадцять років, він послав сина в училище, нехай «повчиться грамоти», а потім і до Америки послати можна, це країна велика, там то він, безсумнівно, заживе слави й грошей.

¹ Неписьменний орендар говорить про Буенос Айрес (столиця Аргентини). Тут і далі прим. перекладачів.

Тепер Джерландо мав дев'ятнадцять років, та за довгий час навчання він доплентався лише до третього класу технічної школи. Був він незграбний, наче витесаний з колоди, парубійко, геть замучений батьковими турботами. В школі він мимоволі набрався міських звичок і від того зробився ще дурніший з вигляду.

Щоранку він кропив водою свого жорсткого, непокірного чуба й розчісував на проділ, але потім, висихаючи, волосся стирчало кущами, ніби на черепі в нього були гулі, і брови в нього росли кущами, і так само сіялися вусики та ріденька борідка. Бідолаха Джерландо! Увесь його вигляд викликав співчуття – такий нековирний, і вічно сидить над книжкою! З батька, було, сім потів зійде, доки він добудиться синочка, бо той раз у раз засинав важким сном ситого кабана, розбуркає його і ще зовсім сонного, отетерілого, везе до міста, на нові тортури.

Коли приїхала синьйорина, Джерландо попросив її поговорити з матір'ю, аби вона поклопоталася перед батьком. Триклята та наука, триклята вона, триклята! Він більше не витримає!

Елеонора спробувала заступитися за нього. Але батько й слухати не схотів – ні, ні, ні! До синьйорини він ставиться з усією шанобою, але уклінно просить її не втручатись. І тоді вона, почасти з жалю, почасти знічев'я, почасти задля розваги, почала допомагати бідному хлопцеві як могла.

Щодня по обіді вона запрошувала його до себе. Він приходив, знічений і розгублений, затиснувши під пахвою книжки й зошити. Йому було ніяково, мабуть, пані просто хоче розважитися, посміятися над його недолугістю. Але ж то батько його силує, він справді тупий до науки, нічого не вдієш, інша річ, коли треба дерево посадити або з волом упоратися, це він може, чорт забирай! І Джерландо показував їй свої мускулясті руки, сумирно дивився на неї і широко посміхався, оголюючи міцні білі зуби...

Іноді Елеонора рішуче припиняла ці заняття, не хотіла більше його бачити. Вона звеліла привезти їй з міста рояль і тепер замикалась у себе і поринала в музику, співи, читання. Якось увечері вона помітила, що, втративши так раптово її допомогу, її товариство, прихильність і жарти, що вона їх дозволяла собі на адресу Джерландо, він почав скрадатися до вікна, аби послухати її співи та гру на роялі. Їй закортіло заскочити його зненацька. Спонукувана раптовою недоброю забаганкою, вона одного разу рвучко припинила гру й швидко збігла сходами вниз.

– Що ти там робиш?

– Слухаю...

– Подобається?

– Так, синьйоро, дуже! Я ніби в раю.

Од такого визнання вона розсміялась. І раптом Джерландо, ніби той сміх підстьобнув його, кинувся на неї – біля дому, в темряві, куди не сягала смуга світла, що падало з балкону.

Так все і сталося.

Переможена цією навальністю, вона не змогла його відштовхнути, відчула, як раптом невідомо чому її зрадили сили, і вона знетямилася, здалася, сама того не бажаючи.

Наступного дня вона повернулася до міста.

І що ж тепер? Чому не заходить Джорджо, не ганьбить її? Може, д'Андреа ще нічого йому не сказав? Може, він думає, як зарадити її лихові? Але як?

Вона сховала обличчя в долонях, ніби не бажаючи бачити прірви, що розкрилася перед нею. Тут нічим не зарадиш. Треба вмерти. Але – як? І коли?

Двері зненацька прочинилися, і на порозі постав Джорджо, блідий, скуйовджений і заплаканий. Д'Андреа підтримував його.

– Я хочу знати лише одне, – процідив Джорджо крізь зуби, карбуючи кожен склад. – Я хочу знати, хто це.

Не підводячи очей, Елеонора лише похитала головою і знову розридалася.

– Ти мені скажеш! – крикнув Банді й підступив до сестри, але д'Андреа втримав його. –

І хай би хто він був, ти вийдеш за нього заміж!

– Ні, Джорджо! – простогнала вона, ще нижче опускаючи голову й заламуючи руки. – Ні! Це неможливо! Неможливо!

– Він що, одружений? – спитав Джорджо і, стиснувши кулаки, грізно рушив на неї.

– Ні, – поспіхом відповіла вона. – Але це неможливо, повір мені!

– Хто він? – наполягав Банді, увесь тремтячи й підступаючи до неї майже упритул. – Хто, кажи! Швидко! Ім'я!

Відчувши на собі весь безмір братової люті, Елеонора зіщулилась, зробила спробу підвести голову й простогнала під його навіженим поглядом:

– Я не можу цього сказати...

– Кажи, а то я вб'ю тебе! – заревів Банді, замахнувшись на неї кулаком.

Але тут не витримав д'Андреа. Відштовхнув приятеля й суворо наказав:

– Краще вийди. Вона скаже мені. Іди...

І випровадив його з кімнати.

3

Брат був невблаганний.

Перед весіллям він тільки те й робив, що підливав масла у вогонь. Боячись глузів, він усім і кожному розповідав про свою ганьбу у найбрутальніших висловах. Він був ніби несповна розуму, і всі його жаліли.

З батьком Джерландо йому довелося добре повоювати, перш ніж той згодився на синове весілля.

Незважаючи на свої широкі погляди, старий наче з неба впав: спершу ніяк не хотів повірити. Потім запевнив:

– Ви не звольте сумніватися, пане добродію! Я його розчавлю, як ото чавлять ногами виноград! Або ліпше зробімо так: зв'яжу йому руки ноги, видам вам, а ви вже робіть як знаєте. Ще й сам, будьте певні, візьму в руки батога, три дні мочитиму, аби краще шмагав.

Коли старий дотямив, що пан хоче зовсім іншого і що йдеться про шлюб, він знову не на жарт розгубився.

– Га? Та що ви таке кажете, пане добродію? Віддаєте синьйорину за сина простого наймита?

І навідруб одмовився.

– Даруйте. Але синьйорина вже не маленька, досвіду їй – не позичати, знає, що гоже, а що ні. Не слід було їй так з моїм дурником поводитися. Не хотів би казати, та вона сама щодня його принаджувала. Ну, самі розумієте... Зелений ще... В такому віці їх не зупиниш... А тепер хіба я можу отак розлучитися з сином, знаєте, в які гроші він мені обійшовся? Та й синьйорина, даруйте на слові, у матері йому годиться...

Банді довелося пообіцяти за нареченою чималий посаг – садибу та утримання сестрі.

Так залагодили це весілля, яке стало справжньою подією для всього містечка.

Всі ніби знаходили особливу втіху в тому, щоб прилюдно познущатися з жінки, до якої вони стільки років виявляли повагу й шанобливість. Ніби між колишньою повагою і теперішньою ганьбою не могло бути місця для звичайнісінького співчуття.

Всі жаліли брата, а він, звісно, не схотів брати участі в шлюбній церемонії. Д'Андреа теж не прийшов, пославшись на те, що не може кинути друга в цей сумний день.

Старий лікар, який доглядав ще Елеонориних батьків (і в якого д'Андреа, повернувшись з університету, озброєний таємницями новітньої терапії, відразу ж відбив більшу частину пацієнтів), зголосився бути за свідка, він привів з собою ще одного старого, свого приятеля, і той став за другого свідка.

Разом з ними, в закритій кареті, Елеонора поїхала до мерії, а звідти – в маленьку церкву

на околиці міста.

В другій кареті їхав похмурий наречений, Джерландо, в супроводі батьків. Вони сиділи святково виряджені, пихаті, поважні. Що не кажи, а їхній син бере справжню панну, адвокатову сестру, та ще й з добрим посагом – земля, гарний дім, навіть грошенята. Джерландо, аби стати гідним свого нового стану, вчитиметься далі. Маєткові дасть раду він, батько. От тільки наречена трохи підтоптана. А може, воно й на краще! Незабаром з'явиться спадкоємець, він, як то кажуть, уже на підході. Згідно з усіма законами природи вона вмере раніше, і Джерландо житиме вільний і в достатку.

Приблизно так міркували й свідки з боку нареченого в третій кареті, – селяни, батькові приятелі, а також дві старі тітки по материній лінії. Інші родичі й численні приятелі Джерландо чекали в садибі, святково вбрані: чоловіки у костюмах з темно синьої вовни, жінки в нових накидках і неймовірно яскравих хустках. Батько жениха, людина широких поглядів, не пошкодував грошей на бенкет.

Коли приїхали до мерії, Елеонора раптом розридалася. Родичі підштовхували до неї нареченого, але старий лікар сказав, що ліпше йому постояти осторонь.

Ще не зовсім заспокоївшись, Елеонора увійшла до зали, де мала відбутися шлюбна церемонія. Побачивши біля себе цього хлопця, який від незручності й сорому здавався ще недоладнішим, вона від розпачу мало не крикнула: «Ні! Ні!» й поглянула на нього, ніби хотіла, щоб він відмовився. Але невдовзі вони обоє, ніби на згоду з неминучим вироком, сказали: «Так». Поспіхом здійснили церковний обряд, і сумний весільний кортеж рушив назад до вілли. Елеонора не хотіла розлучатися зі старими друзями, але їй все таки довелося пересісти до карети з молодим та його батьками.

Дорогою всі мовчали. Старий і стара були розгублені: часом кидали крадькома погляди на невістку, потім презиралися між собою і ховали очі. Молодий понуро втупився у вікно.

Вдома їх зустріли галасливо – кричали, стріляли, плескали в долоні. Та, глянувши на молоду, гості притихли, хоч вона й намагалася посміхатися до всіх цих добрих людей, які вітали її на свій лад, як заведено у них.

Незабаром вона попросила дозволу піти, але побачивши в кімнаті, де завжди спала під час літнього відпочинку, шлюбну постіль, залякла на порозі: «Отам, з ним? Ніколи! Ніколи!» І, здригаючись від огиди, вона метнулася до іншої кімнати і замкнула двері на ключ. Потім упала в крісло й затулила обличчя руками.

Крізь двері долітали голоси і сміх гостей, які під'юджували Джерландо, вихваляючи не так молоду, як її посаг та родину.

Джерландо мовчки стояв на балконі, йому було соромно, і він час від часу лише знизував могутніми своїми плечима.

Соромно, еге ж, соромно, що він одружився отак з цією синьйориною! А все через батька! Це він насадив на нього з тією клятою наукою, і вона, ця синьйорина, поводитася з ним, Джерландо, як з останнім бовдуром, шпигала його дошкульними жартами. І ось що з цього вийшло. Батькові що, він одержав добрячий шмат землі, а до іншого йому байдуже. А йому? Як він тепер житиме з цією поважною синьйориною, перед якою почувається ні в сих ні в тих? Вона пішла за нього тільки від сорому й ганьби. Як же він тепер насмілиться поглянути їй в очі? А тут ще й батько – вимагає, щоб він не кидав цієї остогидлої школи! Таж його там засміють приятелі! Адже вона на двадцять років за нього старша, та ще й така товстелезна, як гора...

Поки Джерландо переймався цими думками, батько з матір'ю стежили за останніми приготуваннями до учти. Нарешті вони врочисто увійшли до зали, де стояв уже накритий стіл. Святкові наїдки готували не вони – найняли міського трактирника, а той привіз із собою кухаря та двох лакеїв – подавати гостям.

Старий вийшов на балкон до сина й звелів йому:

– Піди скажи своїй жінці, щоб ішла до столу.

– Не піду, хай там що! – буркнув Джерландо, тупнувши ногою. – Ідіть самі.

– Це твій клопіт, віслуче! – крикнув на нього батько. – Ти її чоловік. Ану, йди!

– Як собі хочете, а я не піду! – вперто повторив Джерландо.

Старий, якому увірвався терпець, вхопив сина за комір і дав йому стусана.

– Тепер тобі соромно, дурню! Сам заварив кашу, а тепер, бач, соромишся? Ану, йди, я кому сказав! Вона – твоя дружина!

Понабігали гості, почали їх мирити, навперебій умовляючи Джерландо піти по дружину.

– Та що тут такого? Поклич її, хай прийде закусити...

– Та я навіть не знаю, як її кликати! – розпачливо заволав Джерландо.

Одні розреготалися, інші кинулися стримувати батька, який поривався всипати синові за те, що цей телепень псує йому свято; так усе пишно наготували, стільки грошей викинули.

– Покличеш її на ім'я, – тим часом розважливо підказувала матір. – Як її звуть? Елеонора? От і клич її Елеонорою... Вона ж тобі дружина... Іди, синку, йди...

І, по тих словах, підштовхнула його до подружньої спальні.

Джерландо постукав у двері. Спершу тихенько. Почекав. Тихо. Що він їй скаже? Як же це, – отак відразу на «ти»? Чорт, сором який! Але чому вона не відповідає? Може, не почула? Він постукав гучніше. Почекав ще. Тихо.

Тоді, остаточно розгубившись, він тихенько покликав її, як радила мати. Але це «Елеоноро!» вийшло в нього так незграбно, нерозбірливо, що він, намагаючись виправити помилку, загукав голосно, владно:

– Агов, Елеоноро!

І почув її голос з за дверей іншої кімнати:

– Хто там?

Він підійшов до тих дверей, серце йому калатало.

– Це я... – промовив він. – Це я, Джер... Джерландо... Там усе вже готове.

– Я не можу, – відповіла вона. – Сідайте до столу без мене.

І Джерландо, з полегкістю зітхнувши, вернувся до зали.

– Вона не йде! Каже, не вийде. Вона не може!

– Бачили такого бовдура? – лайнувся батько, який інакше його ніколи не називав. – Ти їй сказав, який у нас стіл сьогодні? Не йде? Треба було силоміць привести!

Втрутилась мати, вона переконала батька, що сьогодні краще дати невістці спокій. Гості її підтримали:

— Авжеж, вона переживає... соромиться... це ж ясно.

Свекру дуже кортіло показати Елеонорі, що й він при нагоді зуміє все зробити як слід. І тепер, неабияк розлютившись, він похмуро запросив усіх до столу.

Гостям, звісно, хотілось покуштувати міських наїдків, але вони трохи розгубилися, бо стіл було накрито з незвичайними витребеньками: ото вигадали – на кожного по чотири келихи й келишки різної форми, ножі – малі й великі, по кілька виделок та ще якісь пір'їни в тонкому папері!

Вони сиділи далеко від столу, пріючи у своїх святкових піджаках з цупкого сукна, незвичні до таких пишнот, дивилися одне на одного, на грубі засмаглі обличчя, спотворені незвичним умиванням. Вони незграбно брали своїми натрудженими селянськими руками всі ці срібні виделочки (яку треба, – велику чи малу?), срібні ножички... Їм було дуже ніяково під нахабними поглядами лакеїв у білих рукавичках, які сновигали довкола столу з тацями.

Батько дивився на Джерландо, чухав потилицю, примовляв, скорчивши глузливо жалісну міну:

– Погляньте, погляньте на нього! Віслуче ти, віслуче! Авжеж, їй і глянути бридко на таку пику! І правильно вона робить, правильно робить, що соромиться. От я б на його місці!..

Довечеряли в похмурій мовчанці, й гості під тим чи іншим приводом порозходилися. Було вже темно.

Ну, що тепер будеш робити? – спитав батько, тільки но лакеї поприбирали зі столу і все

в домі затихло. – Що тепер робитимеш? Виплутуйся як знаєш!

І звелів жінці йти за ним до їхньої хати, неподалік від вілли.

Коли вони пішли, Джерландо розгублено роззирнувся довкола, не знаючи, на яку стати.

У тиші він відчував присутність жінки, що зачинилася від нього там, у кімнаті, поруч. Може, тепер, почувши, що все затихло, вона вийде звідти? Що йому тоді робити?

Ох, добре було б піти звідси разом з матір'ю або хоч під деревом прилаштуватися, надворі!

А раптом вона чекає, щоб він її покликав? Може, вона упокорилась і чекає тепер, що він її покличе... Так, чекає, що він...

Джерландо прислухався. Ні, все було тихо. Мабуть, заснула. Вже зовсім смеркло. Кризь одчинений балкон до зали вливалось місячне світло.

Не засвічуючи лампи, Джерландо взяв стільця й примостивсь на балконі, звідки видно було все село й долину, що спускалася до моря.

Ніч була місячна, на небі сяяли яскраві зорі, молодик сипав у море срібні бризки, над жовтою розлогою нивою, ніби мелодійні дзвіночки, сюрчали коники. Зненацька десь поблизу пронизливо й сумно пугукнув пугач, здаля йому відповів другий, і вони довго перегукувалися між собою у прозорій нічній імлі.

Спершись на поручні, він дослухався до їхнього пугукання, і його тяжка, гнітюча невпевненість поволі минала. Потім він розгледів мур, який оточував садибу, і подумав, що ця земля належить тепер йому, і всі дерева – оливи, мигдаль, інжир, шовковиця – його, й оті дальні виноградники – теж його власність.

Батько й справді недаремно радів, тепер він ні на кого не гнутиме спину.

Зрештою не така вже й безглузда була ідея примусити його вчитися далі. Краще вже там, у школі, ніж цілий день отут, із жінкою. А він таки зуміє присадити кожного, хто почне брати його на глузи, навіть поза очі. Тепер він сам господар і не боїться, що його виженуть зі школи. Та й не виженуть! Він учитиметься тепер дуже старанно, аби одного чудового дня, – і той день уже недалеко, – з'явиться серед міського панства як рівний серед рівних. Ще чотири роки повчитися, і він матиме диплом технічної школи, стане агрономом чи бухгалтером. І тоді шурякові, пану адвокатові, який вважає, що віддав сестру за нерівню, доведеться знімати перед ним капелюха! Отак! А він йому тоді й скаже: «Кого ви мені підсунули? Оцю стару бабу? Я чоловік учений, не бозна хто, міг би взяти собі молоду красуню, багату й високородну!»

За тими роздумами його зморив сон, і він заснув, схиливши голову на руки, що лежали на поручнях.

Пугачі так само пугукали, один десь поруч, другий – віддалік: скаржилися на щось один одному. Ніч була світла, над землею ніби тріпотіла місячна завіса, сюрчали коники, а здалеку, ніби непевний докір, долинав глухий стогін моря.

Пізно вночі Елеонора, мов тінь, з'явилась на порозі балкона.

Вона не сподівалася застати там Джерландо, який солодко спав. А побачивши його, відчула враз і розпач, і жаль. Вона довго зважувала, чи слід його розбудити, щоб сказати про своє остаточне рішення. Але не змогла доторкнутися до нього, їй забракло духу покликати його на ім'я, – і вона нечутною тінню майнула до своєї кімнати.

4

Домовитися з ним виявилось не так уже й важко.

Наступного дня Елеонора поговорила з Джерландо по материнському: вона сказала, що він господар дому і може робити все що заманеться, так ніби вони нічим не зв'язані. Для себе попросила тільки одного – дозволу жити окремо, в маленькій кімнатці, разом із старою служницею, яка знала її з пелюшок.

Джерландо, який змерз на балконі мов цуцик і десь перед самим світанком перебрався на диван у вітальні, довго не міг прочуматися від сну. Він тер кулаками очі, розкривав од напруження рота і виявляв не так розуміння, як згоду, схвально киваючи після кожного її слова. Мати з батьком, дізнавшись про таку угоду, мало не показалися, і марно Джерландо запевняв їх, що так йому куди краще, що це його цілком улаштує.

Аби заспокоїти старого, Джерландо пообіцяв йому, що на початку жовтня повернеться до школи. На зло невістці мати звеліла йому зайняти найкращі кімнати – і спав щоб у найкращій, і вчився б у найкращій, і обідав би щоб теж у найкращій, хай знає!..

– Ти будеш тут усьому голова, затямив? А як ні – сама прийду до вас і навчу її слухатися й шанувати тебе!

Під кінець вона побожилася, що й слова ніколи не мовить до цієї гордулі, яка гребує її синочком, – а він же такий славний, такий красень, – вона й мізинчика його не варта!

Того ж таки дня Джерландо почав готуватися до іспиту. Часу лишалося обмаль, всього тижнів зо три. Але хто зна, якщо натиснути на науку, то, може, й одержить, нарешті, атестат, бо хіба марно він цілих три роки через нього мордувався?!

Елеонора потроху оговталась і за порадою старої няньки почала готувати придане для майбутньої дитини.

Вона зовсім забула про це й думати, і коли їй нагадали, розплакалася.

Джеза, стара служниця, допомагала їй у цій незвичній для неї справі: показувала, як кроїти сорочечки, як шити чепчики... О, таж доля посилає їй таку розраду, а вона про це й не думає, тепер у неї буде малесенький, хлопчик чи дівчинка, є на кого чекати, є для кого жити! Добре, як бог пошле хлопчика. Бо сама вона вже в літах, скоро вмере, – як залишити дівчинку на такого батька? Адже їй вона передасть і свої думки, і свої почування. Хлопчику буде не так тяжко, він легше приживеться у цьому середовищі, куди незабаром кине його жорстока доля.

Розтривожена такими думками, втомлена працею, вона, аби розрадити душу, сідала до книжок, що їх раніше прислав їй брат, і поринала в читання. Часом, киваючи головою на двері, вона питалася у служниці:

– Що він робить?

Джеза зневажливо випинала губу, здвигала плечима й відповідала:

– Гм! Поклав голову на книжку. Може, спить? Може, думає? Хто його зна!

Джерландо думав: думав про те, що життя його, врешті решт, не таке вже й радісне.

Що й казати: у нього є маєток, та ніби й немає, є жінка, та ніби й немає, з батьками він свариться, лютий на самого себе, бо ж нічого, анічогісінько не запам'ятовує з того, що вчить!

Він лютував, не міг працювати й відчував, як плоть його повниться жаданням. Він жадав дружини, бо вона нехтувала ним. Що й казати, ця жінка не може тепер викликати бажання, це так. Але – що то за умова? Він чоловік, йому й вирішувати, а не їй!

Він зривався з місця, вибігав з кімнати, стояв під її дверима, та варто було йому побачити її, як обурення його згасало. Він тяжко зітхав і, не бажаючи признатись, що йому просто не вистачає духу, переконував себе, що справа не варта заходу.

І ось одного разу він повернувся з міста, знічений, прибитий після чергового провалу на іспитах. Годі! З нього досить! Ця наука йому колом поперек горла стала, більше він не хоче про неї чути! Він згріб зі столу книжки, зошити, креслення, готувальню, олівці й поніс усе вниз, покидав біля дому й заходився розпалювати багаття. Прибіг батько, спробував зупинити його, але Джерландо розлютився:

– Дайте мені спокій! Я тепер сам собі пан!

Прибігла мати, наспіли селяни, що працювали поблизу.

Купа паперу вже диміла, дим густішав, щось затріщало, спалахнуло полум'я і шугонуло вгору. Почувши лемент, вибігла на балкон Елеонора, а за нею і служниця.

Джерландо стояв без піджака, пожовклий від люті і, напрудившись, як індик, кидав у вогонь знаряддя своїх довгих і безглузких тортур.

Елеонорі стало смішно й вона поквапилася піти з балкону. Та свекруха помітила її посмішку й закричала синові:

– Диви но, твоїй пані смішно! Вона з тебе насміхається!

– Якби не довелося плакати! – крикнув тоді Джерландо, обернувшись до балкону.

Елеонора почула й сполотніла. Їй стало ясно, що настав кінець її тихому й журливому життю, яке вона провадила досі. Доля надала їй лише короткий перепочинок. Але чого хоче від неї цей мужлай? У неї нема більше сил, навіть незначний удар підкосить її.

Тут вона побачила перед собою Джерландо. Він важко дихав, обличчя його потемніло від гніву.

– Досить! – заволав він. – Годі знущатися! Батько мій селянин, і я буду селянином. А ти перестань корчити з себе пані. І все це ганчір'я – геть звідси! Ні до чого дитині ці витребеньки! Буде селянином, як я. Служницю вижени: сама готуватимеш їжу й доглядатимеш дім, як моя мати. Ясно?

Елеонора підвелася, бліда, ледь стримуючи обурення:

– Твоя мати – це твоя мати, – мовила вона, гордо дивлячись йому в очі. – А я – це я, і ти не зробиш з мене мужички.

– Ти моя дружина! – закричав Джерландо й люто схопив її за руку. – І робитимеш все, що я хочу! Тут я наказую, ясно?

Тоді він рвучко обернувся до старої служниці й показав їй на двері:

– Геть! Зараз же забирайтеся звідси! Мені не потрібна в домі прислуга!

– Я з тобою, Джезо, – крикнула Елеонора, намагаючись вивільнити руку.

Але Джерландо не випускав руки, стискаючи ще дужче. Елеонора змушена була сісти.

– Ач, захотіла, лишишся тут, від мене не втечеш! Доволі я через тебе натерпівся! Ану, неси все сюди зі своєї нори! Годі мені одному тягти лямку! Досить, наплакався!

– Чого ж ти плакав? – спитала вона, ледь стримуючи сльози. – Адже я нічого від тебе не вимагала!

– Не вимагала? А щоб я тебе не чіпав? А щоб не підходив і близько? Ніби я якийсь там... ніби з такою поважною панею і поговорити зась! Звеліла служниці прислуговувати мені за столом. Сама подавати маєш, як усі жінки!

– Чого тобі ще від мене треба? – спитала Елеонора, намагаючись стриматися. – Гарзд, якщо хочеш, я сама тобі прислуговуватиму.

Тут вона не витримала, заридала, голова їй запаморочилася, ноги підкосились – і вона мало не впала. Переляканий Джерландо ледве встиг підхопити її, й удвох із Джезою вони перенесли Елеонору в крісло.

А ввечері у неї раптово почалися перейми.

Повний розкаяння й страху, Джерландо метнувся по матір, послали до міста якогось хлопчину, аби негайно привіз повитуху; батько дуже перелякався: якщо невістка скине, прощавай земля і масток! – і накинуся на сина:

– Що ж ти накоїв, бовдуряко? А як вона тепер помре? А якщо в неї більше не буде дітей? Та тебе ж викинуть звідси на вулицю! Що тоді? Школу ти кинув, а лопати як слід тримати не вмєш. Пропадеш!

– Чхав я на все! – скрикнув Джерландо. – Аби тільки жива лишилася!

Прибігла мати, замахала руками:

– Лікаря! Негайно лікаря! Помирає!

– Що з нею? – заволав Джерландо, блідий як смерть.

Але батько вже виштовхав його за двері.

– Та біжи! Мерщій!

Дорогою Джерландо весь тремтів. Він намагався бігти що є сили, але йому заважали сльози. На півдорозі він мало не наскочив на воза, в якому їхали хлопчина з повитухою.

– Жени! Жени! – закричав він. – А я біжу по лікаря, вона вмирає!

Він спіткнувся, впав, увесь запилужений, схопився на ноги й побіг далі, затиснувши

зубами обідрану руку.

Коли він повернувся до вілли з лікарем, Елеонора втратила багато крові й лежала при смерті.

– Вбивця! Вбивця! – голосила Джеза, пораючись біля своєї хазяйки. – Це все він! Підняв на неї руку!

Та Елеонора заперечливо хитала головою. Вона відчувала, як разом із кров'ю з неї по краплі витікає життя, як сили її покидають і холодне тіло. От і добре. Вмирати не страшно. Навіть приємно – така полегкість після жахливих страждань. Бліда, як віск, вона дивилася в стелю й чекала, коли очі їй склепляться нарешті, тихо тихо, назавжди. Наче уві сні, побачила вона старого лікаря, що був у неї на весіллі за свідка. І посміхнулась до нього.

5

Джерландо не відходив від її ліжка ні вдень ні вночі весь той час, доки Елеонора перебувала на межі смерті й життя.

Коли її нарешті можна було перенести в крісло, вона була невпізнанна – прозора, без кровинки. Вона побачила перед собою Джерландо (який теж ніби переніс смертельну хворобу), побачила його турботливих батьків, подивилася на них прекрасними чорними очима, які немов побільшали й стали ще скорботнішими на її блідому обличчі, і зрозуміла, що між нею і цими людьми нема нічого спільного, – ніби вона щойно повернулася звідкись здалеку, оновлена, і всі пута, які пов'язували її не лише з ними, а й з усім колишнім життям, обірвано.

Їй було важко дихати, від найменшого шуму серце в грудях завмирало, а тоді починало шалено калатати, її гнітила страшена втома.

І тоді, відкинувши голову на спинку фотеля, заплющивши очі, вона в душі картала себе за те, що не вмерла. Як жити далі? Як витерпіти цю муку – знову бачити навколо себе ці обличчя і це оточення? Вона ж тепер така далека від них, така далека! Нестерпні, огидні образи минулого наступали на неї, підходили зовсім близько, і ніби хтось силоміць тримав її, змушував дивитися, не давав забути про все це, таке чуже, ненависне!

Вона гадала, що їй уже не підвестися, гадала, що от от помре від розриву серця. Проте ні, минуло кілька днів, і вона змогла встати, і навіть зробила кілька кроків по кімнаті, спираючись на руку Джези. Минуло ще кілька днів – і вона знайшла в собі сили спуститися сходами вниз і вийти на свіже повітря. Згодом вона почала ходити щовечора до самого насипу над урвищем на південному краю садиби. Звідти, згори, відкривався чудовий вид на морське узбережжя й долину. Спочатку її супроводили Джерландо і Джеза, потім тільки Джеза і, нарешті, вона почала ходити сама.

Сидячи на камені, в тіні столітньої оливи, вона дивилася на м'яку, ледь хвилясту лінію берега, який вигинався пагорбами й видолинками, врізаючись у море, що мінилося під вітром, бачила, як сонце помалу тоне в густому тумані над зовсім уже посірілим морем, як востаннє святково спалахують хвилі й казково підсвічуються хмарки, бачила, як у сірому вечірньому небі з'являються зірки, як ллється на землю спокійне світло Юпітера і як народжується прозорий витончений місяць; вона вбирала в себе журну ласку близького вечора й дихала, відчуваючи, як свіжість і спокій вливаються в самісіньку її душу, наче неземне блаженство.

А тим часом у родині орендаря визрівала змова проти неї. Батько й мати переконували сина, що йому слід подбати про власні інтереси.

– Нащо ти лишаєш її саму? – усе шпетив його батько. – Хіба не бачиш, тепер, після хвороби, вона вдячна тобі за турботу. Намагайся бути при ній, втертися до неї в довіру... а тоді зроби так, щоб служниця не спала з нею в одній кімнаті. Їй тепер краще, не потрібна служниця по ночах.

Джерландо дратувався, чуючи такі поради:

– І не подумаю! Та хай їй і на думку не спаде, що я можу... Ще чого! Та вона зі мною як з сином... Ви б послушали, як вона зі мною говорить! Вона почуває себе вже старою, далекою від цього світу. От!

– Старою? – втручалася мати. – Ну, звісно, вона вже не дівчинка, але не така вже й стара, і ти...

– Землю твою заберуть, дурню! – лютився батько. – Я тебе попереджав, – пропадеш, на вулицю викинуть. Як не буде дітей, посаг по смерті дружини повернеться до її родичів, так по закону... А ти лишишся ні з чим: школу кинув, час прогаяв, майно з рук випустив. Порожньо і в жмені, і в кишені. Ти поміркуй, доки не пізно... На що сподіваєшся?

– А ти з нею по доброму, – радила мати. – Підійди лагідно і скажи: «Ось бачиш, так, мовляв, і так. Я до тебе з усією повагою, як ти хотіла, але подумай і про мене. З чим я лишуся, що робитиму, як тебе не стане?» Ласкавий боже, ну не розсердиться ж вона на тебе за такі слова!

– А ще скажи, – знову встрявав батько, – скажи їй: «Ти що, хочеш братові своєму прислужитися, він он як з тобою вчинив! А мене хай і поготів на вулицю викине, як собаку?» Таки діждешся, згадаєш моє слово! Вижене копняком під зад, як собаку, і нас із матір'ю услід за тобою.

Джерландо нічого не відповідав. Материні поради дратували його, але водночас були і приємні, як ото лоскіт. А похмурі батькові провіщання страхали його й лютили. Що робити? Він розумів: розмова буде важкою, та Джерландо знав, що її не уникнути. Нічого не вдієш, як треба, то треба.

Елеонора їла тепер з ним за одним столом. Якось за вечерею, коли він втупився очима в тарілку, вона спитала:

– Ти не їси? Що з тобою?

Він уже кілька днів чекав цього запитання, всіляко намагаючись викликати його своєю поведінкою. А проте не зміг відповісти так, як навчили його батьки, і лише невиразно махнув рукою.

– Що з тобою? – наполягала Елеонора.

– Нічого, – ніяково відповів Джерландо. – Батько, як завжди...

– Знову про школу? – запитала вона, всміхаючись, щоб викликати його на відвертість.

– Ні, гірше, – сказав він. – Лякає мене всілякими страхіттями... Чіпляється, щоб я подбав про своє майбутнє... Він уже, мовляв, старий, а я ні се ні те, добре, каже, поки є ти... а як тебе не стане?.., лишишся, каже, синашу, ні з чим.

– Перекажи батькові, – серйозно відповіла Елеонора, трохи приплющуючи очі, аби не бачити, як він почервонів, – перекажи батькові, хай не тривожиться. Я про все давно подбала. Коли вже зайшла про це мова, то знай: якби я померла, – а всі ми смертні, – в моїй кімнаті, у другій шухляді комоду, в жовтому конверті знайдеш папір на твоє ім'я.

– Папір? – перепитав Джерландо, не знаючи, що йому сказати.

Елеонора кивнула головою й додала:

– Так. Можеш не турбуватися.

Джерландо, радий радісінський, наступного ж ранку переказав батькам усе, що почув від Елеонори. Але вони, надто батько, були невдоволені.

– Папір, кажеш? Знаємо ми таке шахрайство!

Що це за папір такий? Заповіт, мабуть: залишає все майно чоловікові. А що, як він написаний не так як треба? Хіба жінка здатна написати все як слід? Та й без нотаріуса він недійсний... доведеться тоді мати справу з її братом, а ці суддівські такі круті!

– Судитися, синку? Боронь боже! Суд – це не для бідняків. Вони тобі все навиворіт вивернуть, біле назвуть чорним, чорне – білим.

А може, його й нема, паперу того? Може, так сказала, аби відчепився?

– Ти що, бачив його на власні очі? Ні. То ж бо. А якби вона й показала тобі того папера,

то що ти в ньому втямиш? Та й ми із старою нічого не втямимо. Не дай наплювати собі в кашу, послухай нас, синку. Дитина тобі потрібна, чуєш – дитина! А папір – пусте!

І ось одного разу ввечері, коли Елеонора сиділа за звичкою на камені під оливою, до неї непомітно підкрався Джерландо.

Вона змерзла і куталась у просторий чорний шаль, хоча лютий видався такий теплий і в повітрі вже пахло весною. Внизу, під урвищем, зеленіли трави, море й небо на обрії забарвились у ніжний рожевий колір, може, надто блідий, але надзвичайно гарний, а ниви у затінку були ніби вкриті поливою.

Втомившись милуватися в тиші цією розкішню барв, Елеонора притулила голову до стовбура оливи. Чорний шаль вона накинула на голову, і її обличчя видавалося від цього ще блідішим.

– Що ти тут робиш? – запитав її Джерландо. – Ти зараз схожа на скорботну богоматір.

– Дивлюся... – відповіла вона, зітхнула й заплющила очі.

Але він озвався знову:

– Якби ти знала... як... як тобі до лиця оцей чорний шаль...

– До лиця? – сумно всміхнулася Елеонора. – Мені просто холодно!

– Ні, я кажу... як він тобі пасує... до лиця... – пояснив він, затинаючись. І присів на землю біля каменя.

Елеонора заплющила очі й посміхнулася, аби не заплакати. Несподівано її охопив жаль за марно втраченою молодістю. От у вісімнадцять років вона справді була гарна, така гарна!

Поринувши у свої спогади, вона раптом відчула, як він доторкнувся до неї.

– Дай мені руку, – попросив він, не підводячись із землі і дивлячись на неї блискучими очима.

Вона добре все зрозуміла, однак прикинулася, ніби не розуміє.

– Руку? Навіщо? – спитала вона. – Я не зможу тебе підняти, сил не вистачить. Я й сама ледве тримаюся на ногах. Пізно вже, ходімо.

І вона підвелася.

– Та я тобі не про це, – мовив Джерландо, не підводячись. – Посидьмо ось так, у темряві. Ніч така гарна...

Він раптом припав до її колін, судомно всміхаючись пересохлими губами.

– Ні! – вирвалось у неї. – Ти збожеволів! Пусти!

Аби не впасти, вона схопила його за плечі й відштовхнула. Він стояв перед нею навколішки, і чорний шаль, що зіслизнув у неї з плечей від різкого поруху, накрив його.

– Я тебе хочу! Я тебе хочу! – бурмотів він мов п'яний, ще дужче стискаючи їй коліна, а другою рукою тягся до її стану, задихаючись від запаху її тіла.

З відчайдушним зусиллям вона вирвалася. Підбігла до краю урвища. Озирнулася. Крикнула:

– Не підходь!

Він люто метнувся до неї. Вона ухилилась і кинулась у прірву.

Він завмер від жаху, занімів з піднятими руками. Почув страшний глухий звук. Нахилився над урвищем. Побачив купу чорних одєжин на зелені схилу. І чорний шаль, що, розпластавшись на вітрі, поволі опускався все нижче й нижче.

Схопившись руками за голову, він глянув у бік дому. В очі йому вдарив блідий образ місяця, що зійшов над оливами; Джерландо закляк на місці й нажахано дивився на нього, ніби місяць бачив з неба все і тепер винуватив його.

Шлюбна ніч

Чотири сорочки,
чотири простирадла,
чотири спідниці,
словом, усього по чотири. Матінку не притомлювало показувати сусідкам доньчин посаг, який вона з терпінням павучка день при дні роками ошадливо збирала, висновувала по нитці.

– Небагатеньке придане, зате справне.

Своїми вимученими, пошкарубленими, скоцюрбленими руками, що знали будь яку тяжку роботу, вона неквапом, ніби торкаючися чаші святого причастя, діставала зі старої скрині, довгої і вузької, мов труна, білосніжну білизну в мережках, поодиноці розкладала на постелі шалі і сукні. Одна була вінчальна, з вишивкою і тонкими шовковими торочками по низу. Ще три – теж вовняні, але не такі ошатні. Милуючися своїм скарбом, смиренно усміхалася, повторювала: «Небагатеньке придане, зате...» І від утіхи їй тремтіли руки і здригався голос.

– Зосталася я одним одна, – жалілася вона. – Усе переробила оцими руками, що вже й не чую їх. Чи дощ лле, чи сонце палить, а ти знай своє – роби. То в річці кому переш, то біля джерела, то воду кому носиш на полив, то прибираєш кому хату, то мигдаль луциш, то маслини збираєш – то тут, то по чужих селах. Хоч зігнися, а роби! Один Всевишній знає, скільки сліз я виплакала, які біди пережила; хвала йому, вистачило мені сил та здоров'я. Бачте, щось таки загорювала своїм трудом, тепер можу вмирати спокійно. А як мій благочестивий чоловік, що чекає мене на тім світі, спитає про нашу дочку, то не сором буде і відповісти: «Не турбуйся, небораче, не тривожся – про доню нашу я подбала. Їй страждати не доведеться, бо я вистраждала за обох». Не зважайте, що я плачу, це від радості...

І тітонька Анто кінчиком чорної хустини, зав'язаної під підборіддям, утирала сльози.

Одягнена у все нове, вона у той день була майже невпізнанна, і якось дивно було чути від неї її звичний голос.

Співчутливі сусідки навперебій втішали її і хвалили. А донька її Марастелла, вже у весільній сукні з сірого єдвабу, з голубою шовковою косинкою на шії (яка пава!), угледіла заплакані очі матері із свого кутка, де її наряджали для святкової події, і сама невтішно розридалася.

– Марастелко, серденько, що з тобою?

Сусідки турботливо обступили дівчину, кожна на свій лад взялася її заспокоювати:

– Отакої! Тобі радіти треба! Що це ти ще вигадала? Такого дня не плачуть... Знаєш, як люди кажуть? Журба сорочки не дасть.

– Я згадала тата! – прохлипала Марастелла, сховавши обличчя у долоні.

Сім років минуло відтоді, як її батька забрало море. Він служив у портовій митниці і щоночі ходив на шлюпці у дозор. Одного разу знялася буря, шлюпка, лавіруючи біля Дуе Рів'єре, перекинулася, і троє чоловіків, що були в ній, потонули.

Пам'ять про це нещастя була ще свіжою у всіх жителів узбережжя. Люди не забули, як Марастелла з матір'ю, голосячи й заламуючи руки, не помічаючи ані вітру, ані бризок з моря, прибігли на скелясту косу біля нового порту, туди, де лежали тіла трьох потопельників, виловлених після двох днів одчайдушних пошуків. І як Марастелла, замість упасти на коліна біля мертвого батька, стала як укопана перед іншим загиблим і, зібгавши на грудях руки, проквилила:

– Коханий мій, милесенький! Нащо ж покинув ти мене?..

Тітонька Анто, рідня того юнака і всі, хто прибіг, так і сторопіли від несподіваного відкриття. А мати нещасного, якого звали Тіно Спарті (золотий був хлопець!), як почувла таке, то пригорнула Марастеллу до себе, міцно міцно притисла її до серця, ніби споріднюючи її привселюдно з собою і з ним, своїм мертвим сином. І заголосила:

– Донечко моя, донечко!

Ось чому, зачувши Марастеллине: «Я згадала тата», сусідки перезирнулися і мовчки її пожаліли. Ні, не за батьком плакала вона, сердешна. А може, і за батьком, бо якби він був живий, то нізащо не погодився б на цей її шлюб, який матері через її вдовине убожество видавався неабияким щастям.

Ох і побилася ж тітонька Анто над тим, аби схилити свою уперту виданницю до заміжжя!

– Глянь на мене! Я вже стара, однією ногою в могилі. На що ти сподіваєшся? Що з тобою буде завтра, коли ти опинишся на вулиці, одна й безпорадна?

Авжеж, мати правду казала. Але своя правда була і в міркуваннях Марастелли. Безперечно, дон Лізі Кіріко, за якого її хотіли віддати, чоловік достойний, але ж він майже дід, та ще й удівець. Бідоласі, хочеш не хочеш, а доводиться женитися вдруге: лише рік, як він zostався без господині, а господиня йому й потрібна, аби доглядати хату та варити їсти. Тому він і жениться.

– Ну то й що? – гнула своєї мати. – Розважливий чоловік тобі й пара – за таким, як за горою. Старий, кажеш? Та йому нема ще й сорока. З ним ніколи не знатимеш нестатків: у нього пристойна служба й тверда платня. П'ять лір щодня – то ж ціле багатство!

– Нівроку собі «служба»! – боронилася кпинами дівчина. – Що пристойна, то пристойна!

Ага, ось у чім заковика; тітка Анто збагнула це з самого початку: Марастеллі не до вподоби служба донна Кіріко.

Й одного чудового травневого дня сердешна мати покликала кількох сусідок пройтися гуртом за село на пригірок, звідки було видно все навкруги.

Дон Лізі Кіріко здаля запримітив жінок крізь гратчасту огорожу невеликого цвинтаря, що височів над селом, відмежовуючи його від моря, і запросив їх увійти.

– Бачила? Що тепер скажеш? Квітів – ніби в саду, – напосідала на доньку мати, повернувшись з кладовища. – Зваж, ці квіти ніколи не в'януть. А довкола – вільні поля, простір. Визирнеш отак з за огорожі, глянеш униз і побачиш біля підніжжя усе село, почувеш гомін, голоси. А кімнатка, бач, яка гарна – вибілена, чистенька, простора! А вечорами позачиняєш двері й вікна, засвітиш світло – і хороше тобі у себе в хаті, не гіршій, ніж у людей. І ти ще роздумуєш?

А сусідки й собі не вгавали:

– Атож! Аякже! А потім, хіба не звикаєш до всього! От побачиш, мине день два – і тобі вже нічого не ввижатиметься. Мертві, як то кажуть, зла не чинять, остерігайся, доню, живих. Це нас скоро закопають, одну за одною, а тобі, молодій, ще жити та й жити і горя не знати. Матимеш власну садибу, господарюватимеш та й наш спокій берегтимеш.

Ота прогулянка на кладовище погожої травневої днини запала в душу Марастеллі солодким спомином на всі одинадцять місяців від заручин до весілля, він був їй розрадою в години смутку, надто надвечір, коли напливали похмурі передчуття і робилося моторошно.

Вона ще втирала сльози, як на порозі з'явився дон Лізі Кіріко з двома великими папунками під пахвою. Його ледве впізнали.

– Мати божа! – сполошилася стара Анто. – Що це ви з собою зробили, добродію?

– Я? Ага, та це... Нема бороди... – зніяковіло відповів дон Лізі, і його товсті мертвотно бліді губи затремтіли в жалібній посмішці, вже не прихованій бородою.

Дон Лізі не просто поголився – він увесь порізався: щетина так цупко в'їлася йому в запалі щоки, що тепер своїм виглядом він нагадував старого обдертого цапа.

– Це я, я примусила його поголитися, – поспішила втрутитися сестра молодого, гладка, але прудка й завзята донна Нела, що раптом виросла за спиною розгубленого брата.

Вона несла кілька пляшок під шаллю і, коли увійшла, то своєю шовковою світло зеленою сукнею, що джеркотіла, як струмок, заповонила, здавалось, усю кімнату.

При ній був її чоловік, бундючний і мовчазний, такий же худючий, як і дон Лізі.

– Хіба я що зле нараяла? – донна Нела скинула шаль. – Хай скаже молода. Де вона? А

глянь но, Лізі, що я тобі казала? Вона плаче... Твоя правда, дочко. Ми геть забарилися. Це все Лізі винен. «Чи мені голитися? Чи не голитися?» – добрих дві години не міг вирішити, як йому бути. Скажи но, хіба тепер він не здається молодшим? Чи ж до лица молодому сива борода в день весілля?..

– Бороду я знову відпущу, – перебив сестру Кіріко, безутішно поглядаючи на молоду. – Без бороди я так само старий, але на вроду поганіший.

– Муж є муж, телепню, красень він чи потвора, – повчально прорекла розсерджена сестра. – Гляди краще не обнови костюма! Ой боже, споганиш умить!

І вона заходила обтрушувати йому з рукавів цукрову пудру, яка насипалася з тістечок, що їх він запакованими досі тримав при собі.

Було вже пізно, треба було йти спершу до мерії, аби не затримувати урядовця, а потім до церкви. Весілля мали відсвяткувати раніше, ніж звечоріє. На цьому наполягав дон Лізі, який дуже ревно пильнував приписи своєї служби. За столом він сидів, як на голках, надто через сестру, охочу до баляндрасів, пліток і бучних веселощів, та ще після доброї чарчини.

– Давайте нам музику! Що то за весілля без музики? будемо танцювати! Пошліть по сліпого Сідоро! Кличте музик з гітарами й мандолінами!

Вона підняла такий гвалт, що братові довелося відкликати її вбік.

– Цить, Нело, цить. Ти б мала розуміти, що я не хочу ні танців, ані музик.

– Як? От тобі й маєш! Це чому?

Дон Лізі насупився і зітхнув:

– Не забувай, ледь рік минув, як небога...

– Ти справді ще думаєш про неї? – насмішкувато перебила брата донна Нела. – І ведеш до шлюбу іншу? Ах, бідна Нунціата!

– Так, я беру шлюб удруге, – дон Кіріко поблід і опустил очі, – але не треба ні танців, ні музики. В мене зовсім інше на серці.

І коли сонце стояло вже на вечірньому прюзі, він попросив тещу наготувати дочці усе що треба в дорогу.

– Ви ж бо знаєте, мені скоро дзвонити до вечерні, там, нагорі.

Перед тим як піти з рідної домівки, Марастелла кинулася матері на шию і знову заридала, затужила, та так, що здавалося, ніби не буде її сльозам кінця краю. Не хотіла, не могла вона йти нагору з ним одна.

– Ми тебе всі разом проведемо, не плач, – заспокоювала її мати. – Не плач, дурненька.

Та стара й сама плакала, а разом з ними плакали й сусідки.

– Невеселі проводи! – кинув хтось із гостей.

Тільки розпашіла, як ніколи, донна Нела, сестра Кіріко, розчулена не була. Вона сповістила всім, що гуляла на дванадцятьох весіллях і ніде без сліз та без ласощів не обійшлося.

– Плаче дочка, покидаючи матір; плаче мати, виряджаючи дочку. Так ведеться. Краще випиймо ще по чарці, аби втихомирити душу, та й ходімо, коли вже Лізі так поспішає.

Всі вирушили в дорогу. Цей весільний похід нагадував скорше жалобну процесію. Забачивши його, люди виглядали з дверей, висовувалися з вікон, зупинялися прямо на вулиці і зітхали: «Бідолашне дівча!»

Нагорі, на невеликому майданчику перед огорожею, гості ще трохи постояли, напучуючи й підбадьорюючи Марастеллу на прощання. Сонце вже сідало, небо було вогненно червоним, і море, здавалося, теж палало. Знизу, з села, невгавно долинав неясний гомін, ніби відлуння далекої бурі; дійшовши до гори, людські голоси згасали, задирливо нахлинаючи на білу гратчасту стіну довкола цвинтаря, оповитого німотною тишею.

Легке срібне тельнякання малого дзвона, яким дон Лізі сповістив вечерню, нагадало гостям, що пора вже йти. Від того тельнякання цвинтарна огорожа мов побілішала: вже сутеніло. Треба було вертатися до своїх осель. І гості заходились прощатися, бажаючи молодій щастя.

З Марастеллою, остовпілою і розгубленою, залишилися тільки мати та дві її найближчі подружки. Хмари, що допіру рум'яніли, стали темними, ніби з диму.

– Може, зайдете? – спитав дон Лізі в жінок, прочинивши хвіртку.

Але стара Анто раптом подала йому знак рукою, щоб він помовчав і зачекав. Марастелла крізь сльози благала матір забрати її назад у село.

– Змилуйся, бога ради! – примовляла вона. – Бога ради, змилуйся!

Вона не лементувала, ні – квилала так тихо, таким тремтливим голосом, що в нещасної матері розривалося серце. Дівчину проймав дроз – мати знала чому: крізь огорожу проступав глибокий морок кладовища, там видніли хрести, що відкидали страхітливі тіні.

Дон Лізі пішов і засвітив лампу в маленькій спочивальні, що була ліворуч від входу, роззирнувся, перевірів, чи скрізь там лад, і постояв вагаючись: вийти за дружиною чи почекати, поки вона піддасться на умовляння матері і ввійде сама.

Він усе розумів, і йому було її жаль. Він усвідомлював, що його похмурий, незугарний вигляд підстаркуватого чоловіка не міг викликати в юної дівчини ні прихильності, ні довіри, і від того його власне серце сходило гіркими сльозами.

Минулого вечора, впавши навколішки перед могилою з невеликим хрестом, на цьому ж кладовищі, він заходився плачем, як мала дитина, прощаючися зі своєю першою жінкою. Віднині йому не годилося більше думати про неї. Він мав стати водночас батьком і чоловіком іншій. Проте, піклуючися про нову дружину, він ніколи не знехтує тими своїми обов'язками, котрі вже багато років з святобливою ніжністю виконує перед людьми, близькими та незнайомими, що мирно спочивають на горі під його охороною.

Учора під час вечірнього обходу він запрягся в цьому перед усіма хрестами.

Врешті решт Марастелла дозволила матері вмовити себе і ввійшла в дім. Мати хутенько зачинила двері, ніби хотіла відгородити її в затишку кімнати від цвинтарних страхів. І справді, вигляд звичних речей, здавалося, трохи заспокоїв Марастеллу.

– Скидай но, доню, шаль, – мовила мати. – А втім, зачекай, я сама... От ти і вдома...

– І повновладна тут господиня, – несміло кинув дон Лізі з журливою, але привітною посмішкою.

– Ти чуєш? – підхопила стара, щоб заохотити зятя сказати ще щось.

– Еге ж, господиня в домі і наді мною, – провадив дон Лізі. – Хай пам'ятає. Поруч неї тут буде той, хто її любитиме й шануватиме, як рідна мати. І не треба нічого боятися.

– Звичайно, а чого їй боятися? – вела далі стара Анто. – Вона що – дитина? Які тут можуть бути страхи? З неї стане домашнього клопоту. Хіба не так? Хіба не правда?

Молода покивала головою на знак покірної згоди. Але щойно стара з обома сусідками рушила до дверей, як вона знову зайшлася риданням, метнулася до матері, припала до неї, міцно обхопивши за шию. Та лагідно розняла доньчині руки, веліла їй довіритися мужу і Богу і вийшла в супроводі подруг з дому, сама уся в сльозах.

Марастелла зупинилася біля дверей, що їх, виходячи, мати нещільно причинила, і, затуливши обличчя руками, намагалася стримати судомне хлипання. Тим часом від подмуху вітерцю двері нечутно прочинилися.

Усе ще уткнувшись в долоні, дівчина того не побачила; навпаки, зненацька – хто зна, чому – її відпустило, вона, немов поринаючи в сон, відчула солодке забуття, до неї здалеку долинуло невгавне сюрчання цвіркунів, свіжі, п'янки пахощі квітів. Вона відняла руки від очей: кладовище потопало в місячному світлі, чітко окреслені хрести стояли незрушно, мов зачакловані.

Дон Лізі Кіріко поквапився зачинити двері. Але Марастелла раптом здригнулася від жаху і, забившись у куток біля одвірка, закричала:

– Благаю, не торкайтеся мене!

Вражений виявом несамовитої відрази, дон Лізі зупинився.

– Та я ж тебе й не чіпав, – пробурмотів. – Я лиш хотів зачинити двері.

– Не треба, не треба, – швидко проказала Марастелла. – Хай будуть відчинені. Мені вже

не страшно.

– І що ж тепер?.. – пролепетав дон Лізі, відчуваючи, як йому від розпачу опустилися руки.

Крізь ніпіввідчинені двері здаля, з вечірньої тиші долинала пісня селянина, який при світлі місяця безтурботно вертався додому з долини, відкіль нагору повівав прохолодний легіт, міцні пахощі косовиці.

– Як дозволиш, я пройду і зацепну хвіртку, – почав глибоко принижений і вкрай засмучений дон Лізі. – Вона досі відчинена.

Марастелла ані ворухнулась у своєму кутку. Лізі Кіріко неквапом попрямував до хвіртки; він уже повертався, коли дівчина вибігла йому назустріч, як навіжена.

– Де тут мій батько? Покажіть! Я хочу побачити його могилу.

– Справді, чому б і не глянути? Я тебе проведу до неї, – стиха відповів він. – Щовечора перед сном я обходжу усе кладовище. Такий у мене обов'язок. Сьогодні я не робив обходу через тебе. Ходімо. Ліхтаря нам не треба. Нам світитиме небесний ліхтар.

І вони пішли посипаними гравієм доріжками між заростей квітучої лаванди.

Довкола, в місячному світлі, біліли родові усипальні знаті й темніли низенькі могили бідняків, на яких проступали, наче з того світу, чорні тіні від залізних хрестів.

Ще ясніше, ще виразніше було тут чути, як в навколишніх полях сюрчать цвіркуни і як невгавно гуркоче вдалині море.

– Ось тут, – Кіріко вказав на непримітну могилу з надгробком, що нагадував про трагічну загибель у морі трьох вірних обов'язку дозорців. – Тут лежить і Спарті, – додав він, спостерігши, що Марастелла впала навколішки перед могилою і заголосила. – Ти поплач тут. А я піду он туди, це поруч...

З небесної височини місяць споглядав невелике кладовище на пагорку. Він один у ту чудову квітневу ніч бачив біля двох могил дві чорні тіні на жовтавому гравії доріжки.

Дон Лізі, схилившись над могилою своєї першої жінки, ридма ридав:

– Нунціє, Нунціє, чи ти чуєш мене?

© Український переклад. В. Д. Радчук, 1991.

Щасливці (Монтелузькі чорноризці)

Справжня проща до оселі молодого священника Артуро Філомаріно.

Візити співчуття.

Всі сусіди позбиралися біля вікон та дверей і невідступно стежили за облупленими, потемнілими дверима з жалобною стрічкою. Двері ці – чи то прочинені, чи то причинені – нагадували зморшкувате обличчя діда, який, примруживши око, лукаво підморгує кожному, хто входить у дім після того, як господар востаннє покинув свою оселю ногами вперед.

Цікавість, з якою сусіди стежили за відвідувачами, наводила на думку, що мета цих візитів була зовсім інша, ніж могло здатися з першого погляду.

Кожного нового візитера зустрічали звідусіль вигуками подиву:

– Ого, цей теж?

– Хто, хто?

– Інженер Франчі!

– І він туди ж!

– Так, і він увійшов. Але як це розуміти? Масон? Так, синьйори, уявіть собі. А перед ним увійшов цей горбань, доктор Нішемі, безбожник, так, безбожник; а після нього – відповідальний республіканець, адвокат Рокко Туррізі, і з ним нотар Шіме. А он і кавалер Преато, а цей – комендаторе Тіно Ласпада, радник префектури; не обійшлося і без братів Морлезі, тих самих, що, тільки но всядуться, бідолахи, як одразу всі четверо починають хропти, ніби їх обпоїли. Навіть барон Черрелла заявився, сам барон Черрелла! Словом, усі найповажніші персони Монтелузи: чиновники, купці, люди вільних професій...

Дон Артуро Філомаріно прибув напередодні ввечері з Рима, цей молодий священник, попавши в неласку до монсиньора Партанни через грядку суниць, обіцяну черниціям монастиря святої Анни, вирушив у столицю, аби поповнити свою освіту і здобути ступінь доктора філософії та філології. Терміновою телеграмою його викликали в Монтелузу до батька, що несподівано занедужав. Син приїхав запізно, тож не спізнав хоча б гіркої втіхи побачитися з ним востаннє!

Чотири заміжні сестри та зяті скоромовкою розповіли молодому чоловікові про несподівану батькову смерть і одразу ж заходилися неприязно, люто, з огидою дорікати дону Артуро за те, що його братія, монтелузькі священники, правили з умирущого двадцять тисяч лір, так, двадцять тисяч за обряд останнього причастя. Таж хіба добряга мало жертвував на благочесні справи і боговгодні заклади! Хіба не обличкував він мрамуром два храми? Хіба не зводив вітари? Не дарував ікони і статуї святих? Не роздавав щедрою рукою гроші на всілякі релігійні свята? Зігнавши на ньому зло, вони пішли сердито сопучи й нарікаючи, що до смерті втомилися від нескінченних клопотів, що опосіли їх у ці жахливі дні; і дон Артуро лишився сам, наодинці (святий Боже!) з доморядницею, особою вельми... атож, вельми молоденькою, яку добряга батько незадовго до смерті виписав з Неаполя; вона вже так обвиклася, що з нудотною люб'язністю називала молодого священника «дон Артурі».

Коли дон Артуро бував чимось невдоволений, він зазвичай тихенько посвистував крізь стулені губи і при цьому проводив пучками пальців по бровах. І тепер, бідолаха, на кожне «дон Артурі!»...

Ото вже ці сестри! Змалку вони його незлюбили, ба навіть терпіти не могли – чи тому, що він був єдиним хлопцем у родині і найменшою дитиною, чи тому, що всі четверо, небоги, були потворні, одна поганіша за другу, а він – ставний красень з ореолом золотавих кучерів. Це здавалося їм ще несправедливішим від того, що він – хлопець і ще змалку сам збирався стати священником. Дон Артуро наперед уявляв, які огидні сцени, скандали й чвари почнуться, коли дійде до розподілу спадщини. Зяті наполягли, щоб вогнетривку шафу та письмовий стіл у кабінеті їхнього тестя було запечатано, бо старий не лишив духівниці.

Чому, власне, вони дорікали йому за те, що святі отці справедливо розважили заправити з батька гроші, аби він міг померти добрим християнином? Адже, хоч як важко його синівському серцю, він мусить визнати, що його добряга батько багато років поспіль давав гроші під проценти і навіть не намагався при цьому триматися поміркованості, яка могла хоча б применшити гріх. Правда, тією самою рукою, якою брав, він і давав, і давав чимало. А втім, то були, власне, не його гроші. І чи не тому монтелузькі священники намірилися присилувати його до того останнього пожертвування. Він же, дон Артуро, присвятив себе Богові, аби ціною зречення благ земних спокутувати великий гріх, у якому батько його жив і помер. І нині молодого священника гризли сумніви: він не знав, що йому робити зі своєю часткою батьківського спадку, отож вирішив попитати ради й поради у котрогось із старших пастирів, приміром, у монсиньора Ландоліни, який очолював виховний притулок при монастирі; то був його духівник, людина праведна, чия палка відданість справі милосердя була всім відома...

Треба сказати, що від цих візитів молодий священник почувався мов не в своїй тарілці.

На перший погляд, через суспільне становище відвідувачів, ці візити були незаслуженою для нього честю, але якщо взяти їхню потаємну мету, то за ними крилося жорстоке приниження.

Молодий священник боявся образити візитерів, дякуючи їм за високу честь; водночас він боявся, що коли їм зовсім не дякувати, то цим він тільки виявить власне приниження і видасться подвійно нечемним.

Крім того, він і гадки не мав, що, власне, хотіли повідомити йому ці пани, не знав, що їм відповідати і як триматися. Чи не зробить він хибного кроку? Чи не дасть мимоволі маху, сам того не усвідомлюючи?

Він звик завжди і в усьому коритися своїм наставникам. І тепер, не поспитавши їхньої поради, він почував себе геть загубленим серед цього натовпу.

Отож він і вирішив сидіти на старій канапі в темному закутку занедбаній, запорошеній кімнати, вдаючи, скільки зможе, ніби горе і втома так його підкосили, що несила й озватися до співчутливців.

Відвідувачі, зі свого боку, зітхаючи, потискували йому руку і, опустивши очі, мовчки займали місця вздовж стін: здавалося, всі вони поділяли з осиротілим сином його велике горе. І при цьому уникали дивитися один на одного, ніби кожен був невдоволений тим, що інші поприходили сюди і теж висловлювали молодому чоловікові своє співчуття.

Ніхто з них явно не збирався йти геть, і кожний сподівався, що раніше розійдуться інші і йому випаде нагода шепнути наодинці слівце донові Артуро.

Тому жоден не рушав з місця.

Кімната була вже повна, і новоприбулим ні на що було присісти; всі нудилися в мовчанні, заздрили братам Морлезі, які одні лише не помічали, як тягнувся час, бо всі четверо, своїм звичаєм, одразу ж поринули в глибокий сон.

Врешті перший, сопучи, підвівся, а краще сказати скотився зі стільця барон Черрелла, маленький і круглий, як м'яч; дражливо порипуючи своїми лакованими чобітками, він задріботів просто до канапи, схилився до вуха дона Артуро і тихенько шепнув:

– З вашого дозволу, отче Філомаріно, невеличке прохання.

Хоч який був зажурений дон Артуро, він підхопився на ноги:

– До ваших послуг, бароне!

І він провів гостя через усю кімнату до передпокою. Невдовзі він повернувся і, важко дихаючи, знов опустився на канапу, але не минуло й двох хвилин, як іще хтось із присутніх устав, наблизився до нього і повторив:

– З вашого дозволу, отче Філомаріно, невеличке прохання.

Приклад ураз підхопили інші, і почалась повільна процесія. Один по одному що дві хвилини відвідувачі піднімалися і... Та після п'ятого чи шостого разу дон Артуро не став більше дожидатися, коли черговий прохач підійде аж до канапи в закутку кімнати; тільки но

він помічав, що хтось устає з місця, як сам одразу ж підходив до нього й послужливо проводив до передпокою.

Та не встигав він перемовитися з одним, як одразу ж підходило двоє чи троє інших, і це випробування загрожувало затягтися на цілий день.

На щастя, після третьої пополудні більше ніхто не з'явився. В кімнаті лишилися тільки четверо братів Морлезі, що сиділи рядком у тій самій позі, опустивши голови на груди. Вони спали вже близько п'яти годин.

Дон Артуро ледве тримався на ногах. Розпачливим жестом він показав молодій неаполітанці доморядниці на заснулих.

– Підіть попоїйте, доне Артурі, – сказала вона. – З цими я сама упораюсь.

Коли брати Морлезі прокинулись, вони довго озиралися довкола, широко розплющивши почервонілі від сну очі й силкуючись збагнути, що відбувається; потім вони так само захотіли сказати слівце по секрету донові Артуро. Марно він запевняв їх, що в цьому нема потреби, що він уже знає, в чому справа, і зробить усе можливе, аби вволити їхнє прохання, як і прохання всіх інших. Брати Морлезі, виявляється, хотіли не тільки просити його, як інші, постаратися при поділі спадщини взяти їхні векселі собі, аби вони не потрапили до лап інших спадкоємців; вони, крім того, бажали довести до його відома, що їхній борг насправді складає не тисячу лір, як записано у векселі, а всього на всього п'ятсот.

– Як це? Чому? – простодушно спитав дон Артуро.

Всі четверо заходилися навперекі їм пояснювати, поправляючи один одного, і спільними зусиллями розтлумачувати в чім річ.

– Бо ваш шановний батечко, на жаль...

– Ні, на жаль... через... через зайву...

– Передбачливість!

– От от... він сказав нам, що впише тисячу...

– І це підтверджується тим, що відсотки...

– Як впливає з прибутково видаткової книги...

– Двадцять чотири відсотки, доне Артуро! Двадцять чотири! Двадцять чотири!

– Ми акуратно сплачували йому відсотки з п'ятисот лір, аж до п'ятнадцятого числа минулого місяця.

– З прибутково видаткової книги впливає...

Молодому священникові здалося, що від їхніх слів жбухає пекельним полум'ям, він стулив губи і заходився тихенько посвистувати, проводячи пучками пальців безгрішної руки по бровах.

Він подякував за довіру, яку вони, так само як інші, виявили до нього, і вселив у їхні душі невиразну надію, що, як істинний служитель церкви, не вимагатиме з них повернення боргу.

Задовольнити всіх він, на жаль, не міг: спадкоємців було п'ятеро, і він міг розпорядитися на свій розсуд лише п'ятою частиною спадщини.

Скоро в містечку стало відомо, що дон Артуро Філомаріно, обговорюючи в адвокатській конторі з іншими спадкоємцями питання про незліченні векселі, не пристав на пропозицію своїх зятів доручити ліквідацію боргів спільній довірній особі; гадалося, що особа ця, виявляючи людяність до боржників, надасть їм право відстрочки і поновлення векселів з виплатою скромних п'яти відсотків, тоді як небіжчик завжди лупив не менше двадцяти чотирьох відсотків. Ця обставина додала боржникам ще більше надії, що молодий священник, як і годиться істинному християнинові і достойному церковнослужителю, не тільки не правитиме відсотків з тих, чий векселі, на щастя, потраплять до його рук, але, може, навіть цілком подарує і сам борг.

І знову потяглися люди до оселі дона Артуро. Всі благали, всі закликали ошчасливити їх, раз у раз потикалися йому на очі, гірко зойкаючи і нарікаючи на свою долю.

Дон Артуро не знав, як йому спекатися їх: від постійного посвистування в нього терпли

губи; його взяли в таку облогу, що він не міг улучити ані хвилини, щоб піти до монсиньйора Ландоліни й попитати в нього поради; і молодому чоловікові здавалося, що часу мине безліку, поки він зможе вернутися до Рима, до своїх книжок. Дона Артуро цікавили тільки його заняття: він був, як мовиться, людина не від світу цього.

Нарешті важкий розподіл безлічі векселів завершено, і в руках молодого чоловіка опинилася ціла купа боргових зобов'язань; тоді, навіть не глянувши, ким вони видані, аби не жаліти тих боржників, які ошукалися в своїх надіях, навіть не підрахувавши, на яку суму були ці векселі, він рушив до монастирського притулку, готовий цілком і повністю підкоритися ухвалі монсиньйора Ландоліни.

Порада духівника стане для нього законом.

Будівля, виховного притулку височіла на пагорбі: це була велика, квадратна, похмура з вигляду споруда, ветха від часу й непогоди, але всередині світла й простора.

Тут зібрали нещасних сиріт і позашлюбних дітей з усієї провінції віком від шести до дев'ятнадцяти років, їх навчали грамоти та різного ремесла. Дисципліна в притулку була сувора, особливо за монсиньйора Ландоліну, і коли бідолашні вихованці щоранку й щовечора під звуки органа виспівували молитви в невеличкій монастирській церковці, в голосах їхніх бриніли сльози, і перехожим ті співи, що линули з похмурої будівлі високо над містом, здавалися лементом в'язнів.

Зовнішність монсиньйора Ландоліни нічим не виказувала в ньому сильного, владного, суворого і діяльного чоловіка.

То був довготелесий худючий священик, що здавався майже прозорим, можна було подумати, що яскраве світло в його кімнаті, яка сяяла білиною, не тільки знебарвило, а й висушило його: кощаві тремтячі руки старого були ніби з воску, а повіки світлих довгастих очей – тонші, ніж шкірка цибулі. Говорив він деренчливим одноманітним голосом, а на завжди стиснутих безбарвних губах, на яких постійно пінилася слина, грала лицемірна посмішка.

– О Артуро! – вигукнув він, побачивши хлопця. А коли той, плачучи, припав до його грудей, старий заговорив: – Так, так! Велике горе... Та все на краще, хлопчику мій! Що й казати, велике горе. Одначе подякуй за нього Господу! Ти знаєш, як я дивлюсь на дурнів, які бояться страждань. Горе врятує тебе, сину мій! А долею тобі судилося багато, багато страждати, згадуючи свого батька, цього нещасного грішника, який наробив стільки зла! Хай пам'ять про нього буде твоєю власяницею, сину мій. Скажи но, а ця жінка й досі в твоєму домі?

– Вона завтра їде, монсиньйоре, – покwapно відповів дон Артуро, втираючи сльози. – Їй треба було зібратися в дорогу...

– Чудово, чудово, що швидше, то краще. Що ти хотів мені сказати, сину мій?

Дон Артуро видобув на світ Божий пачку векселів і заходився квапливо розповідати про свої суперечки з родичами, про візити й гіркі нарікання нещасних боржників. Та тільки погляд монсиньйора Ландоліни упав на векселі, він відсахнувся і судомно заворушив пальцями своїх тонких прозорих рук, ніби то були не боргові зобов'язання, а знаряддя сатани чи сороміцькі малюнки, і він боявся обпектися, навіть не доторкуючись до них, а тільки глянувши на ці гріховні папери. Звертаючись до Філомаріно, який тримав їх на колінах, він простогнав:

– Не тримай їх на рясі, сину мій, не тримай їх на рясі...

Дон Артуро хотів був покласти векселі поряд на стільця.

– Та ні ж, ні... Бога ради, куди ти кладеш їх! Кинь їх, сину мій, кинь їх...

– Але куди ж їх подіти? – злякано спитав дон Артуро, який сторопів і розгубився, тепер він теж з огидою позирив на векселі, тримаючи їх двома пальцями витягнутої руки, ніби вони виклика́ли в нього нездоланну огиду.

– На землю, на землю кинь, – заволав монсиньйор Ландоліна. – Невже ти не розумієш, коханий сину мій, що священник...

Весь почервонівши, дон Артуро шпурнув векселі на підлогу й пробурмотів:

– Я збирався, монсиньйоре, вернути їх цим нещасним злидарям...

– Нещасним? Ні, з якої речі? – раптом урвав його монсиньйор Ландоліна. – Хто тобі сказав, що вони нещасні?

– Але... – почав дон Артуро. – Вже сам той факт, монсиньйоре, що вони мушили вдатися до позички...

– Це все пороки, мій любий, пороки! – заволав монсиньйор Ландоліна. – Жінки, ненажерливість, жалюгідне шанолубство, нездержливість... Які там нещасні? Грішники, любий мій, просто грішники. Хай но я тобі все поясню. Адже ти юний, не знаєш життя. Не довіряй їм. Плакати – це вони вміють! Адже плакати легко... Не грішити – куди важче. Спершу грішать напропале, а тоді проливають сльози. Годі, годі! Я покажу тобі істинно нещасних, коханий сину мій, бо сам Господь напутив тебе звернутися до мене. Істинно нещасні всі ці сироти, довірені моїй опіці, бо вони – плоди гріха й ницості всіх цих людей, котрих ти вважаєш нещасними. Дай но сюди свої папери, дай!

І, нагнувшись, він зробив рукою знак Філомаріно підібрати з підлоги купу векселів.

Дон Артуро розгублено дивився на нього. Як же так? Виходить, він має взяти їх до рук?

– Ти хочеш їх позбутися? Бери ж їх, бери! – поспішив підбадьорити його монсиньйор Ландоліна. – Бери їх просто руками, сміліше! Ми враз знімемо з них знак сатани і перетворимо на засіб милосердя. Ти можеш віднині сміливо доторкатись до них, бо тепер вони послужать на користь моїм бідним вихованцям! Ти даси їх мені, адже так? І ми змусимо заплатити по них, змусимо заплатити, мій любий, ти побачиш, як ми змусимо всіх цих твоїх нещасних заплатити по них!

Отак примовляючи, він сміявся, сміявся безгучним сміхом, випнувши бляклі губи й не перестаючи трясти головою.

Дон Артуро відчув, як від цього сміху дроз пробіг у нього по тілу, і тяжко зітхнув. Але бачачи, як рішуче його духівник заволодів векселями, ніби в інтересах милосердя, молодий священник не посмів нічого заперечити. І він мимоволі подумав про всіх цих нещасних, котрі вважали себе щасливцями, коли їхні векселі потрапили до його рук. Скільки вони благали його про це! Вони розчулили його розповідями про свою нужду. І він спробував урятувати їх принаймні від сплати відсотків.

– Ну, ні! З якої речі? – відразу заперечив монсиньйор Ландоліна. – Господу Богу все знадобиться, мій любий, для його милосердних діянь! Скажи но краще, який відсоток правив твій батько? Мабуть, немалий! Щонайменше двадцять чотири відсотки, чи не так? Чудово: ми змусимо їх платити стільки ж. Всі вони заплатять по двадцять чотири відсотки...

– Але... бачите, монсиньйоре... сказати по щирості, адже... – лепетав дон Артуро, який почував себе, мов на жаринах, – інші спадкоємці постановили ліквідувати векселі з виплатою п'яти відсотків і...

– І чудово зробили! Так, чудово зробили! – швидко, з переконаністю в голосі озвався монсиньйор Ландоліна. – Вони вчинили прекрасно тому, що ці гроші призначені їм! Наші ж гроші призначені біднякам, мій хлопчику! Як бачиш, тут річ зовсім інша! Наші гроші не належать ні тобі, ні мені! Вони належать бідним. По твоєму, правильно було б позбавити наших бідняків того, на що вони мають право претендувати, враховуючи відсотки, що їх брав твій батько? Хоча це й лихварські відсотки, але ж віднині вони послужать милосердю! Ні, ні! Твої боржники сплатять, вони сплатять усі двадцять чотири відсотки, ще як сплатять! Не тобі вони платитимуть і не мені! Це гроші бідняків, вони священні. Іди з миром, сину мій, і не муч себе сумнівами, вертайся до Рима до твоїх улюблених занять, а тут я сам упораюсь. Я з ними сам побалакаю, з цими боржниками. Адже то гроші бідняків, гроші бідняків... Хай благословить тебе Бог, сину мій! Хай благословить тебе Бог!

І монсиньйор Ландоліна, ревний поборник у справах милосердя, чим він заслужено

славився, навіть слухати не захотів про те, що четверо бідолашних братів Морлезі, які підписали вексель на тисячу лір, насправді одержали тільки п'ятсот, і зажадав від них, як і від усіх інших боржників, виплати двадцяти чотирьох відсотків – навіть з отих п'ятисот лір, що їх вони і в очі не бачили.

А на довершення намагався переконати, бризкаючи слиною, що вони мають почуватися воістину щасливцями, бо роблять, хоч і проти волі, боговгодну справу, за яку Господь воздасть їм колись на тім світі...

Вони плакали.

– Ну, що ж! Горе спасе вас, діти мої!

© Український переклад. А. О. Перепадя, 1991.

Віяло

Убогий і запорошений скверик посеред широкої площі був майже безлюдний у цей гарячий серпневий полудень. Навіть високі кам'яниці, які облямовували площу, здавалось, розімліли від нестерпної спеки.

Тута прийшла до скверика з дитиною на руках.

На лаві, в затінку, сидів худий дідок у мішкуватому сірому костюмі. Він прикрив голову носовичком, а зверху нап'яв жовту від часу панаму. Рукави його сорочки були охайно закасані: він читав газету. Поряд, відкинувшись на бильце лави і вронивши голову на руки, спав безробітний.

Вряди годи дідок уривав читання і повертався до сусіди, чий брудний засмальцьований кашкет, здавалося, от от упаде з голови. Очевидно, цей кашкет, який бозна як іще тримався, все дужче драгував дідка, і він відчував нездоланне бажання насадити його сусідові на голову або зірвати й кинути на землю. Важко зітхнувши, він знову кинув погляд на сусідні лави, сподіваючись знайти ще одну, теж у затінку. Саме така лава була неподалік. Та на ній сиділа гладка, в лахмітті, баба, яка щоразу, як він зводив очі, гучно позіхала, роззявляючи беззубого рота.

Тута навшпиньки підійшла до заснулого робітника. Приклавши пальця до уст, вона обережно поправила йому кашкета.

Спершу дідок здивовано стежив за нею, потім сердито насупився.

– З вашого дозволу, синьйоре, – озвалася Тута до нього. При цьому вона з усмішкою вклонилась, ніби зробила послугу не сонному безробітному, а дідкові. – Подайте милостиню бідному маляткові.

– Ні, – люто відрубав дідок (хто знає, чому він, власне, лютився) і знову вкняпився в газету.

– Яюсь переб'ємося! – зітхнула Тута. – Господь Бог нас не забуде. – Вона сіла на другу лаву, коло обірваної баби, й одразу ж завела з нею розмову.

Туті ледь минуло двадцять. Була вона маленька, пишногруда, з напрочуд білою шкірою і з чорним блискучим волоссям, зачесаним на проділ і заплетеним ззаду в дві товсті коси. Очі її дивилися лукаво, майже зухвало. Коли не коли вона покушувала губи, і її маленький кирпатенький носик тривожно трепетав. Тута розповіла бабі про свої болі. Чоловік...

З самого початку баба зміряла її поглядом з ніг до голови, мовляв, хочеш розрадити душу розмовою, будь ласка, але пошити мене в дурні – зась.

– Законний чоловік?

– В церкві вінчались.

– Ага, в церкві?!

– А що, цього мало? Все одно чоловік.

– Ні, дочко, нічого путнього з цього не вийде.

– Авжеж, не вийде.

Гай гай, баба мала рацію: нічого путнього у них не вийшло. Недавно Тутин чоловік надумав спекатись її і ось змусив поїхати до Рима: хай, мовляв, пошукає там місце годувальниці. Тута їхати не хотіла: хто її візьме в мамки, якщо синочкові минуло майже сім місяців? Два тижні вона прожила в одного маклера. Платити за житло і за харчування було нічим, і маклерша набралася нахабства запропонувати їй...

– Розумієш? Мені!

Від обурення в неї пропало молоко. І тепер вона не може прогодувати груддю навіть свого бідолашного малюка. Маклерша забрала в неї сережки і клуночок з речами, що їх вона привезла з села. Відтоді вона опинилась на вулиці.

– Свята правда – на вулиці!

Вернутися до села вона не могла, та й не хотіла, чоловік усе одно прогнав би її. Як тепер бути, адже дитя їй світ зав'язало. Її і служницею ніде не візьмуть.

Баба слухала Туту недовіжливо. Надто вже спокійно та розповідала про свої злигодні і все примовляла: «Свята правда». Та ще й усміхалася.

– Звідки ти родом? – спитала баба.

– З Коре. – Вона задумано дивилася кудись у далечінь, наче бачила там своє рідне селище.

Потім труснула головою, подивилася на малого й сказала:

– Куди мені його подіти? Кинути тут просто на землю? Мою солодку ягідку!

Вона пригорнула малого й почала міцно, міцно цілувати.

Баба озвалася:

– Сама, либонь, згрішила? Чого ж тепер побиваєшся?

– Я згрішила? – повернулася до неї молода мати. – Ну, згрішила, за це мене й покарав Господь. А ось голубенятко моє за що карається? Чим воно завинило? Ні, не все Господь робить правильно. А коли так, чого ж тоді з нас, нерозумних, питати? Яюсь переб'ємося.

– Ну й життя! – зітхнула баба, насилу підвівшись із лави.

– Горе, та й годі! – кивнувши головою, додала інша баба, яка проходила мимо, налягаючи усім своїм опасистим тілом на костур. Обірвана баба пошпорталась у своїх лахах і дістала маленький, перев'язаний ремінцем капшучок. Тоді вийняла з нього кусень хліба.

– На, бери, хоч?

– Ще б пак! Хай оддячить тобі Господь, – квапливо відповіла Тута. – Нарешті хоч хлібця пожую. Повіриш, з ранку рісочки в роті не було.

Вона розламала хліб навпіл: більшу пайку лишила собі, меншу всунула дитині в рожеві пальчики, які ніяк не хотіли розтулятися.

– Хлібчик це, Ніно, хлібчик! Смачненький! М'якенький! Хлібчик, хлібчик!

Баба поплентала доріжкою, важко тягнучи ноги, разом із нею рушила й та, друга, з кийком.

У скверику пожвавішало. Сторож заходився поливати квіти. Але навіть плюскотливі цівки води, здавалося, не могли пробудити їх від глибокого сну. Від квітів віяло незмірним смутком. Журний вигляд мали й рідкі моріжки, геть всіяні яечною шкаралупою, паперовими клаптями, скоринками; миршаві, обкладені зеленим дерном деревця були поприв'язувані до обламаних паколів.

Тута задумливо милувалася невисоким круглим водограєм посеред скверика. Застояна вода в ньому позеленіла і затяглася плівкою бруду. Лише коли хтось із тих, хто сидів довколо водограю, кидав туди скоринку, плівка брудної води на мить розходилася колами.

Сонце вже сідало і майже всі лави були тепер у затінку. На одну з них сіла синьйора в білій сукні. На вигляд їй було років тридцять. Лице рябе від ластовиння, волосся скуйовджене, руде з мідним відлиском.

Синьйора вдавала, що просто задихається від спеки, і намагалася відігнати від себе неслухняного хлопця в матросці, з личком жовтим, як віск. При цьому вона не забувала дивитися на всі боки, мружачи свої короткозорі очі й, мабуть, виглядаючи когось. Потім знову підштовхнула хлопчика, щоб він пошукав собі, з ким гратися. Та хлопець не відходив від матері: він пильно стежив за тим, як Тута їсть хліб.

Тута теж з цікавістю позирала на синьйору, потім раптом озвалася до неї:

– Дозвольте запитати, синьйоро, чи вам не потрібна праця або служниця на півдня? Ні? Шкода!

Потім, побачивши, що хлопчик не зводить з неї очей і не зважає на умовляння матері, Тута покликала його:

– Хочеш подивитися на маленького? Ходи сюди, любий, ходи.

Мати різко підштовхнула хлоп'я, і воно неохоче підійшло до Тути. Постояло трохи, дивлячись на малюка зляканими, як у побитого кота, очима, нараз вирвало в нього з реченят шматок хліба. Немовля голосно заплакало.

Ай яй! Бідний мій Ніно! Ти, хлопчику, в нього весь хлібець забрав! Бачиш, як він плаче? Він голодний... Відламай йому хоч шматочок.

Тута хотіла покликати хлопчикову матір, але синьйори вже не було на лаві, вона гомоніла неподалік з гладким бороданем у зсунутому на потилицю білому брилі.

Заклавши руки за спину і зачаровано всміхаючись, він неуважно слухав схвильовану співрозмовницю. Тим часом мале не переставало рюмсати.

– Коли так, – мовила Тута, – я сама відламаю в тебе маленький шматочок.

Тоді заревів і синьйорин синок. Прибігла злякана матуся, і Тута чемно пояснила їй, що сталося. Впертий хлопчик обіруч притискав до грудей шмат хліба і ніяк не хотів його віддавати. Не допомогли й умовляння матері.

– Тобі захотілося цього хліба, еге ж? І ти його з'їси, Нінні? – спитала рудоволоса синьйора. – Він нічого, розумієте, нічого не їсть. Я просто в розпачі. Добре, коли це не чергова примха. Не відбирайте в нього хліба, прошу вас.

– Що ж, будь ласка, – зітхнувши, погодилась Тута. – Бери його, хлопче, собі, їж на здоров'я.

Проте хлопчак підбіг до басейну і жбурнув хліб у воду.

– Це ти для рибок, Нінні? – засміявшись, крикнула Тута. – А моє бідне дитятко так і залишиться голодне. У мене нема ні молока, ні дому – нічогісінько нема. Свята правда, синьйоро, нічогісінько.

Синьйора квапилася до свого знайомого, який чекав її в глибині скверика. Вона дістала з торбинки два сольді і простягла їх Туті.

– Хай благословить вас Господь, – сказала їй Тута навздогін. – Не треба плакати, моя крихітко, я куплю тобі пряника. На бабиному хлібі ми з тобою забагатіли. Не плач, Ніно. Адже тепер ми багаті.

Немовля заспокоїлося.

Міцно затиснувши монети в руці, Тута зацікавлено розглядала людей, які потроху заповнювали скверик, дітлахів, годувальниць, няньок, солдатів.

Маленькі дівчатка стрибали через скакалку, хлопчаки грали в квача, малюки, яких мамки несли на руках, на ходу мирно перемовляючись, аж заходились од плачу, няньки крутили з солдатами, довкола сновигали торговці бобами й різними ласощами. Скверик став схожий на розбурханий вулик.

Очі в Туті раптом загорілись, на губах блукала дивна усмішка.

Ніхто не хоче вірити, що вона не знає, як бути, куди тепер іти... Тута і сама вірила цьому на превелику силу. Але так воно було насправді. Вона прийшла до скверика відпочити трохи в затінку і просиділа так уже близько години. Можна пробути тут до вечора, ну а потім? Де на ніч голову прихилити, та ще не одній, а з малям? І де перебути весь наступний день? А потім що? В селі у неї теж нема ні рідних, ні близьких, а цей чоловік і знати її не бажає; та й як туди тепер дістатися? Отже, нема ради? Тута згадала про стару відьму, яка забрала в неї сережки й клуночок з речами. Вернутися до неї? На саму думку про це кров кинулась їй у голову. Вона подивилася на заснуле дитятко.

– Е, Ніно, в річку, виходить, удвох? Ось так...

Тута підняла дитину, ніби готуючись кинути її в річку. Потім настане і її черга. Але ж ні, ні! Вона підвела голову і всміхнулась, потім глянула на перехожих.

Сонце вже сіло, та задушлива спека все ще трималася. Тута розстегнула комір сукні й одгорнула його, заголивши трохи білі як сніг груди.

– Жарко?

– Ще й як!

Біля неї стояв низенький дідок у капелюсі, з якого стирчало два паперових віяла. У руці він тримав ще два яскраві розгорнуті віяла, а на лікті висів плетений кошичок, ущерть наповнений віялами найрозмаїтіших барв: червоними, голубими, жовтими...

– Всього два сольді.

– Іди геть, – здвигнула плечима Тута. – З чого вони? Адже з паперу?
– А тобі з шовку подавай!
– А якби й так! – насмішкувато посміхаючись, відповіла Тута, потім розтулила долоню, в якій лежали дві монетки.
– Це все, що в мене є. Віддаси віяло за одне сольді?
Дідок обурено затряс головою.
– Два сольді. Менше не можу.
– Е, тримай. Давай швидше віяло. Просто вмираю від спеки. Малий спить. Яюсь переб'ємося. Господь допоможе.
Вона віддала дідкові два сольді, взяла віяло, ще нижче відгорнула комір сукні й заходилася шалено обмахуватись.
Вітер обвівав її майже оголені груди, вона усміхалась, сміливо дивлячись на солдатів, які проходили мимо, і в очах її грали бісики.

© Український переклад. А. О. Перепадя, 1991.

В самісіньке серце

Дізнавшись, що вранці студенти медици прийдуть до лікарні знову, Раффаелла Озімо попросила старшу сестру повести її до конференц залу, де проводилися навчання з діагностики.

Сестра сердито покосилася на неї.

– Перед студентами хочеш похизуватися?

– Авжеж, візьміть мене, будь ласка.

– А ти знаєш, що схожа на ящірку?

– Знаю. Мені байдуже. Візьміть мене.

– Ні, ви бачили таку безсоромницю? А ти хоч знаєш, що там з тобою робитимуть?

– Те саме, що і з Нанніною, – відказала Раффаелла. – Хіба ні?

Нанніна, її сусідка по палаті, вже виписалась з лікарні. Перед тим вона була в конференц залі, а повернувшись до палати, показала своє розмальоване, як географічна карта, тіло: легені, серце, печінка, селезінка – все обведено дермографічним олівцем.

– Тобі так кортить туди піти? – спитала старша сестра. – Ну що ж, хай буде по твоєму. Тільки май на увазі – ті знаки ще довго потім не відмиваються, навіть з милом.

Раффаелла Озімо знизала плечима і сказала, всміхаючись:

– Ви мене відведіть туди, а про інше не турбуйтеся.

Личко її ледь порожевіло. Але яка вона ще худюща: самі очі та пишні коси! Очі, щоправда, чорні й прегарні, знову сяяли колишнім вогнем. А худорба її тендітного, немов у дівчинки, тільки була непомітна під згортками ковдри.

Для старшої сестри, як і для всіх доглядальниць, Раффаелла Озімо була давньою знайомою.

У лікарні вона лежала вже двічі. Вперше через... Ох, ці необачні дівчата! Спочатку легко даються на підмову, а мучитись має бідолашне невинне малятко, яке неодмінно потрапить до притулку.

Хоча, ніде правди діти, і Раффаелла дорого заплатила за свою помилку. Через два місяці після пологів її, ледь живу, знову привезли до лікарні: бідолашна проковтнула три таблетки сулеми. Цілий місяць її лікували від недокрів'я. Завдяки ін'екціям залізистих препаратів, вона оклигала, і її вже збиралися виписати.

В палаті любили й жаліли Раффаеллу, завжди таку сором'язливу й добру, з журною посмішкою на обличчі. Навіть горе її не зробило ні злою, ні плаксивою.

Коли її вперше привезли до лікарні, вона, посміхаючись, сказала, що тепер їй лишається тільки вмерти. Але ж так багато дівчат, подібно до Раффаелли, стають жертвою своєї легковажності, отож слова її нікого не стурбували. Адже всі зведені й покинуті дівчата погрожують накласти на себе руки: чи ж варто вірити їхнім словам!

Однаке Раффаелла Озіма як сказала, так і зробила.

І марно добрі черниці намагалися тоді укріпити її в вірі. Дівчина поводитися так само, як і нині: уважно слухала, усміхаючись, погоджувалася з ними, але відчувала, що й після всіх напучувань серце її не відпускає туга.

В цьому житті її ніщо більше не тримало. Вона розуміла, що гірко ошукалася і виною всьому був не юнак, якому вона віддалася і який однаково не міг би стати її чоловіком, а власна її недосвідченість, жагучість і довірливість.

Але примиритися з цим вона не могла.

Тоді як іншим історія її здавалася звичайнісінькою, дівчині від цього було не легше. Вона стільки натерпілася! Спершу по зрадницькому вбили батька, потім як вітром розвіялись усі її надії і мрії. Тепер вона була бідна швачка, зведена й покинута, як тисячі інших, а колись... Правда, інші теж казали: колись... – і самих себе дурили, бо в нещасних, битих

життям людей несамохіть виникає потреба брехати.

Проте вона не брехала.

Батько ладний був зробити для неї все, і Раффаелла вивчилася б на вчительку, якби під час парламентських виборів він не загинув у Калабрії від руки найманого вбивці. Ім'я вбивці так і лишилося невідомим, але всі знали, що вбили Раффаеллиного батька не з помсти, а з наказу політичних ворогів барона Барні, чиїм відданим і завзятим секретарем він був.

Барні знав, що в Раффаелли ще раніше померла мати, і, коли його обрали депутатом парламенту, хизуючись перед виборцями своєю добротою, дав дівчині притулок у себе.

Так Раффаелла опинилась у Римі. Становище її в домі Барні було непевним: з нею поводитися як з членом сім'ї, але насправді вона була вихователькою молодших баронових дітей, а також чимось на зразок баронесиної компаньйонки. Грошей їй, звісно, не платили.

Вона працювала, а Барні пишався своєю добротою.

Але тоді їй було однаково. Вона працювала не за страх, а за совість, намагаючись заслужити батьківську прихильність свого благодійника. В душі Раффаелла сподівалася, що її некорисливість і жертва, принесена її батьком, пом'якшать серце Барні. Старший баронів син Ріккардо обіцяв Раффаеллі, що скаже батькові про свої почуття до неї і той не стане наперекір їхньому щастю. Сам Ріккардо не сумнівався, що батько залюбки вволить його бажання. Але йому всього на всього дев'ятнадцять років, він ще студент. Він просто не насмілювався признатися у всьому батькам. Краще почекати кілька років.

І от, чекаючи... Але скільки можна чекати? Постійно разом, в одному домі, запевнення в коханні, присягання, обіцянки одружитися...

Словом, кохання засліпило Раффаеллу.

А коли гріх неможливо стало ховати, її вигнали з дому. Атож, її просто викинули геть без жалю, незважаючи навіть на її стан. Барон Барні написав у Калабрію її старій тітці, щоб та негайно забрала Раффаеллу. Причому він пообіцяв допомагати їм грошми. Одначе тітка вблагала барона трохи зачекати – може, він дасть Раффаеллі змогу хоча б народити в Римі. Адже там, у маленькому калабрійському селищі, це викличе неабиякий поговор. Барні поступився, але за умови, що син нічого не знатиме: йому скажуть, ніби вони обидві вже поїхали. Одначе після пологів Раффаелла відмовилась вернутися до Калабрії. Не тямлячись од люті, барон пригрозив позбавити її допомоги. І потім, як Раффаелла спробувала вкоротити собі віку, він справді перестав їй допомагати. Ріккардо поїхав до Флоренції. Раффаелла, яку чудом пощастило врятувати, пішла ученицею до кравчині – тепер їй треба було утримувати себе і тітку. Минув рік, Ріккардо повернувся до Рима, але вона навіть не пробувала знову з ним зустрітись. Після невдалого самогубства дівчина твердо вирішила поволі заморити себе. Її тітка, втративши терпець, вернулася до Калабрії. Місяць тому, прийшовши на роботу, Раффаелла зомліла. Її відвезли до лікарні й почали лікувати від недокрів'я.

І ось учора, коли Раффаелла Озімо лежала в ліжку, повз неї пройшов гурт студентів медиків, що слухали курс лекцій з діагностики. Серед них, уперше за ці два роки, вона побачила Ріккардо. Поряд нього йшла гарна білява дівчина. З вигляду вона скидалася на іноземку і, мабуть, теж була студенткою. А як вона на нього дивилася! Так, чуття підказувало Раффаеллі: ця дівчина закохана в Ріккардо. А як ніжно вона всміхалася, зазираючи йому в очі.

Раффаелла не відривала від них погляду, поки вони не вийшли з палати. Вона напівлежала, спираючись на лікоть, очі її були широко розплющені. Нанніна, її сусідка по палаті, зайшлася сміхом.

– Що ти там побачила цікавого?

– Нічого.

Раффаелла з якоюсь сумною усмішкою квапливо лягла. Серце в неї так і тьохкало, ніби хотіло вискочити з грудей.

Потім прийшла старша сестра й звеліла Нанніні одягтися: професор хотів продемонструвати її студентам на лекції.

– А що вони зі мною робитимуть? – запитала Нанніна.

– З'їдять! Що вони можуть з тобою такого зробити? – відповіла їй старша сестра. – Цього разу обрали тебе, потім дійде черга і до інших. Тим більше що завтра ти виписуєшся.

Спершу Раффаелла потерпала на саму думку, що можуть обрати і її. Ох, як вона з'явиться перед ними, така худа й негарна? Адже змарніла жінка ні в кого не викликає ні співчуття, ні жалю.

Звичайно, приятелі Ріккардо, побачивши її, таку жалюгідну, почнуть сміятися з нього.

«Як! Невже ти міг зв'язатися з цією ящіркою?»

Так їй не вдасться помститися Ріккардо. А втім, вона й не збирається йому мстити.

Через півгодини повернулася Нанніна. Коли вона пояснила подрузі, що з нею робили, і показала їй своє розмальоване тіло, Раффаелла раптом щось надумала. Тепер вона аж тремтіла, нетерпеливо чекаючи приходу студентів.

Нарешті годині о десятій вони з'явилися. Прийшов і Ріккардо, як і тоді, разом з білявою студенткою іноземкою. Вони закохано всміхалися одне одному.

– Можна вдягатися? – спитала Раффаелла у старшої сестри. Вся зашарівшись, вона миттю підхопилася й сіла на ліжку, тільки но ті двоє пройшли до залу.

– Бач, яка швидка! Лягай! – звеліла старша сестра. – Почекай, поки професор покличе.

Але Раффаелла – ніби й недочула – поволі почала вдягатися.

Коли старша сестра прийшла по неї, вона була вже готова.

Здригаючись усім своїм худеньким тільцем, бліда як смерть, з розпущеними косами, ввійшла вона до залу. Очі її гарячково блищали, вона намагалася всміхнутись.

Ріккардо Барні розмовляв з юною студенткою і спершу не помітив Раффаелли. Загубившись серед людей, вона шукала його очима і навіть не почула, коли головний лікар сказав їй:

– Сюди, сюди, дочко!

Барні обернувся на голос професора і побачив Раффаеллу, яка з розпашілим личком пильно дивилася на нього. Він геть розгубився, поблід як полотно. В очах йому потемніло.

– Ну ж бо! – гукнув професор. – Ходіть сюди!

Студенти зареготали. Почувши їхній сміх, Раффаелла розгубилася ще дужче. Вона побачила, як Ріккардо відступив до вікна, обвела зал зляканим поглядом, нервово посміхнулася і спитала:

– Що мені треба робити?

– Сюди, сюди, лягайте ось тут! – звелів їй професор, який стояв біля демонстраційного столу, вкритого чимось схожим на ватяну ковдру.

– Зараз, зараз, синьйоре! – квапливо відповіла Раффаелла, але ніяк не могла залізти на стіл; вона знов посміхнулася й сказала: – Ніяк не можу...

Один студент підсадив її. Перш ніж лягти, вона глянула на професора, гарного, високого, чисто виголеного чоловіка в золотих окулярах, і, показуючи на молодесеньку дівчину, мовила:

– Будь ласка, хай мене розмалює вона.

Студенти знову дружно зареготали. Посміхнувся й професор:

– Чому? Соромишся або що?

– Ні, синьйоре. Просто краще хай вона. – Раффаелла обернулася і глянула на Ріккардо, який усе ще стояв біля вікна, спиною до неї.

Білява студентка мимоволі простежила за її поглядом. Вона вже встигла помітити, що Барні збентежений і розгублений. Тепер вона побачила, що він відійшов до вікна, і теж страшенно збентежилася.

Та професор уже покликав її:

– Що ж, прошу вас, починайте огляд, синьйоріно Орліц. Хай буде так, як хоче

пацієнтка.

Раффаелла лягла на стіл і подивилась на біляву студентку, яка обережно підняла вуаль. Яка вона вродлива, струнка, шкіра у неї біла, а очі голубі і ніжні ніжні. Ось вона скинула плащ, професор простягнув їй дермографічний олівець, і молоденька дівчина нахилилася над Раффаеллою. Руки у дівчини ледь тремтіли, коли вона заголила груди пацієнтки.

Раффаелла заплющила очі, соромлячись своєї убогої груді, на яку дивилися зараз стільки молодих чоловіків, що з'юрмилися біля столу. На серце їй лягла холодна рука дівчини.

– Прискорене серцебиття... – відразу сказала синьйорина Орліц, забираючи руку. Говорила вона з виразним іноземним акцентом.

– Давно ви в лікарні? – спитав професор.

Раффаелла відповіла, не розплющуючи очей, лише її повіки нервово затрепетали:

– Тридцять два дні. Я майже одужала.

– Перевірте, чи нема у хворої шумів у серці, – провадив професор, простягаючи студентці стетоскоп.

Раффаелла відчула холодний доторк приладу до грудей, потім почула, як синьйорина відповіла:

– Шумів нема... Сильне серцебиття.

– Зробіть перкусію, – звелів професор.

При першому ж легкому ударі Раффаелла відвернулася, міцно зціпила зуби і ледь розплющила очі. Але одразу ж вона їх заплющила, насилу стримуючи ридання. Час від часу студентка припиняла перкусію, студент, що стояв поряд, виймав зі склянки з водою олівець і простягав його синьйорині Орліц; легенько натиснувши на грудь середнім пальцем, дівчина проводила олівцем коротку лінію. Раффаелла, яка, поки її вистукували, лежала, затамувавши подих, тільки тепер наважилась нарешті глибоко зітхнути.

Чи скоро край цим тортурам? А Ріккардо все ще стоїть біля вікна... Чому професор не покличе його? Не звелить глянути на зображення її серця? Хай і він подивиться на її жалюгідну, висхлу з його вини грудь, яку його білява подруга поступово розкреслює олівцем.

Нарешті студентка закінчила перкусію. Тепер вона з'єднала між собою всі лінії, завершуючи загальний малюнок. Раффаеллі кортіло глянути на точне зображення свого серця, але їй забракло сил і, не втримавшись, вона розридалася.

Професор одіслав її в палату і роздратовано наказав старшій сестрі викликати іншу хвору, не таку істеричку й дурепу, як ця.

Докори старшої сестри Раффаелла стерпіла спокійно. Влігшись на свою вбогу постіль, вона з дрозом нетерпіння чекала, коли студенти підуть з конференц залу.

Чи Ріккардо, минаючи палату, хоч поглядом шукатиме її? Ні, ні! Яке їй тепер до цього діло? Вона навіть голови не підведе. Та й нема чого йому на неї дивитись. Що вона звелася, від неї лишилася одна тіль, він уже знає. Більше їй нічого не треба.

Тремтячими руками вона натягла на лице простирadlo і довго лежала так, ніби мертва.

Цілих три дні, до самої виписки, Раффаелла Озімо старанно стежила за тим, щоб малюнок у неї на грудях не стерся.

Вернувшись до своєї убогої кімнатки, вона підійшла до маленького люстерка, дістала вигостреного ножа, притисла колодкою до стіни і ввігнала його в самісіньке серце, яке мимовільна суперниця намалювала їй на грудях.

Як заведено у порядних людей

1

Синьйорина Сільвія Ашенсі приїхала до Рима просити про переведення її з Перуджі, де вона викладала в середній школі. Вона готова працювати де завгодно, навіть на Сардинії, навіть на Сіцилії. В Рим Сільвія звернулася по допомогу до молодого депутата парламенту Марко Верона. Колись Верона був улюбленим учнем її безталанного батька, професора перуджійського університету, славетного фізика, що загинув рік тому від вибуху в лабораторії.

Знаючи, чому вона хоче виїхати з рідного міста, Верона, безперечно, допоможе їй, використавши весь свій вплив, що його він так швидко здобув у парламенті.

Верона справді зустрів її не лише гречно, а й зі щирою прихильністю. Навіть згадав про те, як студентом загощав до покійного професора і, коли пам'ять його не зраджує, бачив іноді і її. Авжеж! Вона була тоді ще зовсім дівча, а вже секретарювала у батька.

Від цього спогаду синьйорина Ашенсі вся спаленіла. Дівча? Отакої! Їй уже тоді чотирнадцять минуло... А скільки було на той час вельмишановному депутатові Вероні? Двадцять, щонайбільше двадцять один рік. О, вона могла б зараз повторити до слова все, про що вони говорили тоді з батьком.

Гай гай, він вельми шкодує, що не продовжив дослідницької роботи, на яку надихнув його професор Ашенсі; потім, помітивши, що на згадку про батька синьйорина не змогла стримати сліз, він щиро її підбадьорив. І, щоб надати більшої ваги своїй рекомендації, молодий депутат зголосився особисто провести її до міністерства освіти («Ах, вона завдає йому стільки клопоту!») – «Ні, ні, він неодмінно піде з нею»).

Та як це нерідко буває літньої пори, в міністерстві всі пішли у відпустку. Верона знав, що ні міністра, ні його заступника немає в Римі, але не сподівався, що не застане ні начальника департаменту, ні навіть начальника відділення. Довелося йому задовольнитися розмовою з секретарем першого класу, кавалером Мартіно Лорі, який один вів справи всього департаменту.

Цього Лорі, найсумліннішого урядовця, любили і начальники, і підлеглі: його усмішка, погляд, рухи сповнені щирості й доброти, костюм охайний, білизна білосніжна.

Депутата Верону він зустрів вельми поштиво і навіть зашарівся від задоволення. Його тішив цей візит не лише тому, що Марко Верона, безперечно, рано чи пізно стане його, Лорі, начальником, а й тому, що вже чимало років захоплювався чудовими промовами депутата в парламенті. Потім, обернувшись, щоб глянути на синьйорину, доньку, як він уже знав, славетного перуджійського професора, кавалер Лорі знову щиро зрадів.

Лорі тільки трохи за тридцять, і він одразу помітив, що в синьйорини Сільвії Ашенсі така чудна манера розмовляти: її очі сяяли якимсь дивовижним зеленкуватим світлом і ніби засилали слова глибоко в душу співрозмовника. В її мові проступав світлий і гострий розум, якийсь владний дух. Але поволі впевненість і ясність думки щезали, Сільвія нітилась, її миле личко заливалось рум'янцем. Невдовзі вона з прикрістю помічала, що її слова і доводи більше не справляють враження, бо співрозмовник забував про все, зачарований її вродою. І тоді на її личку, що пашіло від збентеження і втіхи, бо її жіночі чари мають таку владу (сама ж вона не докладала до цього зусиль), ясно відбивалась розгубленість. Але захоплена посмішка зачарованого співрозмовника мимоволі змушувала і її посміхатися. Сердито труснувши головою і знизуючи плечима, Сільвія замовкала. А потім додавала, що вона просто не вміє розмовляти, не може нічого до пуття пояснити.

– Ну що ви! Навпаки, мені здається, ви чудово пояснили суть справи, – поквапився запевнити її кавалер Мартіно Лорі.

І він пообіцяв шанованому Вероні зробити все, щоб догодити синьйорині. А водночас

стати в пригоді і йому, депутатові!

Через два дні Сільвія Ашенсі вже сама прийшла до міністерства. Вона одразу примітила, що рекомендації їй більш не потрібні. І сказала навпростець, що поїхати з Рима вона не може, не може – та й край. За ці три дні вона обходила все місто і навіть не притомилася. Вона милувалася самотніми віллами в затінку кипарисів, мальовничими й мовчазними парками Авентіно та Челіо, врочистими й трагічними руїнами та старовинними вулицями, як от віа Аппія, прозорістю прохолодного Тібру... Словом, вона закохалася в Рим і хоче переведення сюди. Неможливо? Чому неможливо? Ах, це дуже важко зробити! Годі бо вам! Треба тільки дуже захотіти... Навіть учителькою молодших класів не можна? Дарма! Він мусить піти їй назустріч. А то їй доведеться щодня оббивати пороги. Вона від нього не відчепиться! Адже призначити її в молодші класи неважко! Отже...

Однак все склалося інакше.

Після шести семи таких візитів якось пообіді кавалер Мартіно Лорі вийшов з міністерства, вельми святково вдягнений, і попрямував до Монтечіторіо² – просити аудієнції в депутата Верони.

Чекаючи, поки секретар запросить його до Верони, він схвильовано озирав свої рукавички, носачи лакованих черевиків, підсмикував манжети.

Увійшовши до кабінету, Мартіно Лорі, аби приховати своє збентеження, завзято почав розтлумачувати депутатові Вероні, що його «протеже» вимагає неможливого.

– Моя «протеже»? – перебив його молодий депутат. – Яка така «протеже»?

Він, Лорі, вельми шкодує, що вжив, звісно, без злого помислу таке слово, яке допускає... атож, хибне тлумачення, але він мав на увазі синьйорину Ашенсі.

– Ах, синьйорину Ашенсі? Тоді це справді моя «протеже»! – урвав його Верона, посміхаючись, і цим ще дужче спантеличив сердешного Лорі. – Я й забув, що рекомендував вам її, і відразу не здогадався, про кого це ви збираєтеся говорити зі мною. Мені дуже дорога пам'ять про славетного професора, батька синьйорини і мого вчителя, і дуже хотілося б, що і ви, кавалере, взяли синьйорину Сільвію під свою опіку, саме під опіку, і неодмінно вволили її прохання – вона того заслуговує.

Тож він, Лорі, саме й прийшов поговорити про це. Перевести її до Рима просто неможливо. Якщо це не видасться нескромним, то він хотів би знати справжню причину, чому це... чому синьйора вирішила покинути Перуджу.

Та, бачте, причина не з приємних. Дружина професора Ашенсі, жінка багата й розбещена, зрадила його і зійшлася з таким самим негідником, як і вона сама. Вона прижила з коханцем двох трьох дітей. Професор Ашенсі забрав, звичайно, свою доньку одначку, а дружині відписав усе майно. Великодушний, але геть непрактичний, професор Ашенсі сяк так перебувся, життя його било з усіх боків. Він усе купував книжки, гори книжок і прилади для своєї лабораторії і ніяк не міг втямити, чому його платні не вистачає на потреби такої маленької родини. Щоб тата не так смутили постійні нестатки, синьйорина Ашенсі сама пішла вчителювати. О, скільки знадобилося терпіння і стійкості, щоб жити так, як ця дівчина жила до батькової смерті. Але вона пишалася, і недарма, батьковою славою. Вона могла сміливо протиставити цю славу материній безсоромності. Та після трагічної батькової загибелі, лишившись убогою безпорадною сиротою, вона не могла більше жити в одному місті зі своєю багатою і нищою матір'ю. Оце і весь її життєпис.

Мартіно Лорі був розчулений цією оповіддю (а втім, історія синьйорини Сільвії розчулила його ще до того, як він почув її з уст такого багатонадійного депутата), на прощання він дав слово зробити все можливе, аби винагородити дівчину за злидні, страждання і за таку дивовижну відданість батькові.

Ось так синьйорина Сільвія Ашенсі, що їхала до Рима домагатися переведення,

² Будинок парламенту.

знайшла тут... чоловіка.

2

Зате їхнє шлюбне життя, принаймні перші три роки, було не життям, а нещастям, бурєю.

В полум'ї перших днів Мартіно Лорі був ладен спалити самого себе. Зате від Сільвії йому перепало небагато тепла. Коли пригас вогонь, у якому горять, зливаючись в одне душа і тіло, він побачив, що жінка, котра здавалася часткою його самого, зовсім інша, ніж він мріяв.

Словом, Лорі зрозумів, що Сільвія його не кохає, вона й до шлюбу з ним спала ніби в якомусь дивовижному сні. І ось настало пробудження: гірке, похмуре, тоскне.

Хто знає, що їй примарилося в тому сні?

Згодом Лорі збагнув, що Сільвія не тільки не кохала його, а й не могла кохати, такі різні на вдачу вони були. Їм навіть не давалося притертись одне до одного. Якщо він, кохаючи Сільвію, ладен був рахуватися з її буйною вдачею і незалежним духом, то вона не любила чоловіка і не хотіла поважати ні його поглядів, ні його звичок.

– Які там погляди! – люто кричала вона. – Ти ніяких поглядів мати не можеш, мій любий! Ти людина без нервів...

Який зв'язок мали нерви з поглядами? Сердега Лорі тільки дивом дивувався. Либонь, Сільвія вважала його бездушним і холодним, бо він усе мовчав. Але ж мовчав він, аби запобігти чварам! Тепер він замкнувся в розпачі, змирившись з крахом своєї чудової мрії: прожити життя з турботливою і ніжною подругою в чистенькому кубельці в мирі і згоді.

Найбільше Лорі вражало, як дружина тлумачила кожний його вчинок, кожне слово. Іноді йому починало здаватися, що він і справді не такий, за якого себе мав, що він просто не помічав усіх своїх недоліків і вад, що їх тепер ставила йому на карб дружина.

Досі він завжди йшов прямо, ніколи не збиваючись на манівці, і тому звик довіряти собі й іншим. А Сільвія, навпаки, змалку бачила зворотний, брудний бік життя і, на лихо, повірила, що все на світі бруд і нема в ньому нічого святого, коли навіть її мати, о Боже, навіть мати... Ох, сердешна Сільвія, її можна зрозуміти й простити за те, що вона бачила чорне там, де було біле, і часто була несправедлива до нього. Та що ближче він зі своєю делікатністю намагався підійти до неї, прищепити їй віру в життя й переконати в протилежному, то дужче вона лютилася й огризалася.

Трохи вдячності, якщо не любові, – оце й усе, чого йому треба від неї. Зрештою це ж він, Лорі, вирвав її з нестатків і злиднів, дав їй дім і сім'ю! Так ні, навіть ніякісінької вдячності. Сільвія була горда, самовпевнена, гадала, що здатна сама заробити собі на прожиття. За ці три роки не раз Сільвія погрожувала йому, що знову піде вчителювати й покине його. І от одного дня вона свою погрозу здійснила.

Того дня, повернувшись зі служби, Лорі не застав дружини вдома. Вранці вони знову посварилися – через дрібний докір, який він наважився їй закинути. Вже цілий місяць заходило на бурю, хоча розігралася вона аж цього ранку. Весь цей місяць Сільвія поводитися дуже дивно й ходила хмарою. Зневажала свого чоловіка вже не криючись.

І, як завше, зовсім безпричинно!

І от у листі, залишеному вдома, вона заявила про свою остаточну ухвалу порвати з ним назавжди. Далі вона писала, що поклала будь що добитися місця вчительки. А щоб він даремно не робив дурниць і не розшукував її повсюди, Сільвія вказувала адресу готелю, де тимчасово зупинилася. Та хай Лорі не потикається, усе марно.

Лорі сидів з листом у руках і думав.

Настраждався він несправедливо донесхочу. Порятунок від цієї жінки, може, дасть йому якусь полегкість, але завдасть і страшенного болю. Адже він кохає її – та й край. Отже, полегшає йому лише на мить, а тоді довіку мучитиметься й страждатиме від самотності. Лорі

добре знав і відчував, що ніколи не зможе покохати іншої жінки, ніколи... А який піде поговорі! Ні, він цього не заслужив, бо завжди поведився порядно. І ось тепер, коли від нього пішла дружина, йому перемиватимуть кісточки, приписуватимуть які завгодно гріхи, хоча Бог свідок, скільки витримки й терпіння виявив він за ці три роки.

Що йому діяти?

Наразі нічого. Ранок покаже, та й Сільвія, може, ще схаменеться.

Назавтра Лорі на службу не пішов і просидів цілий ранок удома. Опівдні таки надумався вийти, хоча й не знав, як йому діяти, аж це надійшов лист: Марко Верона запрошував його прийти до нього в палату депутатів.

Цими днями в країні вибухнула урядова криза, і в міністерстві освіти частенько згадували ім'я Верони як вірогідного кандидата на посаду заступника міністра, а то й міністра.

Лорі й раніше спадало на думку порадитися з Вероною. Але, уявивши, скільки тепер клопоту в молодого депутата, вирішив не турбувати його. Сільвія, та, навпаки, не розводитиме церемоній, певно, дізнавшись, що Верона має очолити міністерство освіти, вже попросила його про місце вчительки.

Мартіно Лорі спохмурнів: адже тепер Верона може скористатися своєю прямою владою і зажадати, щоб він, Лорі, не перешкоджав дружині.

Проте Марко Верона зустрів його вельми привітно.

Йому так прикро, адже його спіймали в пастку... Ні, ні, не міністром! На щастя, тільки заступником міністра. Йому не хотілося лізти і в це ярмо, відомо ж бо, яка нині політична ситуація! Та нічого не вдієш, цього вимагає його партія. І якщо вже так склалося, то він хотів би мати в міністерстві за помічника чесну й досвідчену людину й одразу ж згадав про нього, кавалера Лорі. То як, він згоден?

Поблідлий від хвилювання Лорі не знав, як дякувати за виявлену йому честь і довіру. Аж вуха в нього почервоніли. Розсипаючи подяки, Лорі, однак, усе допитувався поглядом: «А більше вельмишановний депутат, точніше, його ясновельможність пан Верона нічого не бажає?»

Марко Верона, усе ще всміхаючись, підвівся й поклав руку на плече співбесідникові. Авжеж, він бажає ще дечого. Хай Лорі набереться терпіння і простить синьйорі Сільвії. Адже це дитячі пустощі, та й годі.

– Прийшла до мене й поділилася своїм «сміливим» задумом, – сказав Верона, не перестаючи всміхатися. – Ми з нею довго розмовляли, і... вам не треба виправдуватися, кавалере, не треба. Тепер я певен: кругом винна синьйора! Я так і сказав їй напрямки. Вона аж заплакала... Атож, я нагадав їй про батька, про те, як мучили його родинні чвари... І ще багато про що. Вертайтесь спокійно додому. Синьйора чекатиме на вас.

– Ваша ясновельможносте, не знаю, як і дякувати вам, – схвильовано белькотів Лорі, вклоняючись.

Та Верона одразу урвав його:

– Прошу, не дякуйте і, головне, – не величайте мене «ваша ясновельможносте».

На прощання Марко Верона сказав, що синьйора Сільвія – жінка твердої вдачі і напевне слова свого дотримає. Отож хай Лорі повірить, прикрі сцени більш ніколи не повторяться, і дружина будь що винагородить його за всі кривди й приниження.

3

Так і сталося.

Вечір їхнього примирення запам'ятався йому назавше. Запам'ятався з багатьох причин, а надто тим, як палко з порога Сільвія кинулася йому в обійми. Вона стала іншою, він це одразу збагнув, або, точніше, відчув душею.

А як вона ридала, як ридала! І яка це радість була для нього: бачити ці сльози каяття й кохання!

Весілля вони відсвяткували по справжньому лише тоді. І в цьому єднанні душі і тіла здійснилася ще одна його найпалкіша мрія.

Невдовзі у Лорі вже не лишилося сумнівів щодо стану дружини: коли Сільвія народила йому дочку, він побачив, на яку самопожертву здатна заради дитини ця жінка. А що вже вона піклувалася про нього! Лише тепер він збагнув, чому вона раніше так поводитися. Збагнув і пояснив собі: Сільвія хотіла стати матір'ю. Можливо, вона й сама не усвідомлювала цього, не чула таємного поклику природи. Звідси і її вибрики, тому вона й нудила світом. Авжеж, вона хотіла стати матір'ю.

Лише одне затьмарило сімейне щастя: падіння міністерства Марко Верони. Позначилося це і на кар'єрі Мартіно Лорі, його особистого секретаря.

Він обурювався ще більше, ніж сам Верона: надто вже розперезалася опозиція, згуртувавшись для повалення (без будь яких на те причин) кабінету міністрів. А сам Верона заявив, що політика йому обридла. Краще він знову візьметься за наукові дослідження. Принаймні користі буде більше.

І справді, на нових виборах депутат, незважаючи на настійливі прохання виборців, не висував своєї кандидатури. Він весь поринув у дуже важливу наукову роботу, що її не встиг завершити професор Бернардо Ашенсі. Якщо його донька, синьйора Лорі, не відмовиться передати йому цю розвідку, він доведе її до кінця.

Сільвія почувала себе на сьомому небі.

Між її чоловіком і Вероною за рік спільної служби в міністерстві встановилися дружні взаємини. Та хоча Верона ніколи не чванився і не підкреслював різниці в становищі, Лорі бентежився і тримався нижче трави. Навіть тепер, коли Верона звертався до нього на ти і вимагав того ж від нього, Лорі завжди бачив у своєму другові начальника. Верона цього не любив і глузував з нього. Лорі віджартовувався незлобиво. Проте в душі потерпав: він помітив, що друг день у день похмурніє все більше. Цей лихий гумор він пояснював відставкою Верони, тим, що він лишився осторонь від битв парламентських. Мартіно Лорі не раз говорив про це з дружиною, він радив їй використати свій вплив і переконати Верону знову вернутися до політичного життя.

– Де там, послухає він мене! – заперечувала Сільвія. – Та й потім, він сказав ні, ти ж знаєш, раз сказав, значить – край. А мені здається, Вероні байдуже. Подивись, як завзято і самовіддано він працює тепер...

Мартіно Лорі знизував плечима.

– Не хочеш, не треба!

А втім, йому здавалося, що Верона знов стає веселий, як раніше, коли грається з їхньою маленькою Джінеттою. Донька росла просто на очах, і все гарнішала, і жвавішала.

Лорі зворушувало до сліз ніжне піклування Марко Верони про його дівчинку. Друг не раз казав:

– Хай Лорі пильнує, колись він украде в нього доню. Атож, він не жартує. А Джінетту довго прохати не доведеться: вона покине і татка, і маму, еге ж? Так, так, навіть маму, і піде з ним...

Джінетта, ах бридке дівчисько, притакувала – піде. Ще б пак, Верона за кожної нагоди дарував їй іграшки. Та ще й які! Лорі і його дружина щоразу аж торопіли. Іноді, не витримавши, Сільвія давала Вероні зрозуміти, що такі подарунки її ображають. Може, вона була надто гордою? Де там! А подарунки справді були надто дорогі, та й підносив їх Верона дуже часто. Але Верона, мліючи від того, як раділа Джінетта кожній цяцьці, тільки сердито знизував плечима на всі їхні нарікання й докори, а іноді досить грубо просив їх замовкнути: дитині ж радість.

Зрештою Сільвія сказала, що їй набридли витівки Верони. Щоб вигородити друга, чоловік переконував її, що Верона тяжко переживає вимушений кінець своєї політичної

кар'єри, але Сільвія заперечувала: це не привід зривати на них свій лихий гумор.

Лорі хотілося відповісти дружині: мовляв, хоч Верона і нетактовний, але його відвідини – така радість для їхньої доньки. Проте, не бажаючи порушити спокій, що запанував між ними від дня примирення, вирішив промовчати.

В перші роки їхнього шлюбу він виявив у Сільвії стільки вад. Нині ж, навпаки, бачив самі чесноти. Її розум, твердість, енергія, не спрямовані проти нього, захоплювали Лорі й підбадьорювали. Він зажив тепер повнокровним, справжнім життям – адже поруч була дружина, віддана родинному вогнищу й доньці.

Лорі вельми дорожив дружбою Верони, і йому бувало прикро, що дружину все дужче дратує ця надмірна прихильність Верони до їхньої доньки. А з другого боку, якщо таке надмірне піклування про Джінетту може порушити мир і згоду в домі, то краще вже... Але як пояснити все це Вероні, якщо він не хоче навіть помічати тієї холодності, з якою його зустрічає нині Сільвія?

З роками виявилось, що Джінетта дуже кохається в музиці. І от уже Верона двічі, тричі на тиждень заїжджає за нею каретою і везе дівчинку то на той, то на той концерт. І часто в розпал музичного сезону він приходив, шепотівся з нею, відкликавши в куточок, а тоді Джінетта починала мило умовляти матусю і татуся поїхати з нею до театру, ложу вже замовлено.

У відповідь Лорі знічено й стурбовано посміхався; йому не ставало духу відмовитися, він боявся образити друга й доньку. Але, Боже милий, коли ж Верона нарешті збагне, що він не має змоги їздити в театр так часто! Це ж які треба мати гроші, аби щоразу платити за ложу й карету. Та й Сільвії треба пристойно вдягатися: не може ж вона осоромитись. Так, нині він став начальником відділу й заробляє більше, але даруйте: кидати гроші на вітер він не може!

Любов Верони до дівчинки була така велика, що він навіть не замислювався про таке, навіть не помічав, на які жертви йшла Сільвія. Часто вона цілі вечори просиджувала вдома, прикинувшись недугою.

Але ж не сидіти їй в чотирьох стінах весь час! І от якось Сільвія повернулася з театру перемерзнувши. Вранці вона вже кашляла, горіла в лихоманці. А через п'ять днів її не стало.

4

Все сталося так жахливо швидко, що Мартіно Лорі попервах навіть не відчув горя, тільки ходив як прибитий.

Вечері Верона, вражений пригніченим станом друга, близьким до божевілля, відіслав його до доньки, запрягшись, що цілу ніч просидить біля покійної.

Лорі дав відвести себе. Та коли серед ночі нечутно, як мара, він вернувся в кімнату дружини, то побачив там Верону, який припав до постелі, на якій спочивало залякле тіло Сільвії.

Спершу Лорі здалося, що знеможений сном Верона прихилився в забутті головою до ліжка, та, здивувившись пильніше, помітив, що він аж здригається від німих ридань. І тоді плач, так довго стримуваний, вихопився в нього з грудей, і він заривав так само гірко, як і його невтішний друг. Нараз Верона схопився на ноги, його перекошене обличчя тремтіло. Весь у сльозах Лорі простяг до нього руки. Та зненацька Верона відштовхнув його, відштовхнув брутально, люто. «Мабуть, він відчуває себе винним у її смерті. Адже це він п'ять днів тому майже силоміць повіз Сільвію до театру, і тепер горе роз'ятрило йому душу». Так подумав Лорі, намагаючись пояснити собі цей спалах люті. Горе впливає на людей по різному, сказав він собі – одних нещастя до землі прибиває, інших озлоблює.

Тепер ні нескінченні відвідини підлеглих, що любили Лорі мов батька рідного, ні умовляння друга подбати про доньку, убиту горем, не могли вивести його з апатії і безнадії. Незбагненна, похмура жорстокість цієї раптової смерті приголомшила Лорі, відгородила від

світу невидимим муром.

Усе ввижалося йому тепер іншим, ніж колись, звуки ніби долітали до нього здалеку, і навіть голоси друга і доньки, такі знайомі, лунали зовсім по іншому.

Поступово його заціпеніння змінилося холодною цікавістю: виявляється, довколишній світ раніше був йому невідомий або ввижався зовсім не таким.

Невже Марко Верона й раніше був такий, як нині? Адже навіть його постать, риси обличчя здавалися Лорі незнайомими. А рідна донечка? Овва! Невже вона так виросла? А може, це нещастя відразу зробило її дорослою? Ця нова, незнана Джінетта була висока і ставна, дещо стримана, надто з ним, Лорі. Так, вродою вона вдалася в матір, лише нема в ній того тепла, яке замолоду так прикрашало і осявало вроду Сільвії. Тим то іноді Джінетта навіть здавалася негарною. Владність вона успадкувала від матері, але без її щирих поривань, без раптових змін настрою – від веселощів до печалі.

Тепер Верона уже без церемоній вчашав до Лорі: мало не щодня лишався на обід або вечерю. Важливі наукові дослідження, початі професором Бернардо Ашенсі, Верона завершував і збирався видати їх розкішним виданням. Багато газет уже надрукували першу інформацію про цю роботу, а найбільші вітчизняні та чужоземні журнали жваво обговорювали найважливіші її висновки. Все свідчило про те, що дослідника чекає слава.

Після публікації роботи було одностайно визнано заслуги Верони, який продовжив розвідки і зробив на ґрунті первісної гіпотези ряд сміливих висновків, отож науковий внесок його не менший, ніж самого професора Ашенсі. До професора прийшла посмертна слава, але ще більше прославився Верона. Всі його вітали й підносили над усяку міру. Невдовзі призначили сенатором. Спершу, далекий уже від парламентської діяльності, Верона не згоджувався. Але тепер, коли призначення не зобов'язувало його займатися політикою, він прийняв його залюбки.

В ті дні Мартіно Лорі часто думав, як раділа б зараз Сільвія посмертній славі свого батька. Щовечора після служби він ходив на могилу дружини і щоразу просиджував там усе довше. Зрештою він так призвичаївся до цих одвідин, що і взимку в негоду заглядав на кладовище поправити живопліт або замінити гнота лампади. І заводив тут тиху розмову з покійною. Ці щоденні візити до могили навіювали йому похмурі думки і поорали зморшками його бліде обличчя.

Донька і Верона благали його відмовитися від цієї звички. Лорі спочатку все заперечував, наче та дитина, спіймана на гарячому. Потім, коли довелося признатися, він, знизуючи плечима і кволо посміхаючись, мовив:

– Що ж тут поганого? Для мене це якась утіха. Не заважайте мені...

Та й те сказати, ну повернеться він зі служби просто додому. А зустрине його хто? Щодня Верона забирає Джінетту з собою. Ні, Лорі не сердиться на нього, ні. Навпаки, він вдячний другові, що той намагається розважити його доньку. Хай Верона і ставиться до нього часом трохи холодно і дрібні хиби його вдачі стали помітніші, та Лорі не перестає захоплюватися цією дивовижною, непересічною людиною. А його вдячність і відданість другові навіть зросли. Адже ні слава, ні високе становище, ні успіхи не змогли змінити щирого, справді братерського ставлення Верони до нього, сіроми, що міг похвалитися хіба що однією чеснотою – добросердістю.

Лорі з утіхою переконувався: ні, він не помилився, кажучи колись дружині, що прихильність Верони принесе доньці тільки щастя. Найкращий доказ своєї слушності він дістав, коли Джінетті минуло вісімнадцять. Ох, як би йому хотілося, щоб Сільвія була цього святкового вечора з ними!

На день народження Верона зумисне прийшов без подарунка. Та тільки но Джінетта лягла спати, Верона відвів Лорі набік. Хвилюючись, він урочисто заявив, що його молодий друг, маркіз Флавіо Гуальді, просить руки Джінетти. Маркіз доручив йому, Вероні, поговорити про це з батьком дівчини.

Мартіно Лорі не міг отямитися від здивування. Маркіз Гуальді? Родовитий...

грошовитий... просить Джінеттиної руки? Звісно, буваючи з Вероною на концертах, на лекціях, на прогулянках Джінетта могла увійти в вищий світ, який раніше через її походження і становище в суспільстві був для неї недосяжний. Вона могла навіть мати там успіх, але ж він...

– Адже ти знаєш, – сказав Лорі другові, трохи розгублений і прибитий щастям, – якого я стану... Я не хотів би, щоб маркіз Гуальді...

Верона перебив його:

– Гуальді знає все... що йому треба знати.

– Розумію. Але між нами така станова різниця. Хай у нього і найкращі наміри, але мені не хотілось... аби маркіз так і не довідався про дещо...

Верона ще раз із серцем урвав його:

– Мені здавалося зайвим нагадувати тобі про таке. Але ти верзеш зараз такі дурниці, що задля твого спокою я все таки поясню. Ми з тобою багаторічні друзі.

– Мені це відомо.

– Джінетту радше виховував я, ніж ти... отож можна сказати...

– Так... так...

– Чого ж ти плачеш? У цьому шлюбі я не збираюся бути за посередника. Годі бо тобі! Я пішов. Побалакай про все завтра вранці з Джінеттою. Ось побачиш, умовити її буде неважко.

– То вона вже все знає? – спитав, посміхаючись крізь сльози, Лорі.

– А ти не помітив, що ввечері вона зовсім не здивувалася, коли я прийшов з порожніми руками?

І Марко Верона засміявся. Давно вже Лорі не чув, щоб він сміявся так весело й безтурботно.

5

В зятевому домі ніби холодом війнуло спершу на Лорі. А втім, він не зважив на це. Добряга всьому знаходив виправдання. Адже давалися ознаки соціальна нерівність, різниця в характерах та вихованні між ним і зятем.

Маркіз Гуальді був далеко не юнак. Уже злисілий, з блискучим рожевим обличчям білявець, він здавався статуеткою з найтоншої, ледь підмальованої порцеляни. Маркіз говорив поволі, і в мові його, щирого п'ємонтця, вчувався французький акцент. Атож, він розмовляв спроквола, і в голосі його чулася поблажлива доброта, яка, проте, не в'язалася з цупким поглядом синіх, ніби скляних, очей.

Лорі відчував, що зять дивиться на нього якщо й не вороже, то байдуже. Йому навіть здалося, що в маркізових очах можна прочитати жаль і зневагу до нього, Лорі, з його надто вже простими, а нині ще й надто обережними манерами. А що маркіз Гуальді ставиться до нього і до Верони з Джінеттою зовсім інакше, це теж зрозуміло. Маркіз, певно, гадав, що своїм одруженням з Джінеттою він завдячує Вероні, а не йому, рідному батькові... Власне, так воно й було, але Верона...

А от переміни в ставленні друга Мартіно Лорі ніяк не міг пояснити собі.

Хіба тепер, коли Лорі лишився в домі сам один і на догоду зятеві навіть пішов у відставку, Верона не мав би виявляти до нього більше тепла й турботи?

На маркізову віллу Верона ходить побачитися з Джінеттою що день Божий, а до нього, його друга, після весілля дочки не навідався ні разу, навіть знічев'я. Може, йому набридло бачити його, скорботного й похнюпленого? Верона теж уже чоловік не молодий і, мабуть, воліє розважатися в товаристві Джінетти, яку він ошасливив.

Авжеж, так воно і є. Але чому ж тоді, коли Лорі приходить побачити доньку і застає там приятеля за щирою розмовою з Джінеттою і зятем, Верона зустрічає його так холодно, не

приховуючи досади? Можливо, це враження холодності створює простора вітальня, вся у свічадах, пишно вмебльована? Та де там! Верона не просто відцурався друга. Змінилось і його ставлення. Він подає йому руку недбало, не дивлячись, і відразу ж вертається до розмови з Гуальді, ніби нічого не сталося.

Ще трохи, і його не запросять сісти. Лише Джінетта зрідка кидала йому кілька порожніх слів. Видно було, що говорить вона їх з чемності, для годиться: хай бачить, що бодай хтось ним цікавиться.

Спантеличений і ображений, Мартіно Лорі йшов геть, і серце його стискала неймовірна туга.

Невже зять не повинен бодай трохи вділяти йому уваги і шани? Виходить, тільки Вероні випадає вся шана, бо він багатий і знаменитий? Якщо так, якщо вони всі трое збираються зустрічати його як непроханого гостя, він більше туди не піде. Ні, ні, не ступить і ногою! Побачимо, як тоді вони себе почуватимуть, ці трое синьйорів.

Збігло два дні, збігло чотири, п'ять, минув цілий тиждень, однак ні Верона, ні зять, ні Джінетта так і не з'явилися. Ніхто, навіть служник, не прийшов дізнатися, що з ним, чи не слабує він...

Лорі поглядом розгублено блукав по кімнаті, він потирив тремтячими пальцями чоло, ніби намагаючись струснути з себе це дивне заціпеніння. Він не знав, що й гадати, знов і знов розгублено перебирав у пам'яті події минулих літ...

Нараз, без будь якого видимого зв'язку, з далекого минулого наринув спогад. Перед очима постала виразна картина того, що сталося тієї найсумнішої і найстрашнішої в його житті ночі. Чотири свічки горіли в кімнаті покійної, і Марко Верона, припавши лицем до ліжка, на якому лежало тіло Сільвії, плакав...

Несподівано ці чотири свічки немов гойднулись і спалахнули, освітивши своїм мертвотним блиском усе його життя від того дня, коли Сільвія вперше прийшла до нього з Марко Вероною.

Ноги йому підкосились, і відразу кімната ніби попливла кудись. Він весь згорбився, затулив обличчя руками.

– Невже? Невже?

Сливе вжахнувшись своїх думок, Лорі подивився на жінчин портрет. Потім у погляді його, втупленому з німим запитанням у портрет, майнула лють. Зціпивши кулаки, з обличчям, спотвореним ненавистю, зневагою і жахом, він просичав:

– Ти! Ти!

Вона дурила його більш за усіх, тому, либонь, її запізніле каяття було щире. Так, Сільвія розкалася, а от Верона – ні. Той приходив сюди, до його хати, хазяїном і... звичайно ж, підозрював, напевне, підозрював, що йому, Лорі, відомо все, але волів вдавати, ніби це його не обходить...

Від цієї жахливої думки Лорі відчув, як хребет йому ніби розламався надвоє, а нігті несамохіть вп'ялися в долоні. Він скочив на ноги, але заточився – так його замлоїло. Гнів і біль разом вилилися невимовним, судомним риданням.

Помалу Лорі заспокоївся, у душі з'яла якась дивна пустка, і він зовсім підупав на силі.

Знадобилося понад двадцять літ, щоб він усе зрозумів. Він би так ні про що і не здогадався, якби та трійця своєю холодністю і зневажливою байдужістю не зняла полуду з його очей. їхнє ставлення було промовистіше за всі слова.

Що ж тепер вдієш? Що йому лишається робити по стількох роках невідання? Тепер, коли давно вже всі кінці в воду поховано: тихо, без розголосу... як заведено у порядних людей, котрі вміють спритно вискочити з будь якої халепи. Чи ж йому не натякнули, що він уже відіграв усі свої ролі? Спершу він грав роль чоловіка, потім – батька. Годі, пора і честь знати. Тепер він їм більше не потрібен, трійця і без нього порозумілася...

Можливо, найменше за всіх брехала і прикидалася та, яка покалася одразу ж після своєї непоправної помилки, але вона нежива...

Того вечора Мартіно Лорі за давньою звичкою подався на кладовище. Напівдорозі він раптом зупинився, похмуро й розгублено питаючи себе: йти йому далі чи вернутись назад? Він подумав про квіти на могилі – стільки років їх плекав! Скоро й він спочине... На цьому кладовищі. Тут, поряд неї? Ні, ні, тепер уже ні! І все таки, як ридала ця жінка, повернувшись додому, якою турботою оточила його... Авжеж, авжеж, вона розкаялася... Її, лише її, він і може, либонь, простити.

І Мартіно Лорі знову рушив дорогою на кладовище. Того вечора йому треба було сказати так багато померлій.

© Український переклад. А. О. Перепадя, 1991.

Дурень

Власне, яке відношення має депутат Гвідо Мадзаріні до самогубства Пуліно?

– Пуліно? Ой леле! То Пуліно наклав на себе руки?

– Атож, Лулу Пуліно: дві години тому. Його знайшли вдома, він висів у кухні на гачку для світильника.

– Повісився?

– Атож, повісився. Ну й видовисько! Посинів, язик вивалився, пальці скарлючені.

– Ох, сердешний Лулу! – Але до чого тут Мадзаріні?

Нелегко було щось второпати. Десятків зо два біснுவатих, розмахуючи руками (хтось навіть видерся на стілець) лементували в кав'ярні, згуртувавшись довкола найгаласливішого – Леопольдо Пароні, голови «Республіканського клубу» Костанови.

– Дурень! Я вам кажу напевне: дурень! Я б йому оплатив дорогу! Я сам оплатив би! Коли людина не знає, що їй робити з власним життям і не користається ним, то хіба, дідько його забирай, хіба вона не дурна?!

– Перепрощую, а що сталося? – спитав один новоприбулий, приголомшений всім отим галасом, нерішуче звертаючись до завсідника, що тримався осторонь гурту, в темному кутку, кутаючись у вовняну накидку. Тінь від дорожнього кашкета з дашком ховала верхню половину його обличчя.

Перш ніж відповісти, той зняв з наголовка на ціпку кошаву руку, в якій тримав зібганий носовичок, і підніс його до рота під обвислими безбарвними вусами, повернувши до світла виснажене жовте обличчя, поросле подекуди ріденькою борідкою, як у хворого. Затуливши рота носовичком, він якусь хвилику вгамовував своє горло, в глибині якого вирував кашель, клетотливий, зі свистом; нарешті пролунав, наче з бочки, його голос:

– Мені здалося, коли ви підходили... Перепрощую, ви ж нетутешній, правда? – І відхаркнув у носовичок.

Вражений прибулець, ніяковіючи від неспроможності приховати свою огиду, відказав:

– Так, я – проїздом.

– Всі ми проїздом на цьому світі, синьйоре.

І виширився, показавши зуби; від німого холодного сміху на висхлому обличчі довкола його колючих очей зібралася зморшками жовта шкіра.

– Гвідо Мадзаріні, – поволі провадив він, – це депутат від Костанови. Поважна персона...

І він потер вказівний палець об великий, ніби показуючи, в чому та поважність.

– Минуло сім місяців після парламентських виборів, а Костанова, як бачите, добродію, кипить від обурення, бо, зазнавши тут цілковитої поразки, він зумів перемогти в інших виборчих дільницях округу, щедро оплативши голосування. Пристрасті не вщухали, бо Мадзаріні помстився, влаштувавши так, що до муніципалітету Костанови призначили... – відійдіть, відійдіть трохи: немає чим дихати, – призначили королівського комісара. Дякую. Так! Важлива подія... Так! Королівського комісара.

Він випростав, на очах у ошелешеного прибульця, руку, стис кулак, відстовбурчивши тільки тоненький мізинчик, а тоді випнув губи і якийсь час уважно розглядав синюватий ніготь на тому пальці.

– Костанова – велике місто, – мовив нарешті. – Весь світ обертається довкола Костанови. Зірки небесні тільки й роблять, що дивляться на Костанову; і дехто скаже, що вони сміються, а дехто – що зітхають, мріючи й собі мати таке місто, як Костанова. Чи ви знаєте, синьйоре, від чого залежить доля світу? Від Костановської республіканської партії, яка не має спокою, запобігаючи то перед Мадзаріні, то перед колишнім мером міста Каппадоною, що представляє короля. Нині міську раду розпущено, отож весь світ перевернувся догори дном. Он вони: ви їх чуєте? Той, що галасує найдужче – то Пароні, так,

он той, з еспаньйолюкою, в червоній краватці і в капелюсі а ля Лоббія³; він ото так розходився, бо хоче, щоб і життям, і смертю повсюди в світі порядкували республіканці Костанови. Атож, навіть смертю. Пуліно заподіяв собі смерть... Знаєте, хто такий був Пуліно? Бідолашний чоловік, хворий, як і я.

Нас тут, у Костанові, кілька таких хворих. Маємо ж і ми бути на щось годні. Стомившись од страждань, сердешний Пуліно сьогодні...

– Повісився?

– На гачку для світильника в кухні. Але ж ні, така смерть мені не до вподоби. То занадто обтяжливо – вішатись. Є ще й револьвер, любий пане. Куди легша миттєва смерть. Чудово! Чуєте, що каже Пароні? Він каже, що Пуліно – дурень. І не того, що повісився, а того, що перед тим, як накласти на себе руки, не поїхав до Рима і не порішив Гвідо Мадзаріні. Атож! Аби Костанова, а значить, і весь світ могли зітхнути вільно. Якщо чоловік не знає, що йому робити з власним життям і, перш ніж заподіяти собі смерть, не порішить якого небудь мадзаріні, то він – просто дурень. Пароні каже, що оплатив би йому дорогу. Коли ваша ласка, пане.

Він рвучко звівся на ноги, запнув накидкою обличчя, аж до кашкетного дашка, і, геть закутаний, згорбившись, кинув лютий погляд на гурт крикунів і вийшов з кав'ярні.

Проїжджий отетеріло провів його очима до дверей, а тоді, обернувшись до старого кельнера, здивовано запитав:

– Хто це?

Старий журливо похитав головою, тицьнув себе пальцем у груди і пояснив зітхаючи:

– Він теж... ех, не довго протягне. Вся родина вимерла! Вже двоє братів і сестра... Він – студент. Його звать Фаціо. Лука Фаціо. А все мати винна. Заради грошей вийшла заміж за сухотного, знаючи, що він сухотний. Тепер сама розкошує, розжирила, мов настоятельница, тоді як бідолашні діти одне по одному... Жаль! У цього, знаєте, яка голова і скільки він вчився! Кожен скаже, що він тут найученіший. Щойно з Рима повернувся, закінчивши університет. Шкода!

І старий кельнер почимчикував до гурту горланів на чолі з Леонардо Пароні, які збиралися йти і хотіли розплатитися.

Вологий листопадовий вечір. Туман густішав. Бруківка на площі була мокра. Довкола ліхтарів мерехтіли кола тьмяного світла.

Щойно вийшовши з дверей кав'ярні, галаслива компанія враз попіднімала коміри пальт і, розпроцавшись, кожен подався своєю дорогою.

Леопольдо Пароні, за своїм звичаєм, гордо підвів голову, рішуче наставив уперед гостру борідку і перетнув площу, розмахуючи ціпком. Він пішов вулицею, що тяглася прямо від кав'ярні, тоді – праворуч, у перший завулок, в кінці якого стояв його дім.

Два заплакані ліхтарики, що тонули в тумані, один на початку, другий в кінці, тьмяно освітлювали цей брудний завулок.

Коли Пароні пройшов половину шляху, дістався найтемнішого місця і вже прямував на ледь видиме світло другого, ще далекого ліхтарика, йому здалося, що там, у глибині, якраз перед його домом, хтось стоїть. Кров йому захолола в жилах, і він зупинився.

Хто б то міг бути о такій пізній порі? Але хтось явно стоїть і чекає; стоїть перед дверима його дому. Отже, чекає на нього. А для чого? Напевне, не для того, щоб обікрасти, адже всім відомо, що він бідний, як Цинциннат⁴. Отже, з політичних мотивів... Хтось

³ М'який фетровий капелюх з увігнутим верхом – від імені депутата Крістіана Лоббія, який 1867 року, симулюючи напад на свою особу, продавив посередині верх свого капелюха.

⁴ Давньогрецький діяч (5 ст. до н. е.), провадив дуже просте життя і сам обробляв землю.

підісланий Мадзаріні або королівським комісаром? Хіба це можливо? Щоб аж до такого дійшлося?

Гордий республіканець розгублено озирнувся назад, розважаючи, чи не ліпше йому повернутися до кав'ярні або наздогнати приятелів, які ще недалеко відійшли, і наздогнати тільки для того, щоб вони стали свідками жорстокості, безчестності суперника. Але враз він помітив, що невідомий, почувши його кроки, мабуть, іще коли він зайшов до тихого завулка, рушив йому назустріч, ховаючись у густому мороці. Ось він: тепер його добре видно – у щось закутаний. Пароні насилу поборов тремтіння і бажання нахивати п'ятами; він кашлянув і голосно крикнув:

– Хто там?

– Пароні! – покликав його глухий голос.

Нестримна радість охопила Пароні, тільки но він упізнав цей голос:

– А, Лука Фаціо... ти? Я ж так і подумав! Ти тут, друже? Яким же вітром? Повернувся вже з Рима?

– Сьогодні, – похмуро відмовив Лука Фаціо.

– Ти чекав на мене, любий?

– Так, я був у кав'ярні. Ти мене не бачив?

– Та ні. Отже, ти був у кав'ярні? Як тобі ведеться можесться, любий друже?

– Кепсько: краще не запитуй.

– У тебе до мене якась справа?

– Атож, важлива.

– Важлива? Я слухаю!

– Не тут. Ходімо до тебе додому.

– Але ж... Що таке? Яка справа, Луко? Все, що в моїх силах, друже...

– Я ж сказав, не запитуй: мені погано.

Вони підійшли до будинку. Пароні витяг ключа з кишені і відімкнув двері, запалив сірника і повів Луку Фаціо сходами нагору.

– Обережно... Обережно на сходах...

Піднявшись сходами, вони проминули маленьку вітальню і увійшли до кабінету, де пахло кислим тютюновим димом. Пароні запалив гніт, білий вогник блимнув у закопченій лампі, що стояла на захаращеному письмовому столі, і зацікавлено обернувся до Фаціо: у бідолахи очі повилазили з орбіт, обома руками він притискав до рота носовичка. Від цього тютюнового смороду у нього почався напад жахливого кашлю.

– Господи... Тобі й справді погано, друже...

Луці довелося перечекаати перш ніж відповісти. Він кілька разів кивнув головою. Обличчя було мертвотно бліде.

– Не називай мене другом і відійди, – нарешті видувив він із себе. – Мені вже кінець...

Ні, я буду стояти... Стояти... А ти відійди.

– Та я... я не боюсь... – заперечив Пароні.

– Не боїшся? Ну стривай... – вищирився Лука Фаціо. – Дуже ти поспішаєш. Я в Римі, відчувши кінець, усе розтринькав: залишив тільки декілька лір на цей револьвер.

Він засунув руку в кишеню пальта й витяг звідти чималий револьвер.

Леопольдо Пароні пополотнів, побачивши зброю в руці людини в такому стані, й забелькотів:

– Він... він з набоями? Ой йо, Луко...

– З набоями, – холодно відповів той. – Ти ж сказав, що не боїшся.

– Ні... але, якщо, боронь Боже...

– Відійди! Стривай но... Я замкнувся у своїй кімнаті в Римі, щоб порішити себе. Я вже наставив був револьвер до скроні, аж чую раптом – хтось стукає в двері.

– Ти, в Римі?

– В Римі. Відчиняю. І знаєш, кого бачу? Гвідо Мадзаріні!

– Його? У себе?

Лука Фаціо кілька разів кивнув головою. Тоді повів далі:

– Він побачив мене з револьвером у руці і зразу все второпав: кинувся до мене, вхопив за руки, струснув і закричав: «Ти що? Отак вирішив загинути? Луко, не будь дурнем! Гаразд... Якщо хочеш це вчинити... Я тобі оплачу дорогу: їдь до Костанови та вбий спершу Леопольдо Пароні!»

Пароні, який напружено слухав цю дивовижну, дику мову, ждучи якоїсь жахливої наруги, раптом відчув, що йому підкошуються ноги: він розтяг рота у жалюгідній, немічній посмішці:

– Ти жартуєш?

Лука Фаціо відступив на крок; йому сіпалася щока і рот перекривило, коли він вимовив:

– Я не жартую. Мадзаріні оплатив мені дорогу, і ось я тут. Зараз порішу тебе, а потім себе.

На ці слова він підняв револьвер і прицілився.

Переляканий Пароні затулив лице руками і, ухиляючись від прицілу, кричав:

– Ти здурів, чи що?.. Луко... Ти здурів?

– Не метушись! – звелів Лука Фаціо. – То кажеш, я здурів. Га? Я здурів? А ти що горланив три години поспіль у кав'ярні? Хіба не ти кричав, що сердешний Пуліно дурень, бо не поїхав до Рима убити Мадзаріні, перш ніж повіситися самому?

Леопольдо Пароні спробував був заперечити:

– Таж є різниця, бачить Бог. Я ж не Мадзаріні!

– Різниця? – вигукнув Фаціо, тримаючи Пароні на мушці. – Яка може бути різниця між тобою і Мадзаріні, для такого, як я або Пуліно, адже для нас нічого більше не важить ваше життя і весь ваш вертеп! Убити тебе чи першого перехожого – нам однаково! Ага, ти маєш нас за дурнів, якщо на краю могили ми не зробилися зняряддям твоєї чи будь чиеї зненависті, ваших суперечок, вашого блазнювання? Гаразд: я не хочу бути дурнем, як Пуліно, і вб'ю тебе!

– Заради всього святого, Луко... Що ти робиш? За що? Я завжди був тобі другом! – почав благати Пароні, витанцьовуючи під дулом револьвера. – Бога ради!

В очах Фаціо справді промайнуло нестямне бажання спустити курок.

– Ну, – мовив він з тою самою холодною посмішкою на устах. – Коли чоловік не знає, що йому робити з власним життям... Блазень! Заспокойся, я тебе не вб'ю. Ти ж вільнодумець, як і належить справжньому республіканцеві, га? Атеїст! Ясна річ!.. Інакше не посмів би назвати Пуліно дурнем. Зараз ти подумав, що я тебе не вб'ю, бо сподіваюся, що мені воздасться на тім світі... Але, бач, не так воно. Для мене було б найприкріше вірити, що я маю забрати з собою туди весь тяжкий досвід, що випав на мою долю за двадцять шість років життя. Я ні в що не вірю! І все таки я тебе не вб'ю. І не матиму себе за дурня, якщо не порішу тебе. Мені жаль тебе, жаль за твоє блазнювання, от і все. Я дивлюсь на тебе здалеку і бачу тебе маленьким і милим, бідним, рудим, пихатим і дуже смішним чоловічком. Але твоє блазнювання я хочу запроголоювати.

– Що зробити? – спитав Пароні, поклавши руку на дзвінок; він був такий приголомшений, що не розчув останнього слова.

– За про то ко лю ва ти, – повторив по складах Фаціо. – Я маю на те право, бо стою одною ногою в могилі. І ти маєш скоритися. Сядь отам і пиши.

Він показав револьвером на письмовий стіл, точніше, примусив Пароні сісти, прицілившись йому в груди.

– А що... Що я маю писати? – покірно пробелькотів Пароні.

– Те, що я тобі продиктую. Зараз ти припиши, але завтра, коли дізнаєшся, що я вкоротив собі віку, знову піднімеш хвіст, я тебе знаю, горлатимеш у кав'ярні, що я теж дурень. Хіба ні? Але я не для себе стараюсь. Я хочу поквитатися за Пуліно. Тож пиши... Ось тут, тут, дуже добре! Два слова. Такий собі маніфестець: «Я, що нижче підписався, каюся...» Е ні, біс тебе

забирай! Пиши, чуєш? Це в тебе єдина можливість зберегти життя! Або пиши, або пристрелю тебе. «...Каюся, що сьогодні ввечері у кав'ярні, в колі друзів, назвав Пуліно дурнем за те, що він, перш ніж накласти на себе руки, не поїхав до Рима і не вбив Мадзаріні». Це чиста правда: тут ні краплі перебільшення. Я навіть випустив про те, що ти оплатив би йому дорогу. Написав? Тепер далі: «Лука Фаціо, перш ніж убити себе, прийшов до мене...» – напиши «озброєний револьвером!» Атож, додай: «озброєний револьвером». Адже мені вже не доведеться платити штраф за недозволене зберігання зброї. Отже: «...Лука Фаціо прийшов до мене, озброєний револьвером», – написав?...» і заявив, що й він, аби його не назвав дурнем Мадзаріні чи хто інший, мав би порішити мене, як собаку». Написав: «як собаку»? Добре. З нового рядка: «Він міг це зробити, але не зробив. Він не зробив цього через огиду й жалість до мене, коли побачив мій страх. Його задовольнило моє визнання: істинний дурень – це я».

Тут Пароні, весь червоний, розлючено відсунув аркуш паперу і відкинувся назад, протестуючи:

– Ну, це вже...

– «...що істинний дурень – це я», – рішуче повторив незворушний Лука Фаціо. – Тобі легше буде зберегти свою гідність, любий, якщо дивитимешся на цей папір, а не на зброю. Написав? Тепер підпишись.

Він узяв папір, уважно прочитав його і сказав:

– Чудово. Завтра це знайдуть на мені.

Він склав папір учетверо і сховав до кишені.

– Хай тебе втішить думка, Леопольдо, що я оце маю зробити щось куди тяжче, ніж те, що зараз зробив ти. На добраніч.

© Український переклад. В. Б. Чайковський, 1991.

Три думки горбаті

До дев'яти років усе було гаразд: вродилася здоровенька, добре росла.

А коли їй минуло дев'ять, доля немовби простягла із мороку величезну незриму правицю і поклала її на голову дівчинки, прирікши: «*До цих пір!*», і Клементіна враз перестала рости і скарлючилася. Так і лишилася – трохи більше метра заввишки.

Лікарі відразу, вони ж бо вчені, дійшли висновку, що далі вона не ростиме. Анемія, дистрофія, рахіт...

Розумаки! Та спробуйте ж переконати ноги і тулуб Клементіни, що відтепер їм не рости! Ноги і тулуб, тільки но народившись, потяглися в ріст і росли наперекір усьому. Не маючи змоги зростати догори під страшним гнітом тої ручиськи, що давила їх до землі, вони вперто росли вбоки: ноги – кривими, тулуб – горбом ззаду і спереду. Аби тільки рости...

А втім, хіба не так ростуть деякі деревця, вузлуваті та покривлені. Точнісінько так. З однією, правда, різницею: деревце не має очей, щоб бачити себе, серця, щоб відчувати, розуму, щоб думати, а нещасна горбата – має; з кривого деревця, як відомо, прямі не глузують, на нього не позирають скося, щоб часом не наврочило, пташки від нього не летять геть; а на бідолашну горбату люди поглядають з під лоба, від неї тікає навіть малеча; і, нарешті, деревце не потребує кохання, бо у травні воно завіттує саме по собі, за законами природи, хоч і криве, та восени принесе плоди; а нещасна горбата...

Та що там казати, не поталанило їй, і нічим тому горю тепер не зарадиш. Коли пишеш листа і він тобі не до вподоби, то можна розірвати його та переписати спочатку. А життя? Життя не перепишеш наново, не розірвеш, як аркуш паперу.

Та й потім – Господь не велить.

Іноді, коли бачиш таке, то і в Бога вірити не хочеться. Однак Клементіна вірила. Тому й вірила, що бачила себе такою. Бо де знайти краще пояснення тому страшному лихові, од якого вона, безгрішна та безневинна, мала страждати усе своє життя? А воно ж у людини одне, і триватиме наче злий жарт, насмішка, і так довіку, а не одну мить: витерпів – і кінець! А потім зробишся рівненькою та стрункою, гнучкою та високою і забудеш про всі свої муки... Та куди там! Назавжди така...

А що ж Господь? Господь, ясна річ, сам забажав, щоб було так, у нього своя потаємна мета. Треба було вдавати, Господи прости, що віриш цьому, інакше Клементіна поринула б у розпач. А віра, навпаки, давала їй змогу вважати своє тяжке горе за благо, за найвище, неземне благо, дароване їй. На тім світі, звісно. На небі. Якою гарненькою янголицею стане Клементіна на небі!

І ось, ідучи вулицею, вона вже посміхається до людей, які дивляться на неї. Вона ніби хоче їм сказати: «Не смійтеся з мене! Не треба! Ви ж бачите, я сама сміюся перша. Така вже стала, не я сама себе створила; така була воля Божа, а тому не журіться, бо й я не журюся; я знаю напевне, коли така була воля Божа, то він мені опісля за все і воздасть!»

Зрештою, ніг з під спідниці майже не видно.

Один Господь знає, як важко Клементіні ходити такими ногами. А вона ще й посміхається.

Її муки стають ще нестерпнішими, коли вона намагається ходити не розгойдуючись, щоб не дуже кидатися в очі людям. Пройти непоміченою вона все одно не змогла б. Вона ж горбата. І все таки, коли вона йде отак, досить прудко, скромна із себе, та ще й посміхається...

Коли не коли трапляються справді немилосердні люди: розглядають її, хай навіть з виразом співчуття, потім вертаються, знов ідуть їй назустріч, знов дивляться на неї, ніби хочуть, що б то не було, збагнути, як же це вона примудряється ходити такими ногами. Коли Клементіна бачить, що своєю звичною посмішкою вона не може обеззброїти безжальну цікавість, вона червоніє з досади, схиляє голову, іноді, втративши самовладання, вона спотикається і мало не падає, і тоді, роздратована, вона ледве стримується, щоб не задерти

спідницю і не закричати до того безжалісного: «Ось, на тобі, подивись! А тепер дай мені спокій, не займай каліку».

У цьому кварталі її ще не знають. Клементіна переїхала сюди кілька тижнів тому. Там, де вона жила раніш, її знали всі, ніхто їй більше там не докучав. Незабаром так буде і тут. Треба потерпіти трохи! Їй дуже подобається нова квартира, вікна якої дивляться на невелику площу, тихеньку та чистеньку. З ранку до вечора вона працює: вправно й з великим смаком робить коробочки і гарні торбинки для весіль та хрестин. Її сестра (бо у Клементіні є сестра Лауретта, молодша за неї на п'ять років, але... вона пряма і, навіть більше, струнка і така гарна, білява та квітуча) працює в майстерні модистки: кожного ранку о восьмій вона йде туди і повертається додому ввечері о сьомій. Сестри по черзі були за матір одна одній; спочатку Клементіна Лауретті, а тепер вона Клементіні, хоч Лауретта й молодша. Та що вдієш, коли Клементіна, через те своє лихо, так і лишилася наївною дитиною!.. А Лауретта, навпаки, набула великого життєвого досвіду! Якби не вона...

Часто Клементіна слухає її, відкривши рота.

Боже ж мій, Боже ж мій... ну й діла!

І розуміє, що їй, на її нещасних кривих ногах, ніколи не ввійти в той таємничий світ, про який розповідає Лауретта. Однак, заздрощів вона не відчуває, лише якийсь невиразний страх та щось подібне до болісної розчуленості, з жалю до себе. Лауретта, рано чи пізно, подасться в той світ, створений для неї, і що ж тоді буде з бідолашною Клементіною? Правда, Лауретта запевняє, присягається, що ніколи не кине її, навіть коли вийде заміж.

І Клементіна тепер думає про майбутнього чоловіка Лауретти. Хто це буде? Як вони познайомляться? На вулиці, мабуть... Він побачить її, піде слідом, потім якогось вечора перепинить її. І про що вони розмовлятимуть? Ой, як же то, либонь, цікаво – закохатися...

Клементіна сидить біля вікна, замріялась, погляд її блукає, вона ніяк не може взятися до роботи, що лежить перед нею на столі. Вона дивиться у вікно... І кого ж вона бачить? Там юнак, білявий вродливий юнак, з довгим волоссям та борідкою назарєянина, сидить біля вікна у будинку навпроти, спираючись ліктями на підвіконня й поклавши голову на руки.

Неймовірно! Юнак невідступно, з якоюсь дивною напруженістю, дивиться на неї. Блідий... Боже, який же він блідий! Мабуть, хворий. Клементіна вперше бачить його біля вікна. А він, він не зводить з неї очей... Клементіну це бентежить; потім вона зітхає і заспокоюється. Перша думка, що приходить їй у голову:

– Він дивиться не на мене!

Якби Лауретта була вдома, то Клементіна подумала б, що той юнак... Та Лауретти вдень ніколи не буває. Тоді, мабуть, коло вікна сусідньої квартири сидить якась гарна дівчина, до якої той юнак залицяється. Та схоже на те, що він дивиться саме сюди, дивиться на неї. Такими очима? Та ні, це неможливо! Ой, що це?

Юнак підняв руку, наче привітався! До неї? Ні, ні! Безперечно, до якоїсь в іншому вікні.

І Клементіна вилазить на стільчик, що завжди стоїть тут саме для неї, висовується і непомітно заглядає у вікно поруч, потім на сусіднє з другого боку... дивиться униз на вікно поверхом нижче, потім – поверхом вище...

Немає нікого!

Нерішуче, краєчком ока вона дивиться на юнака, і ось... він знову вітається, до неї, до неї... ой, цього разу не може бути жодного сумніву!

Клементіна тікає від вікна геть, тікає навіть з кімнати, серце її шалено калатає. От дурна! Ну ясно, це помилка... Той юнак, певно, недобачає. Він прийняв її за іншу... Може, за Лауретту? Ну, авжеж! Мабуть, вулицею він пішов слідом за нею, довідався, що вона живе тут, якраз навпроти нього... Але тоді він не просто недобачає, він сліпий! А окулярів не носить. Правда, з лиця Клементіна непогана, навіть трошки схожа на сестру, але ж тіло! Хто зна, може, побачивши її за столом, біля вікна, він подумав, що бачить Лауретту за роботою.

Того ж вечора вона спитала про нього сестру. Але та немов з неба впала.

– Який хлопець?

– Живе он там, навпроти. Ти його бачила коли небудь?

– Я? Ні! А хто він такий?

Клементіна детально змалювала його, тоді Лауретта запевнила, що нічого про нього не знає, ніколи не здибалася, ніколи не бачила його ні зблизька, ні здалеку.

Наступного дня все почалося спочатку. Ось він там, біля вікна, в тій самій позі, лікті на підвіконні, гарна білява голова схилилась на руки, і дивиться, дивиться на неї, як і напередодні, з тою самою дивною напруженістю в погляді.

Клементіна навіть думки не припускає, що той юнак, який здається їй таким зажуреним, може шукати розвагу в тому, щоб поглузувати з неї. Задля чого? Вона ж нещасна каліка й нізачо в світі не сприйме за правду жорстокий жарт, не кльоне на гачок, її не звабиш... А що ж тоді? О, він знов, як і вчора, подає їй знак, махає їй рукою, кілька разів киває головою, ніби хоче сказати: «Тебе, так, тебе», і затуляє, немов з великої туги, обличчя руками.

Клементіні вже несила зоставатися тут, біля вікна, вона злазить зі свого стільчика, вся тремтить і, немов загнане звірятко, переходить до іншої кімнати і виглядає з поза опущених фіранок. Він підвівся з підвіконня і вже не дивиться на вулицю, вигляд у нього сумний, задуманий, раз У раз він поглядає «а її вікно, щоб подивитись, чи не вернулася вона. Він чекає на неї!

Що було думати Клементіні? І тоді в неї майнула друга думка:

– *Він не бачить, що я каліка.*

І, аби їй, нарешті, дали спокій, нещасна горбата нараз вигадує ось що: вона підсуває стіл до самого вікна, бере ганчірку, вилазить спочатку на стілець, потім насилу видирається на стіл, зводиться на ноги й немовби збирається протирати шибки. Ну, тепер він добре її побачить!

Та Клементіна мало не випадає з вікна, коли бачить, що юнак, углядівши її там, перелякано схоплюється на ноги і відчайдушно махає їй руками, хапається за голову і кричить, кричить.

Сторопіла, охоплена жахом Клементіна якомога швидше злазить зі столу, вона вся тремтить і дивиться на юнака широко розплющеними очима, а той розкриває до неї обійми, шле поцілунки. І тоді, заломлюючи руки, Клементіна думає:

– *Він божевільний ... О Господи, він божевільний! Божевільний!*

Так воно і є. Того ж вечора Лауретта це підтвердила.

Зацікавившись розпитами Клементіни, вона попиталася в людей про того юнака, і їй розповіли, що він збожеволів з рік тому по смерті своєї нареченої, яка мешкала там, де тепер оселились вони, Лауретта і Клементіна. У тієї дівчини була саркома, а перед тим як вона померла, їй відтяли одну, а тоді і другу ногу.

А, то он чому! Коли Клементіна слухала розповідь сестри, їй так хотілося плакати. Від жалю до того юнака чи, може, до себе? Потім вона, з ледве помітною посмішкою, озвалася до Лауретти тремтячим голосом:

– А я знала, віриш? Він дивився на мене...

© Український переклад. О. А. Поманська, 1991.

Посвист поїзда

Він марив. Лікарі пояснили, що почалося запалення мозку, і цей діагноз не сходив з уст його товаришів по службі, що поверталися по двоє троє з лікарні після відвідин.

Вони немов тішилися науковими термінами, щойно почутими від лікарів, коли, зустрівши на вулиці когось із запізнілих колег, сповіщали:

– Енцефаліт!

– Френезія...

– Запалення оболонки.

– Запалення головного мозку.

Вони вдавали, що засмучені, а в душі потай раділи, що і свій обов'язок виконали, і живі здорові вийшли з похмурої лікарні під веселу голубінь зимового ранку.

– Він житиме? Не збожеволіє?

– Хто зна!

– Схоже, живим буде.

– А що він говорить? Що говорить?

– Одне й те саме. Нісенітниця...

– Сердешний Беллука!

І нікому й на думку не спадало, що бідолаху довели до такого стану незвичайні умови, за яких він стільки років прожив, і що слова його, прийняті усіма за очевидний симптом затьмарення свідомості, виразно свідчили зовсім про інше.

Справді, коли зважити, що учора ввечері Беллука став гонористо відповідати начальнику, а, отримавши сувору догану, замало не кинувся на нього, то можна й засумніватися, чи, бува, не схибнувся він.

Бо злагіднішого й сумирнішого, акуратнішого й терплячішого працівника, ніж Беллука, годі собі й уявити.

«Обмежений»... авжеж, це хтось з колег його так назвав. Горопашного Беллуку обмежували рамки нудних обов'язків рахівника, що знав лише гроббухи, квитанції, прибутки, видатки, проценти, баланси, рахунки відкриті, прості, подвійні, перевідні й таке інше. Він був ходячим звітом чи, скоріше, старим віслюком у шорах, який мовчки й несхитно тяг свого візка розміреною ходою по одноманітній дорозі.

І що ж, сотні разів цього віслюка безжально шмагали, сікли, репіжили – так собі, для потіхи, аби подивитися, чи розгарячиться він хоч трішки, чи бодай сторожко підніме сторч понурені вуха, чи дригне ногою, видаючи непевний замір відхвицнутися. Де там! Він був завжди вірний своїй вдачі і зносив несправедливі й немилосердні штурхани й шпигання тихомирно, навіть не зітхнувши, так ніби то були легкі непомітні доторки, а точніше, так ніби він до того звик терпіти постійні товченики, що втратив до них всяке відчуття.

Тому то його дивний бунт міг означати лише одне – що він зненацька схитнувся з розуму.

Тим більше що учора йому перепало від начальника цілком по заслuzі. Уже вранці Беллука виглядав якось незвично, по новому. І що вже справжнісінька чудасія – приголомшлива, як що?.. як обвал у горах! – він спізнився на роботу на півгодини з гаком.

Здавалося, що з очей йому раптом спали шори і він вмить побачив широкий навколишній світ, що перед ним відкрилося, розгорнулося пишне видовище життя, що вуха йому враз порозтулялися і він уперше почув голоси і звуки, до яких раніше був глухий.

Він з'явився на службу ошелешений і водночас замріяно веселий. І цілий день нічого не робив.

А ввечері начальник, зайшовши до його кімнати, переглянув реєстри, ділові папери й здивувався:

– Як же так? Чим ти займався цілісінький день?

Беллука глянув на нього з усміхом, майже нахабно, і розвів руками.

– Що це значить? – гримнув тоді начальник, підійшов, узяв його за плече й трусонув. – Послухай, Беллуко, що це значить?!

– А нічого! – відповів той, кривлячи ту саму зухвало глупувату посмішку. – Маю честь доповісти, ваша ясновельможність, це поїзд.

– Поїзд?

– Еге ж. Він свистів.

– Що за дурниці ти верзеш? Який поїзд?

– Сьогоднішній. Нічний. Він, ваша ясновельможність, свиснув. Я чув, як він свистів.

– Поїзд?

– А атож. І якби ви знали, де я побував! У Сибіру... чи то... у лісах Конго. Одна мить – і вже там, ваша ясновельможність.

Чинovníки, що позбігалися до кімнати на крик роз'ярілого начальника, зачувши таке, аж покотилися з реготу.

Тоді під'юджений, ображений сміхом начальник, що в той вечір, певне, був не в гуморі, аж закипів від люті і напустився на покірливу жертву своїх незліченних злих жартів.

Та цього разу ягня всіх налякало й приголомшило: зчинило бунт, галас і перейшло в наступ зі своєю бриднею про поїзд, що свистів, і про те, що тепер, коли він, Беллука, почув той посвист, він нізащо в світі не попустить такої наруги над собою.

Його схопили, зв'язали й відправили до божевільні.

Він і там співав своєї про той поїзд. Наслідував його свистіння. Таке тужливе, жалібне, ніби з мороку ночі. Й тут таки додавав:

– Поїзд рушає, рушає. Не знаєте, панове, куди?

Він дивився на всіх несвоїми очима. Ці очі, завжди понурені й похмурі, тепер сміялися й променіли, як у дитинчати чи того, хто спізнав найвищого щастя. І він плів казна що. Нечувані, запаморочливі фрази розцвітали на його вустах – поетичні, химерні, фантастичні. Вони тим більш збивали з пантелику, що куди там було збагнути, звідки вони взялися у чоловіка, який досі знав тільки цифри, реєстри й каталоги, а до навколишнього життя був сліпий і глухий. Не чоловік то був – суцця рахівниця! А тепер він патякав про *лазурові чола* засніжених гір, що здійнялися в небо, про слизьких китоподібних велетів у глибинах моря, з хвостами, *як коми*. Небувала, знаєте, уява!

Той, хто розказував мені про цей випадок, нітився від розчарування, бачачи, що анітрохи мене не здивував.

Дійсно, я сприйняв новину мовчки.

І мовчання це було вщерть сповнене суму. Я похитав головою і гірко сказав:

– Беллука, панове, не з'їхав з глузду. Запевняю вас, він при своєму розумі. З ним щось скоїлося, це так, але нічого ненормального з ним не сталося. Для всіх його дивацтва – повна несподіванка, бо ніхто добре не знає, як досі жив цей чоловік. А я знаю і певен, що розберуся в усьому, дайте тільки з ним побачитися й поговорити.

Дорогою до лікарні, куди поклали небораку, мені не йшла з голови учорашня пригода.

На людину, яка живе так, як досі жив Беллука, тобто життям нестерпним, може справити враження неабиякої сили найпростіша річ, звичайнісінька подія, якась непередбачена дріб'язкова перешкода, навіть камінчик на стежці, і ніхто нічого тут не добере, достоту не зрозумівши, що життя цієї людини – нестерпне. Той, хто бачить тільки хвіст, не помічаючи самої потвори, може злякатися хвоста не менше. А треба повернути хвостові тулуб – і тоді він уже не лякає: він просто хвіст, такий, який і повинен бути у потвори.

Звичайнісінький собі хвіст, та й годі.

Я ніколи не бачив, щоби хтось вікував свій вік так, як Беллука.

Я був його сусідом, і не тільки я, але й усі інші мешканці будинку дивом дивувалися, як це він може терпіти таку долю.

З ним жило троє сліпих: його жінка, теща й сестра тещі. Дві останні, ветхі преветхі, посліпли від катаракти, а жінка не бачила білого світу за муром повік, що не розмикалися зроду.

Усі троє вимагали догляду. Верещали з ранку до вечора, бо нікому було їм догоджати. Дві овдовілі доньки, що знайшли в домі притулок після смерті чоловіків, одна з чотирма, друга з трьома дітлахами, не мали ні часу, ні бажання ходити коло них, лише зрідка вони надавали якусь допомогу – та й то одній тільки матері.

Як міг Беллука прогудувати стільки ротів на мізерну платню рахівника? Він брав ще й роботу додому, на вечір, недосипав, переписуючи папери. Переписував під дикий лемент п'ятьох жінок і сімох малюків, який не вщухав доти, доки всі вони не повкладаються й не позасинають на тих трьох ліжках, що були в хаті.

Ліжка були широкі, двоспальні, та їх було тільки троє на тринадцятеро душ.

Чвари, побиті миски й горшки, шалені гонитви з колотнечею, перекинуті меблі, рюмсання, зойк і гвалт. Хтось із дітей поночі тікав і ховався поміж сліпих бабунь, що спали окремо і щовечора гиркалися, бо жодна з трьох не хотіла спати посередині й баламутилася, коли надходила її черга.

Нарешті наставала тиша, а Беллука все працював і працював, аж до глибокої ночі, аж поки перо йому випадало з обважнілої руки й самі собою злипалися очі.

Тоді він падав, часто прямо в одежі, на рипучу канапку і в ту ж мить засинав мертвим сном, а вдосвіта ледве вставав, знеможений до нестями. І так день у день – до повного очманіння.

Так от, панове, з Беллукою сталася пригода, якої слід було чекати.

Коли я прийшов до нього в лікарню, він сам розповів мені про ту пригоду з усіма подробицями. Він був, правда, ще трохи збуджений, але якраз від усвідомлення того, що сталося. Сміявся з лікарів, доглядальниць і колег по службі, що ті прийняли його за навіженого.

– Нехай! – казав він. – Нехай!

Беллука, бачте, багато років тому забув, – авжеж, саме забув, – що світ існує.

Охоплений постійною скрухою від свого нещасного животіння, поглинутий безпросвітно, без продику конторськими рахунками, мов та шкапа з зав'язаними очима, що ходить по колу біля поливального колодязя чи млина, він давним давно забув, геть забув, який він, цей світ.

Два дні тому Беллука впав, украй виснажений, на свою канапку, але проти звичаю від перевтоми не зміг одразу заснути. І зненацька серед глибокої нічної тиші почув далекий посвист поїзда.

Наче грім ударив і йому вперше за багато років відіткнули вуха.

Цей посвист підхопив його й поніс геть від нелюдських злиднів і страждань, немов відкрилася могила й він ожив, і злинув в осяйний і безмежний простір, вдихаючи його на повні груди, аж задихаючися від свободи.

Він мимоволі ухопився за блаженську ковдру й полинув думками за поїздом, що рушав у ніч.

Там, далеко від цього остогидлого дому, від бідувань, був світ, справжній і прекрасний світ без кінця і краю, і туди вирушав поїзд... Флоренція, Болонья, Турін, Венеція... Скільки міст, у яких він побував замолоду і які, звісно, цієї ночі світилися вогнями. Авжеж, він знав, яке чудове життя там нуртує. Життя, яким і він колись жив. Воно тривало, не затихало увесь цей час, поки він тут, як шкапа, наосліп крутив млина. Життя, про яке вже й думати перестав. Світ звужився для нього, замкнувся в межах домашніх злигоднів, нестерпної конторської тісняви й нудоти... А тепер ось він бурхливим потоком знов увірвався в душу. Мить, коли

Беллука прозрів, тут, у цій своїй в'язниці, блискавкою освітила йому обрії, розчахнула перед ним увесь світ, і збуджена уява понесла його над знайомими й незвіданими містами, широкими рівнинами, гірськими пасмами, густими дібровами, морськими глибинами. Та осяйна мить бриніла, розпросторювалася, проймала до живого. Поки він, Беллука, жив своїм нестерпним життям, мільйони й мільйони людей по всій землі жили інакше, кожен по своєму. В ту саму хвилину, коли він тут мучився, на світі були самотні засніжені гори, що здіймали в нічне небо свої лазурові чола. Так так, він їх бачив, бачив, бачив саме такими... І були ще океани, пущі...

І ось тепер, коли увесь світ ринув йому в душу, у нього з'явилася хоч якась розрадонька! Авжеж, він міг будь якої хвилі відірватися від рутини, аби хоч в уяві вхопити ковток повітря з великого світу.

Йому досить і цього.

Звичайно, першого дня, надихавшись досхочу, він перебрав міру, очамрів. Ще б пак: перед ним в одну мить пройшов цілий світ! Та мало помалу він би вгамувався. Він ще відчував легке захмеління від свіжого повітря.

А зовсім оговтавшись, він би пішов вибачитися перед начальником і знову взявся б за свої рахунки. Тільки хай начальник вже не перевантажує його понад силу, як раніше. Хай не забороняє йому час від часу, між двома записами в реєстрі, з'їздити – а чом би й ні? – у Сибір... чи то у ліси Конго.

Одна мить – і вже там, ваша ясновельможність. Тепер, коли пролунав посвист поїзда...

© Український переклад. В. Д. Радчук, 1991.

У тиші

– Ватерлоо! Ватерлоо, святий Боже! Ви сказали «Ватерлоо»!

– Так, синьоре, після Святої Єлени.

– Після? Та що з вами? До чого тут Свята Єлена?

– Ой, вибачте. Острів Ельба.

– Та ні! Облиште острів Ельбу, любий Брею! Ви що ж, гадаєте, на уроці історії можна імпровізувати? Сідайте!

Чезаріно Брей, знічений, сів, і вчитель ще якусь мить дивився на нього невдоволено, коли не роздратовано.

Цього юнака перші два роки так хвалили в ліцеї за послух і старанність, а тепер (себто відтоді, як одягнув на себе форму вихованця Національного коледжу), хоч і слухає уроки уважно, дуже уважно, як зразковий учень, ніяк не може зрозуміти дійсних причин поразки при Ватерлоо!

Що з ним сталося?

Цього не зміг би пояснити й сам Чезаріно. Він годинами читав, чи, точніше, дивився крізь товсті скельця окулярів у відкриту книгу своїми короткозорими очима, але не міг зосередитися, вражений і спантеличений новими, безладними думками. Сталося це з ним не після вступу до коледжу, як гадали вчителі, а трохи раніше. Чезаріно міг навіть сказати, що саме через оці думки та деякі химерні враження він піддався на умовляння матері вступити до коледжу.

Почалося з того, що мати (вона називала його Чезаре, в не Чезаріно) сказала, не дивлячись йому в очі:

– Тобі слід змінити спосіб життя, Чезаре, тобі потрібне товариство друзів ровесників, потрібен порядок і режим не лише в заняттях, а й у розвагах. Якщо ти не заперечуєш, то тобі ліпше провчитися цей останній рік у коледжі. Хочеш?

Він без зайвих роздумів поспішив відповісти «так»; надто вже його бентежила поведінка матері впродовж останніх місяців.

Єдиний син, він не пам'ятав свого батька, який, певно, помер зовсім молодим, адже мати ще така молода жінка – всього тридцять сім років. А йому вже вісімнадцять, тобто стільки, скільки було його матері, коли вона вийшла заміж.

Чезаре підрахував правильно, але, правду кажучи, коли його мати ще досить молода і вийшла заміж вісімнадцятилітньою, то це анітрохи не означає, що батько помер молодим: могла ж вона вийти заміж і за чоловіка в літах, навіть за старого, чи не так? Але Чезаріно мав убогу фантазію. Ні про це, ні про щось інше він не замислювався.

До того ж у їхньому домі не було жодної батькової фотокартки, жодного сліду його існування: мати ніколи не розповідала про батька, та й Чезаріно ніколи не розпитував. Він тільки й знав, що батька, як і його, звали Чезаре. Та й лише тому, що в шкільному атестаті було написано: «*Брей Чезаріно, син покійного Чезаре, народився у Мілані*» і т. ін. У Мілані? Так. Але й про своє рідне місто він так само нічого не знав, чи, вірніше, знав, що в Мілані є собор – ото й усе. Міланський собор, галерея Віктора Еммануїла, різдвяні коржики – і більш нічого. Мати, теж міланка, оселилася в Римі відразу ж по смерті чоловіка й народженню сина.

Якби гарненько подумати, то Чезаре міг би сказати, що й про матір свою він знає мало. Вдень він майже ніколи її не бачив. З ранку до другої пополудні вона викладала малювання та гаптування у професійній школі, потім години до шостої сьомої, а часом і до восьмої вечора ходила по учнях – давала уроки французької мови та музики. Верталась увечері стомлена, але навіть той невеликий проміжок часу, що лишавсь до вечері, поралася по господарству, виконуючи те, чого не змогла впорати служниця, а відразу ж по вечері перевіряла зошити своїх приватних учениць.

Меблі були більш ніж пристойні, житло з усіма вигодами, гарний одяг, на все це

потрібна прірва грошей і за все щедро платила матуся працею, але зате яка журба, яка тиша в цьому домі!

Розмірковуючи про це в коледжі, Чезаріно відчував, як у нього щемить серце. Вдома, вернувшись зі школи, він без смаку обідав сам у добре вмебльованій, але майже темній їдальні, притуливши розкриту книжку до карафки на білому квадраті серветки, якою закривали старовинний горіховий стіл. Потім ішов до своєї кімнати й робив уроки, і, нарешті, коли його кликали до вечері, виходив незграбний, пригнічений, похмурий, мружачи за скельцями окулярів короткозорі очі.

За вечерею мати й син майже не розмовляли. Вона розпитувала його про школу, про те, як минув день, часто картала за те, що він живе не як усі хлопці його віку, радила розважитись, гуляти вдень на свіжому повітрі, бути жвавішим, більше скидатися на чоловіка. Вчитися треба, це ясно, але ж треба й відпочивати! Їй тяжко бачити його завжди такого блілого, виснаженого, похнюпленого. Він відповідав їй коротко: «так» або «ні», холодно згоджувався і нетерпляче чекав кінця вечері, аби якомога скоріше лягти спати, бо звик вставати рано.

Він виростав самотою, і радитися з матір'ю не звик. Він бачив і відчував, які вони з нею різні – мати така жвава, розкута й енергійна. Він, мабуть, вдався у батька. І порожнеча, що виникла по смерті батька, стояла між ним і матір'ю, і все гостріше відчувалася з роками. Навіть коли мати була поруч, вона завжди здавалася йому далекою.

Тепер це відчуття посилювалося й викликало в ньому дивну бентежність, а надто коли (правда, досить таки запізно, але ж, усім відомо, Чезаріно мав убогу фантазію!), коли він почув розмову двох шкільних товаришів, і в нього розвіялися дитячі ілюзії. Перед ним несподівано постали деякі огидні таємниці життя, про які він раніше не мав і гадки. І тоді мати стала для нього ще більш далекою. Останніми днями, що їх він провів удома, Чезаріно помітив: попри всю переобтяженість щоденними справами, мати все ще була вродлива, квітуча і завжди дбала про свою вроду: щоранку вона довго й любовно розчісувала коси, вдягалася елегантно, з аристократичною простотою, і йому неприємні були навіть пахощі її парфумів, яких він доти майже не помічав.

Аби звільнитися від цього химерного почуття до матері, він одразу ж згодився вступити до коледжу. Чи помітила вона це? І що спонукало її до такого рішення?

Тепер Чезаріно розмірковував про все. Змалку він завжди був дбайливим і слухняним хлопчиком, без принуки виконував усе, що йому загадували, правда, він був трохи слабкий, тендітний, але цілком здоровий. Він боровся з собою, намагаючись позбутися думок, що сіяли в ньому сором і каяття, особливо тепер, коли він дізнався, що мати захворіла. Ось уже кілька місяців вона по неділях не відвідує його в коледжі. Під час двох трьох останніх відвідин їй нездужалося, мати й справді видалась йому тоді не такою квітучою, як раніше, він навіть помітив деяку, незвичайну для неї, неохайність у зачісці, і його почало ще дужче гризти сумління за ті недобрі думки про надмірну ретельність, з якою вона раніше дбала про свою зовнішність.

З коротеньких записок, які мати коли не коли посилала, щоб спитати, чи не треба йому чого, Чезаріно знав: лікар приписав їй відпочинок, бо вона надто перевтомлювалась, заборонив їй виходити, хоч і запевняв, ніби нічого серйозного нема, і якщо вона точно виконуватиме всі його приписи, то, безсумнівно, видужає. Проте її хвороба тривала, і стривожений Чезаріно не міг дочекатися кінця навчального року.

Звісно, в такому стані він ніяк не міг до кінця второпати дійсних причин поразки Наполеона Бонапарта при Ватерлоо, вигаданих учителем історії, хоч і старався як міг.

Коли того дня Чезаріно повернувся в коледж, його викликали до директора. Він чекав суворой догани за низьку успішність протягом року, але натомість директор говорив з ним дуже приязно й навіть чомусь здавався збентеженим.

– Любий Брею, – мовив він, поклавши йому руку на плече, що вельми здивувало хлопця, – ви знаєте, ваша мама...

– Йї погіршало? – одразу вигукнув Чезаріно, звівши на директора злякані очі, і картуз випав йому з рук.

– Мабуть, так, мій хлопчику. Вам слід негайно йти додому.

Чезаріно дивився на директора, і в його благальному погляді було запитання, яке не зважувалися вимовити вуста.

– Я сам добре не знаю, – відповів директор, зрозумівши це німе запитання. – Тут по вас приходила літня жінка, ваша служниця. Хлопчику мій, хай би що сталося, тримайтесь! Ідіть. З вами піде служитель.

Коли Чезаріно вийшов з кабінету директора, в голові йому гуло. Він не знав, що робити, якою дорогою бігти додому. Де служитель? Де картуз? Де він лишив свій картуз?

Вийшовши услід, директор подав йому картуз і звелів служителю, як знадобиться, не відходити від хлопця весь день.

Чезаріно побіг додому на вулицю Фінанце. За кілька кроків він побачив, що парадні двері напіввідчинені, і ноги йому підкосилися.

– Тримайтесь! – повторив йому служитель, який уже все знав.

В домі все було догори дном, ніби смерть вдерлася туди силоміць.

Вбігши, Чезаріно одразу ж кинувся в кімнату матері і там, у глибині, на ліжку, побачив її... таку довгу (таке було перше, приголомшливе, дивне, несподіване враження), – таку довгу, о Боже, ніби смерть навмисне її видовжила. Вона лежала невідомо, заціпеніла, і коло ніздрів уже залягли свинцево сірі тіні.

– Що це? Що?.. – бурмотів він, опутивши плечі й витягуючи шию, аби краще бачити, як це звичайно роблять короткозорі: в першу мить він скорше був зацікавлений, аніж наляканий цим видовищем.

І ніби у відповідь із сусідньої кімнати, розітнувши страхітливую німоту смерті, пролунав надсадний, хрипкий крик немовляти.

Чезаріно рвучко повернувся на цей крик, ніби той кресонув його бритвою по спині, і, тремтячи всім тілом, глянув на служницю, яка мовчки плакала, стоячи навколішки перед ліжком.

– Дитина?

– Там... – кивнула вона на двері.

– Йї? – скорше видихнув, ніж запитав він.

Служниця ствердно кивнула головою.

Він знову обернувся до матері, але вже не мав сил дивитися на неї. Вражений раптовим, жорстоким відкриттям, яке приголомшило його і наче вбило скорботу в серці, він затулив обличчя руками і відчув, як ізсередини, з глибини його заціпенілого тіла рветься зойк, – та горло, здавлене розпачем, його не пропускає.

Отже, від пологів? Умерла від пологів? Але ж як воно могло статися? То он чому! І раптом у нього майнула підозра, що там, звідки пролунав дитячий плач, хтось є; він обернувся й з ненавистю глянув на служницю.

– Хто?.. Хто?

Більш він нічого не міг вимовити. Тремтячою рукою намагався поправити окуляри, що ковзали з носа, мокрою від сліз, які несподівано ринули гарячим потоком.

– Ходімо... Пішли... – вмовляла його служниця.

– Ні... ти скажи мені... – наполягав він.

Лише тепер він помітив, що не один у кімнаті, довкола ліжка стоять незнайомі люди і дивляться на нього вражено й співчутливо. Він замовк і дозволив служниці відвести себе до кімнатки, в якій мешкав до вступу в коледж.

Там була сама тільки повитуха, – вона щойно викупала ще синюшне й спухле немовля.

Чезаріно з огидою поглянув на нього й знову обернувся до служниці.

– Нікого? – сказав він ніби до самого себе. – А це дитя?

– Ой паничу! – скрикнула служниця, сплеснувши руками. – Що я можу вам сказати? Я

нічого не знаю. Ми саме говорили про це з повитухою... Я нічого ніколи не знаю! Сюди ніхто ніколи не приходив, можу заприсягтися!

– Вона тобі не казала?

– Ніколи, нічого! Вона ніколи нічого мені не розповідала, а я, звісно, не сміла розпитувати... Знаєте, вона плакала! Весь час плакала нишком... І перестала виходити з дому, коли стало помітно... ви мене розумієте.

Чезаріно перелякано здійняв руки, вимагаючи, щоб служниця замовкла. Вкинтий в жахливу порожнечу цією раптовою смертю, він відчував нездоланну потребу про все дізнатися і водночас не хотів нічого знати. Ганьба завелика. Його мати померла від цієї ганьби, і вона ще там, у кімнаті.

Затуливши обличчя руками, Чезаріно відійшов до вікна і на самоті поринув у роздуми.

Але й він не зміг згадати, чи бачив коли небудь у домі якого небудь чоловіка, котрий викликав би в нього підозру. Добре, а поза домом? Мати мало була вдома! Що він знає про її життя поза межами цих стін? Ким була його мати поза тим вузьким колом їхнього спілкування тут, вечорами, під час спільної вечері? Вона жила своїм життям, куди йому було зась. Певно, мати з кимось зійшлася... Але з ким?.. Вона плакала. Отже, він кинув її, не захотів чи не зміг одружитись. Ось чому вона віддала сина в коледж – аби позбавити його й себе неминучої ганьби. А що потім? У червні він однаково вийшов би з коледжу. І як тоді? Чи вона думала й далі приховувати всі сліди свого гріха?

Він відвів руки від обличчя, аби ще раз поглянути на немовля. Повитуха сповила його й покляла на канапу, де спав Чезаріно, коли жив удома. Чепчик, сорочечка, слинявчик... Та ні, вона явно хотіла лишити дитину в себе! І, звичайно, сама наготувала їй придане. Виходить, повернувшись з коледжу, Чезаріно побачив би в домі незнайому маленьку істоту. Що сказала б йому мати тоді? Ось, ось чому вона вмерла! Хто зна, які потаємні муки пережила вона за ці місяці! Ах, негідник, який негідник той, хто змусив її страждати – зганьбив і кинув! І вона ховалася вдома, приховуючи своє становище, і, може, втратила місце вчительки у трудовій школі... На які кошти вона жила всі ці місяці? Либонь, на заощадження, що їх вона відклала за довгі роки праці. А тепер?

Чезаріно раптом відчув, що порожнеча навколо нього стає ще ширшою і чорнішою. Він зовсім один, один на білому світі, ні допомоги, ні рідних – близьких чи далеких, сам на сам з цією крихітною істотою, яка вбила матір при появі на світ і сама опинилася в такій же порожнечі, приречена на таку ж долю... без батька... як і він.

Як і він? А що, коли й він... так само... чом раніше він про це не подумав? Може, й він народився так само? Що знає він про свого батька? Хто він був, цей Чезаре Брей? ...*Брей?* А хіба це не прізвище матері? Так. Енріка Брей. Вона завжди так підписувалась, і всі знали її як учительку Брей. Якби вона була вдовою, то, приїхавши до Рима й почавши вчителювати, вона не назвалася б своїм дівочим прізвищем, а принаймні приєднала б його до чоловікового. Але ні: Брей – це її власне прізвище, і, отже, він носить материне прізвище, а цього покійного Чезаре, від якого в домі не лишилося й сліду, може, й не було зовсім? А раптом він був Чезаре, але не Брей... Хто зна, яке справжнє прізвище його батька! І як це все досі не спало на йому на думку?

– Послухайте но, мій бідолашний паничу! – озвалася до нього служниця. – Ось повитуха тут каже... Це малятко...

– Так, – урвала її повитуха, – маляткові треба молока. А хто його годуватиме?

Чезаріно розгублено подивився на неї.

– Я казала, – вела далі повитуха, – що коли вже воно отак народилося... і бідолашної матінки більше немає... а ви, сердешний хлопчику, не годні подбати про маля... я казала...

– Що треба забрати його? – насупивши брови, спитав Чезаріно.'

– Але ж поміркуйте самі, – казала вона, – мені слід повідомити про нього в міську управу. Я маю знати, що ви збираєтеся робити.

– Так, – ізнову ніяковіючи, мовив Чезаріно. – Так... Зачекайте... я хочу... хочу спершу

поглянути...

І він озирнувся довкола, ніби чогось шукаючи. Служниця прийшла йому на допомогу.

– Ключі? – тихо спитала вона.

– Які ключі? – машинально повторив він.

– Ви шукаєте низку ключів, щоб подивитись... або ще що? Вони он там, на піддзеркальнику, в материній кімнаті.

Чезаре зробив крок, та одразу ж зупинився, подумавши, що знову побачить матір, тепер, коли він усе знає. Служниця, що рушила за ним слідом, додала ще тихше:

– Багато про що слід подбати, паниченьку. Я розумію, ви розгубилися, сам один, бідна невинна душенько... Приходив лікар, я бігала до аптеки... накупила всього... Ну, то дрібне, тепер слід подбати й про сердешну маму, га? Що робити?.. Ви вже вирішуйте...

Чезаріно рушив по ключі. Знову побачив випростану, довгу, заляклу маму на ліжку і ніби заворожений наблизився до неї. Ох, ці німі, навіки німі вуста, які так багато мали йому сказати! Вона забрала з собою, у страхітливую німоту смерті таємницю цієї дитини, а також і таємницю його власного народження... Але, може, пошукати чого, подивитися?.. Де ж вони, ці ключі?

Він узяв їх з піддзеркальника й пішов слідом за служницею до маленького кабінету матері.

– Пошукайте там, у тій шафці.

Він знайшов там трохи більш як сто лір, мабуть, усе, що лишилося від її заощаджень.

– Оце й усе?

– Все... Зачекайте...

У шафці він знайшов кілька листів. Й одразу ж вирішив їх прочитати. Але то були листи від учительки з професійної школи, писані до матері у Ріо Фреддо, де два роки тому вони разом відпочивали під час літніх канікул. А через рік ця вчителька, матрина подруга, померла. З останнього листа раптом вислизнув на підлогу папірець, і служниця квапливо підняла його.

– Дай но сюди! Дай сюди!

Записка була написана олівцем, без зазначення дати й адреси: *«Сьогодні ніяк не виходить. Може, у п'ятницю. Альберто»*.

– Альберто... – повторив Чезаріно, дивлячись на служницю. – Це він! Альберто... Ти його знаєш? Нічого не знаєш? Так таки й нічого? Відповідай!

– Ні, ні, мій паничу, я ж вам сказала.

Він знову почав порпатись у шафці, обнишпорив усю кімнату, але нічого не знайшов. Лише це ім'я. Відомо тільки, що батька дитини звать Альберто. А його батька – Чезаре... Два імені – і більш нічого. А вона лежить мертва, там. І він один у цій порожнечі, з дитям, котре щойно народилося, а вже нікому не потрібне; у нього самого досі принаймні була хоч мати. Кинути дитину? Ні, ні, бідолашне маля!

Охоплений нестерпною жалістю, в якій уже проступала братня ніжність, він відчув, як від розпачу в ньому прокидається шалена енергія. Він вийняв із шафки кілька материних коштовностей і віддав їх служниці, щоб та роздобула грошей, на перший час. Потім вийшов до вітальні й попросив служителя подбати про все, що треба зробити для мами. Знову побіг до повітухи й попросив її негайно знайти дитині годувальницю. Метнувся по свого учнівського картуза туди, до кімнати покійниці, подумки пообіцяв матері, що не дасть пропасти ні її маленькому, ні собі, й побіг до коледжу переговорити з директором.

За одну мить він зробився ніби зовсім іншою людиною. Не скаржачись, розповів директорові про своє становище, про наміри й попросив допомоги спокійно, твердо переконаний, що ніхто йому не відмовить, бо він має святе право на допомогу за всі ті страждання, на які його, ні в чому не винного, прирекла власна мати і невідомий, що дав йому життя, і той, другий, котрий одібрав у нього матір, залишивши на руках з немовлям.

Директор слухав його, розтуливши від подиву рот, з очима, повними сліз; він одразу ж

запевнив Чезаріно, що зробить усе, аби якнайшвидше йому допомогти, і ніколи ніколи не кине його напризволяще. Він притис учня до грудей, плачучи разом з ним, пообіцяв того ж вечора зайти до нього і, можливо, принести добрі вісті.

– Гарзд. Дякую, синьйоре. Я на вас чекатиму.

І прожогом кинувся додому.

Невеличка допомога наспіла швидко, та Чезаріно майже цього не помітив, бо все пішло на похорон, про який подбали чужі люди.

Сам він думав тільки про дитину, про те, як порятувати її і себе, як піти геть з цього сумного дому, де, на довершення ганьби, зібрано – хто зна, як і звідки – порцеляну, всю цю обстанову, може, й не розкішну, але, звісно, дорогу. Він дивився на мамине майно майже з ненавистю, – адже в них, у цих речах, крилася таємниця його народження. Треба їх негайно позбутися, лишивши тільки найскромніше і найнеобхідніше, аби умеблювати три вбогі кімнатки, що їх він винайняв за містом з допомогою директора коледжу.

Він довго й запекло торгувався зі скупниками старих меблів і лахмітниками, яких йому нараjali сусіди. Як не дивно, тепер йому здавалося, що ці речі належать передусім дитині, коли вже мати померла через неї і тим самим зняла завісу з таємниці свого багатства. А дитя, таке малесеньке й безмовне, мало право, чорт забирай, не відчувати ганьби, тим більше що не воно, а інший захищав його інтереси.

Він продав би й мамині сукні, і прикраси меланхолійній і хворобливій перекупці, що прийшла до нього, пообвішувана разками намиста, якби та улесливим голосочком і з солоденькими посмішечками не натякнула, для якої клієнтури призначає ці сукні й оздоби. Він вигнав її геть. О, ці речі, ніби живі, вони ще зберігали той запах парфумів, який так бентежив його останнім часом! Коли він ховав їх, йому здалося, що від них ніби віє подихом немовляти, і це підсилювало гостре відчуття того, що все тут, геть усе належить оцій дитині, вимитій, припудреній тальком і сповитій у розкішне придане, яке наготувала йому власноруч мати перед смертю. Цю дитину треба було не тільки порятувати, але й оточити всіма тими турботами, якими б неодмінно оточила її мати; дитина здавалася тепер Чезаріно дорогою, неоціненною і милою істотою, завдяки якій у ньому несподівано прокинулася чудова, мужня матерна бадьорість.

Він не помічав (хоча це могли помітити інші), що жвава і палка енергія матері в його худенькому жалюгідному тілі підтримувалась лише відчайдушним зусиллям, і це робило хлопчика різким, підозріливим і навіть жорстоким. Так, навіть жорстоким, адже йому стало жорстокості звільнити стару служницю Розу, а вона ж так підтримала його в нещасті. Та його не можна було винуватити в тому, що він робив чи говорив. Бо служницю він звільнив слушно, адже йому доводилося платити чималі гроші годувальниці; правда, можна було знайти іншу раду, але люди простили йому й це, ба навіть простила сама Роза: він же, бідолаха, мабуть, і не помічав, що чинить жорстоко щодо інших, – на нього самого тепер сипалися тяжкі злигодні. Якби не співчуття, то найбільше, що можна було б дозволити собі, – це посміхнутися, дивлячись на змученого чоловічка, на худенькі підсмикнуті вгору плечки, на бліде й суворе личко, на ці примружені за товстими скельцями очі. Змучений, засмиканий страхом чогось не встигнути, запізнитись, він постійно усе кудись бігав, клопотався про все. Йому допомагали, а він навіть забував дякувати. Не подякував навіть директорові коледжу, коли той відвідав його на новій квартирі й повідомив, що знайшов йому місце писаря в міністерстві народної освіти.

– Цього, звичайно, не досить. Але вечорами, після роботи, ти даватимеш приватні уроки учням молодших класів. І побачиш, цього тобі вистачить. Ти – молодець.

– Так, синьйоре. А костюм?

– Який костюм?

– Не піду ж я до міністерства в шкільній формі.

– Одягни старий костюм, що його ти носив до вступу в коледж.

– Ні, синьйоре, не можу. Мені завжди все шили так, як хотіла мама, з короткими штанами. І в мене нема жодного чорного костюма.

Всі перепони, що поставали перед ним (а їх було чимало), не так пригнічували його, як дратували. Він хотів перемогти, він мусив здобути перемогу! От тільки, що дужче він прагнув перемогти, то більшої допомоги жадав від інших. І коли в міністерстві інші переписувачі паперів, люди здебільшого в літах або й старі, марнували час, байдикували, незважаючи на погрози начальства закрити відділ переписування через його малу віддачу, – він починав голосно сопіти, тупав ногою, кидав на них через стіл пекучі погляди або грюкав кулаком по столу, і не тому, що їхнє байдикування здавалося йому безчесним, а тому, що вони, не вважаючи за свій обов'язок працювати разом з ним і для нього, збільшували його ризик залишитися без роботи. Вони ж, звичайно, лише глузували й знущалися з дурного хлопчиська, який намагався закликати їх до порядку. Він зривався з місця, погрожував піти й поскаржитися на них, а вони тоді – так так! – самі пропонували йому це, і йому доводилося визнати, що доносом він, либонь, тільки б пришвидшив спільну біду. Він дивився на них так, ніби своїми кпинами вони роздирали його на шматки, а потім, згорбившись над столом, переписував, переписував, скільки міг, переглядав переписане іншими, виправляв їхні помилки, глухий до їхніх дотепів, глузів і шпичок. Іноді, аби закінчити роботу, доручену відділові, він ішов з міністерства на годину пізніше за інших. Директор бачив, як Чезаріно прибігав до коледжу захеканий; очі його, здавалося, застигли від зосередження на думці, що йому забракне сил подолати всі ті труднощі й перепони, до яких тепер долучилася ще й людська зловмисність.

– Нічого, нічого, – казав йому директор, втішаючи свого вихованця, а часом і ласкаво картав його.

Та Чезаріно не слухав ані розради, ані докорів, так само як і на вулиці, біжучи на службу, ні на що не звертав уваги; вранці він поспішав зі своєї далекої околиці, щоб не спізнитись на роботу, опівдні приходив обідати, а потім на третю знову квапився на службу, весь час пішки, аби заощадити на трамваї, а ще – від страху спізнитися, коли буде його чекати. Увечері він просто падав з ніг. Так натомлювався, що навіть не мав сили взяти на руки Нінні й змушений був спершу сісти.

Він сідав на балкончику з іржавими залізними поручнями, який спершу видався йому таким гарним, бо з нього видно було довколишні садочки, і, тримаючи на колінах Нінні, намагався винагородити себе за біганину, втому й прикрощі цілого дня. Та малий, якому вже минуло майже три місяці, не хотів сидіти в нього на колінах: чи тому, що мало бачив брата вдень і не впізнавав його, чи тому, що той не вмів його тримати на руках, а може, просто хотів спати, як, виправдовуючи його, казала годувальниця.

– Дайте мені, я присплю його, а потім нагодую вас вечерею.

Сидячи на балкончику, в холодному, згасаючому світлі присмерку, він дивився (хоч, може, й невидючим поглядом) на червоний серп місяця на блідому ще, беззоряному небі, потім переводив погляд униз на безлюдну брудну вуличку, по один бік якої тягся сухий запорошений паркан, і відчував, як його втомлена душа сповнюється розпачем і смутком, але тільки но його починали пекти сльози, він зціплював зуби, впинався пальцями в залізний поручень балкона, спрямовував погляд на єдиний вуличний ліхтар, в якому хлопчак камінням вибили два скельця, і починав умисне плекати в собі лють на своїх учнів у коледжі, а ще на директора, – тепер, коли вже не міг довіритися йому як раніше, бо розумів, що коли той і робить йому добро, то швидше для себе, для самовдоволення: ось, мовляв, який я добрий: тож, приймаючи від нього допомогу, Чезаріно почував себе приниженим. Злостивсь і на своїх колег, на їхні брудні натяки й паскудні запитаннячка, якими вони хотіли принизити, зганьбити його: «*А ти хоч раз спробував, як це робиться?*» І, нарешті, сльози бризнули йому з очей, коли він раптом згадав, як одного разу ввечері він своїм звичаєм прожогом нісся вулицею, немов сліпий, і нашттовхнувся на повію, яка, вдаючи, ніби відшттовхує його, хапливо

притисла обома руками до грудей, і він мало не задихнувся від запаху живої плоті, від тих самих парфумів, що були у мами, а він з диким криком вирвався від неї і помчав геть. Йому здавалося, що він і досі чує її злі кпини: «Цнотливчик! Цнотливчики!» І він знову впинався пальцями у поручні й дужче зціплював зуби. Ні, він ніколи не зможе *спробувати, як це робиться*, бо завжди, завжди буде відчувати цей жахливий запах, материн запах.

У тиші до нього долинали удари ніжок стільця об підлогу, спершу дві передні, потім задні: це гойдалася годувальниця, заколисуючи маля; а за парканом дзюркотіла вода, віялом розбризкуючись з довгого, наче змія, шланга, – то селянин поливав свій город. Дзюркіт води подобався Чезаріно, тішив душу, і йому не хотілось, аби через неухважність того селянина на якесь місце потрапило забагато води, а він відчував це відразу ж по відлунню, бо земля робилася глейкою й набрякала вологою. І чому раптом йому на пам'ять спливали та візерунчаста чайна скатертину з блакитними бережками й густою торочкою, яку мати стелила на столик, коли пригощала чаєм котрись із подруг, що несподівано приходила о п'ятій годині? Ця скатертину... придане Нінні... витонченість, смак, мамина охайність; а тепер лежить на столі брудна шматина, вечеря не готова, його постіль зранку не прибрана, ну хоча б дитина була доглянута – так ні ж, і цього нема: сорочечки брудні, слинявчик теж, а спробуй скажи хоч слово годувальниці – розсердиться і, чого доброго, в його відсутність зжене зло на цій невинній крихітці, до того ж у неї завжди готова відповідь, що, бавлячи дитину, вона не встигає ані прибрати, ані приготувати, і якщо за дитиною недостатній нагляд, то це через те, що їй доводиться бути і прибиральницею, і куховаркою. Сама колода колодою, селючка неотесана, а туди ж – удає красуню, волосся зачісує догори, чепуриться. Та бог із нею! Молоко в неї гарне, і дитина, хоч і недоглянута, але здорова. О, як малюк схожий на маму! Ті ж оченята, той же носик, губи... Проте годувальниця запевняє, що, навпаки, дитина схожа на нього. Та де! Хто й зна тепер, на кого він сам схожий! І хіба це так уже важливо? Йому досить, що Нінні схожий на маму, він навіть щасливий з того, – не згадуватиме більше про того незнайомця, котрого вже і розшукувати не хоче.

По вечері, за тим самим нашвидкуруч прибраним столом, він сідав до книжок, бо хотів через рік скласти випускні іспити, а потім, якщо звільнять від платні, вступити до університету. Він пішов би на юридичний факультет, а диплом дав би йому змогу взяти участь у конкурсі на посаду секретаря у тому ж таки міністерстві народної освіти. Тому хотілося якомога швидше кинути це нікчемне й хистке місце переписувача. Та іноді вечорами, коли він працював, його поволі охоплював похмурий розпач. Можливість учитись здавалась йому такою далекою серед усіх цих мук! І він, намагаючись зазирнути в цю далечінь, відчував марність своїх мук, яким, здавалося, ніколи не буде кінця. В його трьох майже порожніх кімнатках стояла така тиша, аж він чув, як гуде гасова лампа, яку, аби краще бачити, він знімав з гвіздка і ставив на стіл; Чезаріно скидав з носа окуляри, дивився примруженими очима на полум'я, і великі важкі сльози скочувалися йому з під вій і падали на розкриті книжку.

Однак це тривало недовго. Наступного ранку він працював іще старанніше, схиляючи змучене, спітніле, ніби воскове, личко, витягуючи над сутулими плечима, як це роблять короткозорі, голову з прилизаним, як у хворого, і надто відрослим на шиї волоссям, і з величезними окулярами на носі, які туманили його блискучі, пронизливі очі, – що крізь скельця здавалися ще меншими, – і впиналися до крові в ніжне перенісся.

Часом його навідувала служниця Роза. Вона обережно розкривала йому очі на вади годувальниці і задля перестороги переповідала все, що казали про неї сусідки. Чезаріно стеновав плечима. Він підозрював, що Роза говорить усе те від образи, – адже вона з самого початку, бажаючи лишитися в домі, пропонувала вигодувати дитину стерилізованим молоком, вона нібито бачила багатьох матерів, які так роблять, і дуже задоволені. Зрештою, Чезаріно довелося з нею згодитися й вигнати годувальницю, яка була на другому місяці вагітності. На щастя, дитині від зміни годування нічого не сталося, завдяки добрій старенькій, що була рада радісінька повернутися на службу до двох сиріт.

Хоч як важко це йому далось, Чезаріно міг нарешті втішатися спокоєм. Він знав, що Нінні в надійних руках і тепер можна спокійно вчитися й працювати. Повертаючись увечері додому, він бачив там лад і затишок: Нінні ошатний, як наречений, вечеря смачна, постіль м'яка. Це було щастя. Перші слова, перші милі міни Нінні – Чезаріно мало не шаленів з радості. Кожні два дні він зважував малого, побоюючись, що той почне худнути від штучного годування, хоча Роза його заспокоювала:

– Хіба ви не бачите, він скоро буде важчий за мене! Сопілки з рота не випускає!

Сопілкою вона називала смоктунчик.

– Агов, Нінні, а зіграй но нам сонатину!

Нінні не примушував себе просити двічі, йому не подобалось, коли інші хапалися до його сопілки, він хотів тримати її сам, як справжній дударик, а насмоктавшись донесхочу, блаженно заплющував свої милі оченята. І Чезаріно, і стара служниця дивилися на нього з захватом, і коли малий, ще не закінчивши смоктати, бувало, засинав, вони тихенько вставляли і, тамуючи подих, навшпиньки несли його до колиски.

І Чезаріно, з подвоєною енергією взявшись до навчання, тепер уже цілком певний успіху, осягнув нарешті дійсні причини поразки Наполеона при Ватерлоо.

Але одного вечора, коли він, як завжди, прибіг додому, бо йому хотілося швидше поцілувати Нінні, на порозі його перепинила Роза. Дуже хвилюючись, вона повідомила, що якийсь пан хоче поговорити з ним і чекає вже з добрячих півгодини.

Чезаріно побачив перед собою чоловіка років п'ятдесяти, високого на зріст, гарної постави, вбраного в чорне, – ніби в глибокій жалобі, – сивоволосий, смаглявий, вигляд суворий і похмурий. Він підвівся, коли пролунав дверний дзвінок, і чекав у їдальні.

– Ви хочете поговорити зі мною? – запитав Чезаріно, розглядаючи його насторожено й неприязно.

– Так, наодинці, якщо дозволите.

– Прошу, проходите.

І Чезаріно показав на двері своєї кімнати, пропустивши незнайомця вперед, потім зачинив їх тремтячими руками, обернувся і, перемінившись на обличчі, суплячи брови, мружачи за скельцями окулярів очі, запитав:

– Альберто?

– Так, Роккі. Я прийшов...

Чезаріно підступив до незнайомця з обличчям, спотвореним судомою, так ніби збирався напасти на нього.

– Навіщо? Навіщо ви прийшли у мій дім?

Той відступив, зблід, але стримався.

– Дайте мені сказати. Я прийшов з гарними намірами.

– Якими намірами? Моя мати померла!

– Я знаю.

– Он як, ви знаєте?! І вам цього мало? Ану, вимітайтесь звідси геть, а то пошкодуєте!

– Даруйте, але...

– Так так, пошкодуєте! Пошкодуєте, що прийшли мене ганьбити...

– Та ні ж бо, я перепрошую, ви не зрозуміли...

– Для мене бачити вас – уже ганьба! Так, синьйоре! Чого вам од мене треба?

– Але... вибачте... Якщо ви дасте мені сказати... Заспокойтесь! – знову заговорив відвідувач, ошелешений цим нападом. – Я все розумію... Проте мушу вам сказати...

– Ні! – тремтячи від люті й стискаючи свої слабкі кулачки, рішуче вигукнув Чезаріно. – Годі, я нічого не хочу знати! Не хочу жодних пояснень! Досить і того, що ви посміли прийти! Забирайтеся геть!

– Але тут мій син, – заперечив Роккі, сердячись і втрачаючи терпець.

– Ваш син? – закричав Чезаріно. – То ви прийшли по нього? Нарешті згадали, що у вас є син?

– Раніше я не міг... Якщо ви дасте мені сказати хоч слово...

– Не дам! Забирайтеся! Ідіть геть! Геть звідси! Ви звели зі світу мою маму! Ідіть же, бо я покличу людей!

Роккі примружив очі, важко перевів дух і сказав:

– Гарзд. Виходить, мені доведеться доводити свої права в іншому місці.

І рушив до дверей.

– Права? – аж скрикнув услід йому Чезаріно, і в очах йому потемніло. – Негідник! Ти вбив маму і смієш доводити свої права! Ти – проти мене? Права?

Той озирнувся від порога й зміряв Чезаріно похмурим поглядом, потім на губи йому набігла посмішка, – чи то зневаги, чи жалості до цього тендітного хлопчика, який його ображав.

– Подивимось, – мовив він.

І пішов.

Чезаріно лишився у темряві їдальні, за дверима; його аж тіпало від шаленого пориву, на який його, сором'язливого й слабкого від природи, штовхнули лють, сором і страх назавше втратити свого любого малюка. Трохи оговтавшись, він постукав до Рози, – вона замкнула двері на ключ і сиділа, міцно пригортаючи до себе хлопчика.

– Я зрозуміла! Зрозуміла! – відповіла Роза.

– Йому потрібен Нінні.

– Йому?

– Так. І він наполягатиме на своїх правах, розумієш?

– Він? Хто його послухає?

– Він батько. Невже він і справді може відібрати в мене Нінні? Я вигнав його геть, як собаку! Сказав йому, що... що це він убив мою маму... і що я прихистив дитину... і що тепер Нінні мій, мій... ніхто його в мене не забере! Мій! Мій! Начувайся... негідник... убивця...

– Справді, так! Ну звичайно... Та ви заспокойтеся, паничу! – сказала йому Роза, не менше вражена й розгублена, ніж він. – Ні, він і силоміць не вирве в вас хлопчика! Ви теж зумієте довести свої права. Хотіла б я бачити, як це вони відберуть у нас Нінні, адже це ми його вигодували. Та заспокойтеся, заспокойтеся, він сюди більше не поткнеться після такого достойного прийому!

Марно добра старенька служниця весь вечір умовляла його, ніщо не могло заспокоїти Чезаріно. Назавтра день у міністерстві видався йому справжніми тортурами. Ополудні він, важко дихаючи, прибіг додому. О третій годині йому не хотілося вертатись до міністерства, але Роза вмовила хлопця, пообіцявши замкнути двері на засув і нікому не відчиняти, не лишати Нінні самого й на хвилину. Тоді він пішов, але о шостій повернувся, не заходячи до коледжу, де його чекали учні.

Бачачи його приголомшеного й пригніченого, Роза як могла підбадьорювала хлопця. Та все марно. Чезаріно мав лихе передчуття, воно опосіло йому душу й не давало ні хвили спокою. Уночі він не склепив очей.

Наступного дня ополудні він не прийшов додому обідати. Стара Роза не знаходила собі місця. Нарешті близько четвертої він прийшов блідий, важко дихаючи, з мертвим поглядом.

– Я мушу віддати дитину. Мене викликали до квестури. Він теж був там. Показав мамині листи. Це його дитина.

Він сказав це уривчастим голосом, не дивлячись на малого, якого Роза тримала на руках.

– Ах ти ж моє серденько! – затужила стара, міцно притискаючи Нінні до грудей. – Не може бути! Що він такого сказав? І як міг суд...

– Він батько, батько! – одрізав Чезаріно. – Тому доведеться віддати.

– А ви? – спитала Роза. – Що буде з вами?

– Я? Я з ним. Ми підемо туди разом.

– З Нінні? До нього?

– До нього.

– Он воно що! То ви підете разом. Ну що ж, це добре... Ви його не покинете... А я? що робити бідолашній Розі?

Чезаріно, аби не відповідати їй прямо, взяв на руки Нінні, притис його до грудей і, плачучи, почав йому примовляти:

– А що, Нінні, робити бідолашній Розі? Взяти її з нами? Ні, це несправедливо! Так не можна! Ми залишимо все бідолашній Розі. Всю ту мізерію, що тут є. Нам було так гарно втрьох, адже так, мій Нінні? Та вони не схотіли... не схотіли...

– Ну от, – мовила Роза, ковтаючи сльози. – Не побивайтеся так через мене, любий мій паничу. Я стара, що там уже про мене думати? Господь про мене подбає... Аби вам було добре... А скажіть, хіба я не можу приходити до вас подивитись на моє янголятко? Не виженуть же мене, як прийду? Врешті, чого б мені й не приходити? Мине час, і, може, все обернеться для вас краще, як ви гадаєте?

– Може, й так... – відповів Чезаріно. – А поки, Розо, приготуй усе, та швидше... все, що ми пошили для Нінні, і мої речі, і твої... Сьогодні ввечері й переберемося. Нас чекають там до вечері. Ти чуєш: я все лишаяю тобі...

– Та що ви, паничу! – вигукнула Роза.

– Все... Оту дещицю, що маю... все до останнього гроша... Я тобі куди більше винен за всю твою турботу... Мовчи, мовчи! Не будемо про це. Ти це знаєш, і я знаю. Годі. І ці меблі теж... Там у нас буде інший дім... А з цим роби що хочеш. Не дякуй мені... Лишень приготуй все, і ми підемо. Спершу ти. Бо я не зможу піти, лишивши тебе тут. А завтра ти зайдеш до мене, я залишу тобі ключі й усе все...

Стара Роза мовчки скорилася. Серце їй так краялося від болю, що якби вона спробувала щось сказати, то не змогла б, а тільки заридала б. Вона зібрала речі, а потім і свій вузлик.

– Можна лишити його тут? – спитала вона. – Адже завтра я вернуся...

– Так, звичайно, – відповів Чезаріно, – а тепер поцілуй Нінні... Поцілуй його – і прощай.

Роза підхопила хлопчика на руки, той дивився трохи ошелешено, але поцілувати його не змогла, поки не виплакалась, тоді сказала:

– Ото ще дурість – лити сльози... Адже завтра... Ось він, мій паниченьку... візьміть його... Та не побивайтеся ж, добре? Дайте я й вас поцілую... До завтра!

І пішла, не озираючись, заглушивши хусткою ридання.

Чезаріно відразу ж замкнув двері. Він поправив рукою свою пряму, жорстку чуприну. Поклав на ліжку Нінні, дав йому до рук срібного годинничка – для забавки, аби не плакав. Поспіхом накидав на папері кілька рядків: він лишав Розі все своє злиденне майно. Потім вибіг на кухню, швидко розпалив огонь і приніс його до кімнати, позачиняв вікна, двері й при світлі лампадки, що завжди світилась у Розі під образом Марії, ліг на ліжку біля Нінні. Хлоп'я відразу вронило годинничка і потяглося, як завжди, до брата, щоб стягти в нього з носа окуляри. Цього разу Чезаріно йому не боронив, він заплющив очі й міцно притис малюка до себе:

– А тепер тихо, Нінні, тихо! Спи, мій любесенький, люлі, люлі...

Тісний фрак

Зазвичай професор Горі був доволі терпеливий зі старою служницею, яка служила в нього вже років з двадцять. Але сьогодні він уперше в житті збирався надягти фрак, і це вивело його з рівноваги.

На саму думку, що така дрібниця могла спантеличити такого чоловіка, як він, байдужого до всіляких витребеньок і сповненого високих духовних поривань, на саму думку про це він кипів від обурення. Ну як він міг погодитися надягти на себе цю блазенську хламиду, приписану безглуздим звичаєм на ті випадки, коли саме життя ошукує себе примарними радощами свят.

Та й потім, Господи, він же товстий, як бегемот, як допотопне страховисько...

Горі важко відсапувався і пропікав очима служницю, а та, маленька і пухкенька, схожа на клуночок, усе поглядала на свого огрядного хазяїна, який так пишно вбрався, і не помічала, як усе довкола убого: старомодні дешеві меблі, пошарпані книжки, вся обстановка неприбраної, напівтемної кімнатки.

Ясна річ, фрак був чужий. Професор Горі взяв його напрокат. Прикажчик з сусідньої крамнички приніс цілий оберемок фраків на вибір. І тепер, примруживши око й поблажливо посміхаючись, – ну просто *arbiter elegantiarum*⁵ – він крутив бідолашного вчителя на всі боки: «Пардон! Пардон!», і раз у раз вирікав, відкидаючи чуба:

– Не те.

Професор пихкав і втирав піт.

Уже приміряно вісім фраків... дев'ять... цілу купу фраків. Той тісний, а цей ще тісніший. І комірець – ну просто зашморг! І манишка геть пом'ялася й вилізла з жилета! І цю білу накрохмалену краватку треба зав'язати, а як вона в'яжеться – один Бог знає.

Нарешті прикажчик змилювався:

– Оцей підійде. Ліпшого не знайдемо, повірте, синьйоре.

Змучений Горі обернувся до служниці й лютим поглядом урвав її вихваляння: «Ну як картинка! Задивися!» Потім обдивився фрак (либонь, тільки з пошани до цього строю прикажчик величав його синьйором) і обернувся до прикажчика:

– А ще чогось у вас не знайдеться?

– Я приніс їх цілий тузін, синьйоре!

– То цей, виходить, і є дванадцятий?

– Дванадцятий, до ваших послуг, синьйоре.

– Ну що ж, гаразд!

Цей фрак був ще тісніший за інші. Молодик, дещо роздратований, погодився:

– Тіснуватий, та дарма, підійде. Будьте ласкаві, погляньте в дзеркало, синьйоре!

– Красно дякую! – гаркнув Горі. – Досить того, що ви на мене очима лупаєте та ще оця синьйора.

Прикажчик стримано вклонився і пішов, забравши з собою одинадцять фраків:

– Отакої! – зойкнув розгніваний Горі, марно силкуючись підняти руку.

Він глянув на листівку запрошення, що лежала на комоді, і знов засопів. О восьмій треба бути в домі нареченої, на віа Мілано. Двадцять хвилин дороги! А вже чверть на восьму.

Вернулася, випровадивши прикажчика, служниця.

– Ні слова! – закричав на неї синьйор Горі. – Спробуйте но краще зав'язати цю краватку.

«Ну годі вам... зараз усе зроблю... А то комірець...» – забубоніла вона. І, старанно витерши фартушком тремтячі руки, взялася до справи.

Хвилин п'ять панувала тиша. І сам Горі, і вся кімната застигли, ніби в чеканні Страшного суду.

⁵ Арбітр елегантності (латин.).

– Ну як, готово?

– Е ех, – зітхнула стара.

Професор Горі схопився на ноги й заволав:

– Годі! Пустіть! Більше несила!

Він зазирнув у дзеркало і враз так розлютився, що сердешна служниця аж затрусилася. Він незграбно вклонився і побачив, як фалди по чудернацькому розійшлися й зійшлися. Тоді він рвучко крутнувся, мов кіт, якому щось причепили до хвоста. І тут – т р р – фрак луснув під пахвою.

Горі аж скипів від люті.

– Це по шву! По шву! – кинулася до нього служниця. – Зніміть, я зараз зашию!

– Ніколи! – гримав професор. – Я так піду, так піду, достолиха! Нікому руки не подам! Пустіть, я піду!

Він сердито вив'язав краватку, накинув пальто на свій ганебний стрій і вибіг на вулицю.

Зрештою не так уже все й погано, сто чортів. Сьогодні весілля його улюбленої учениці – Чезари Рейс. Вона заслужила це щастя. Так самовіддано працювала, сердешна, довгі роки навчання.

Дорогою він розмірковував про те, які дивовижні обставини призвели до цього шлюбу. Так... але ж яке прізвище в нареченого? Горі пригадав, як той прийшов до них в учительський інститут – шукати дітям своїм гувернантку. Такий багатий удівець, синьйор... Грімі? Гріті? Ні, Мітрі! Ага, так, Мітрі!

Ось як усе сталося. Рейс дуже бідувала. Вона в п'ятнадцять років лишилася сиротою без батька і билася як риба об лід, щоб прогодувати стару матір, – шила, давала приватні уроки. Та ще й училася, одержала учительський диплом. Горі, вражений завзяттям Чезари, клопотався за неї по закінченні інституту і виклопотав їй місце вчительки в Римі. Потім до нього звернувся цей синьйор Гріті... (Гріті, Гріті, от, Гріті його прізвище, а не Мітрі!)... і він рекомендував йому Чезару Рейс. Через кілька днів той прийшов знову, засмучений. Чезара Рейс відмовилася від місця гувернантки. Вона надто молода, недосвідчена, кинути свою стареньку маму не може, а найдужче вона боїться пліток. Треба було бачити, як вона все це щебетала і які міни корчила, свавільниця!

Чарівна вона дівчина, ця Рейс. І на вроду саме така, яка йому найбільш до вподоби. Та ще й доля її не милувала (недарма Горі був викладачем словесником – він так думав: «доля її не милувала»), і це надало рисам дівчини якоїсь витонченості і журливої, лагідної шляхетності.

Тож не дивно, що цей синьйор Грімі... (так, либонь, його прізвище все таки Грімі)... Не дивина, що цей синьйор Грімі, як глянув на неї, то й закохався по самі вуха. В житті так буває. Приходив три чотири рази, і все марно. Тоді Грімі звернувся до нього, її вчителя, попросив замовити за нього слово. Адже синьйорина Рейс така гарна, така скромна і така чеснотлива. Його дітям вона буде не гувернанткою, а другою матір'ю, Чому б їй не згодитися? Горі радо зголосився допомогти, і Чезара Рейс поступилася. І от сьогодні весілля, хоча його рідня проти, всі ці... Грімі? Гріті? Ні, здається, все таки Мітрі.

– Ану їх до біса! – підсумував гладкий синьйор Горі, відсапуючись.

Нареченій слід дарувати квіти. Вона так просила його бути за свідка на шлюбній церемонії. Але він їй сказав, що тоді змушений буде зробити їй подарунок, гідний високого становища нареченого, а це не з його кишенею, аж ніяк не з його кишенею. Досить того, що він вирядився в цей фрак! А квіти – будь ласка. Збентежений і несміливий, Горі зайшов до квіткарки й купив китичку зілля з двома трьома квіточками. Квіточок небагато, а грошей викинув чимало.

Звернувши на віа Мілано, він побачив у глибині вулички, біля будинку, де жила Чезара, натовп роззяв. Так і є, він спізнився. Он і карети біля під'їзду. Мабуть, люди зібралися подивитися на весільний кортеж. Горі підійшов до будинку. Чому це всі так на нього витріщилися? Фрака під пальтом не видно. Може, фалди? Він озирнувся назад. Ні, не видно.

То що ж воно таке? Що сталося? Чому зачинені вхідні двері?

Швейцар спитав його тихим скорботним голосом:

– Ви на весілля, синьйоре?

– Авжеж... Мене запрошено.

– Бачте... весілля не буде.

– Як це не буде?

– Бідолашна синьйора... мати синьйорини Чезари...

– Померла? – вигукнув Горі, ошелешено дивлячись на двері.

– Минулої ночі... несподівано...

Горі став як укопаний.

– Святий Боже, що ж це? Мати?... синьйори Рейс?..

Він обвів розгубленим поглядом усіх присутніх, ніби шукав у їхніх очах підтвердження цих страшних слів. Букет упав на брук. Горі нахилився й одразу відчув, як під пахвою рветься фрак. Він завмер. О господи! Луснув, клятий!

Цей фрак призначався для весілля, а тепер він постане в ньому перед лицем смерті. Що робити? Піднятися в такому вигляді? Вернутися додому?

Він підібрав квіти й розгублено подав їх швейцарові.

– Будь ласка, потримайте. – І увійшов до будинку. Спробував вибігти сходами; перший марш подолав легко. Але на останньому поверсі – клятий жилет! – йому забило дух.

Він увійшов до вітальні і відразу помітив якесь сум'яття серед тих, хто зібрався: ніби при його появі хтось зник або раптово урвалася жвава розмова.

Знітившись неабияк, Горі зупинився на порозі й розгублено озирнувся. Він був один у цьому ворожому таборі. Довкола поважне панство, рідня і друзі нареченого. Ось ця стара, мабуть, його мати. А ці дві старі дівки – певно, сестри або кузини. Він незграбно уклонився. (О Господи! Знову фрак!) Зігнувшись, ніби його вдарили в живіт, він швидко роззирнувся: чи не почув хто, як затріщало. Знову цей клятий шов під пахвою! Ніхто на його уклін не відповів, наче скорботна мить не припускала навіть легкого кивка. Якись люди (либонь, близькі друзі) розгублено юрмилися довкола одного з чоловіків. Горі, придивившись, упізнав у ньому нареченого. Він зітхнув з полегкістю і кинувся до нього:

– Синьйоре Грімі...

– Мігрі, до ваших послуг.

– Ага, Мігрі!.. Атож! А я все думаю... Грімі, Мітрі, Гріті... А Мігрі мені й на думку не спало! Даруйте... Я – професор Фабіо Горі... якщо пригадуєте... ми з вами бачилися в...

– Дуже радий, але... – кинув той, згорда міряючи його поглядом, потім раптом згадав: – А, Горі... як же. Ви, мабуть, ну, так би мовити, причинець... непрямий призвідник цього шлюбу. Авжеж, брат казав мені...

– Прошу, прошу? То ви що, брат синьйора?..

– Карло Мігрі, ваш покірник.

– Дуже радий, дуже радий... Ви схожі як дві краплі води, достолиха! Даруйте мені, синьйоре Грі... Мігрі, так... Але цей грім з ясного неба... На жаль, я... себто я, на жаль, не... ну, не те щоб призвідник... непрямо... так би мовити, сприяв, це так...

Мігрі відмахнувся і встав.

– Дозвольте відрекомендувати вас моїй матері.

– Вважатиму за честь!..

Вони підійшли до канапи, половину якої займала стара гладуха в чорному. Пухнасте сиве волосся, розсипаючись з під чорного очіпка, обрамляло її пласке обличчя, жовтаве, як пергамент.

– Мамо, це синьйор Горі. Ну, той самий, знаєш... котрий залагодив шлюб Андреа.

Стара синьйора звела важкі сонні повіки. Її каламутні, безвиразні очі розплющилися по різному – одне більше, друге менше.

– Бачите, я... – пробурмотів учитель, вклоняючись так, щоб під пахвою не тріщало, –

я... не те щоб залагодив... як би це сказати... Я просто...

– Рекомендували гувернантку для моїх онуків, – загула, як у бочку, стара. – Авжеж! Так буде правильніше.

– Я ж і кажу... – жибонів Горі. – Знаючи високі чесноти і скромність синьйорини Рейс...

– О, гарна дівчина, що й казати! – погодилася стара, поволі опускаючи повіки. – Повірте, ми всі співчуваємо...

– Таке горе! І так зненацька! – вигукнув Горі.

– На все воля Божа! – зітхнула стара.

Горі глянув на неї.

– Жорстока доля...

Тоді, роззирнувшись по вітальні, він спитав:

– А... де ж синьйор Андреа?

Відповів йому брат нареченого – удавано байдуже:

– Хтозна... щойно був тут. Мабуть, пішов приготуватися.

– О! – вигукнув Горі, раптом оживаючи. – То весілля все таки відбудеться?

– Ні! Таке скажете! – підхопилася ошелешена стара. – О Господи Боже! Коли в домі покійниця? О о о!

– О о о! – луною озвалися нажахані старі діви.

– Він збирається в дорогу, – пояснив Мігрі. – Сьогодні вони мали поїхати до Туріна. У нас фабрика в тих краях, у Вальсангоні. Його присутність там необхідна.

– І... він поїде? – спитав Горі.

– Мусить. Не сьогодні, так завтра. Це ми наполягли. Адже ясно, що лишатися йому тут не годиться.

– Так краще... їй, звісно... – загула стара. – Злі язика...

– Атож, атож, – підхопив брат. – Та й діла не ждуть, знаєте... Цей шлюб був дещо...

– Непродуманий, – підказала одна із старих дів.

– Ну, скажімо, дещо покvapливий, – спробував пом'якшити Мігрі. – Це нещастя впало на них ніби для того, щоб дати час... саме так, щоб дати час на роздуми. Жалоба, бачте... От і можна буде поміркувати, усе тверезо зважити...

Горі аж занімів. Ці слова, усі ці обережні недомовки драгували його не менше, ніж тісний фрак, що луснув під пахвою. Легенько смикни, і все розлізеться по шву. Точнісінько так само, як може одірватися рукав, тільки но смикни – відразу прорветься назовні вся облуда і лицемірство цих панів.

Горі відчув раптом, що не витримає більше й хвилини. Найдужче драгувало його біле мереживо на комірці чорної сукні старої. Таке мереживо чомусь завжди нагадувало йому про такого собі П'єтро Карделло, галантерейника з його рідного села. У того ще була величезна гуля на потилиці... Горі мало не пирхнув, але вчасно стримався і зітхнув по дурному:

– Ех... Бідолашна дівчина, ех!

Тоді посипалися співчуття. Опам'ятавшись, Горі спитав з серцем:

– Де вона? Можна її бачити?

Мігрі показав йому на двері.

– Ось сюди, прошу.

І Горі вискочив з вітальні.

На білій постелі лежало простерте захололе материне тіло. Голову небіжчиці прикрашав величезний туго накрохмалений чепець.

Ввійшовши, Горі побачив тільки його. Роздратування його наростало, він був розгублений, ошелешений, голова йшла обертом. І видовище смерті його не зворушило, а радше прикро вразило. Яке безглуздя! Який безглуздий, жорстокий забобон! Ні, хай їм біс, не

можна кидати все напризволяще!

Непорушність небіжчиці здавалася йому вдаваною, ніби ця нещасна стара жінка у величезному накрохмаленому чепці зумисне простяглася тут, на ліжку, аби підступно відібрати щастя у власної доньки. Горі так і поривало гукнути:

– Встаньте, встаньте, бідолашна моя синьоро! Тепер не час отак жартувати!

Чезара Рейс уклякла коло ліжка. Вона вся зіщулилася і вже не плакала, ніби заціпеніла від безнадії та розпуки. В її чорних скуйовджених косах ще з вечора стирчали паперові папільйотки.

Але навіть тут Горі відчув не співчуття, а скоріше прикрість. Головне зараз – підняти її з підлоги, вирвати з цього заціпеніння. Він не дасть долі зламати її. Цій долі, що так ницо підсобляє всім цим лицемірним панам у вітальні. Ні, не попустить! Усе готове! Ті пани прийшли у фраках, як він, прийшли на весілля! Треба лишень, щоб комусь вистачило волі підняти цю сердешну дівчину, повести її, потягти ось так, майже непритомну, аби тільки весілля відбулося сьогодні. А то вона пропаде.

Не так воно й легко – протиставити свою волю лихій волі всіх цих людей. Та коли Чезара кволо ворухнула рукою і промовила, не піднімаючи голови: «Бачите, вчителю?» – Горі не витримав.

– Атож, голубонько, атож! – заволав він так гучно й сердито, що дівчина стрепенулася. – Тільки ти встань! Мені важко опуститися навколішки! Ти сама встань! Вставай! Мерщій! Зроби мені таку ласку!

Ошелешена його тоном, дівчина стрепенулася і вражено глянула на нього.

– Навіщо? – спитала.

– А от навіщо, голубонько... Ти тільки спершу встань! Кажу ж тобі, я не можу опуститися навколішки! О Господи! – промовив Горі.

Чезара підвелася. Глянула на материне тіло, затулила обличчя руками й заридала. Та він схопив її за руку і люто затряс її, хвилюючись дужче, ніж раніше.

Вона глянула на нього, насилу стримуючи сльози, і спитала:

– Як же мені не плакати?

– Плакати зараз не треба. Не час зараз плакати! – сердито мовив Горі. – Ти, дочко, тепер одна на світі і маєш про себе дбати. Ясно? Сама повинна про себе подбати. Тепер, саме тепер! Збери в кулак усю свою мужність. Зціп зуби і роби, як я скажу.

– Що мені робити?

– Нічого особливого. Спершу повиймай папірці з кіс.

– Святий Боже! – простогнала вона, знімаючи папільйотки тремтячими пальцями.

Горі не давав їй опам'ятатися:

– Отак, отак, голубонько. А зараз іди до себе, одягни скромну сукенку, надінь капелюшок і поїдемо!

– Куди поїдемо?

– В мерію, дочко!

– Господи, що це ви кажете?

– Я кажу: поїдемо в мерію, зареєструємо шлюб, а потім – до церкви. Весілля буде сьогодні. А то пропадеш. Бачиш, як задля тебе вичепурився? Фрак надів! Буду за свідка, як ти й хотіла. Покинь ненадовго свою бідолашну неньку. Її ти не образиш. Вона сама хоче, щоб ти так зробила. Твоя мати хоче! Послухайся мене, ходи одягнися, а я піду і все залагоджу.

– Ні... ні... як можна... – заголосила Чезара, знову схилиючись головою на ліжку й ховаючи личко. – Я не можу! Всьому кінець, я знаю! Він піде й більше не вернеться, він мене кине... Тільки я не можу... не можу...

Горі не відступив. Він хотів нахилитися, щоб відірвати її від ліжка, але не зміг. Тоді він люто затупотів ногами і закричав:

– Пусте! Я поїду й буду свідчити з одірваним рукавом! Але ви обвінчаєтесь сьогодні! Зрозумій... Глянь мені в очі! Ти зрозумій: прогавимо слухну мить – ти пропала! Як

житимеш? Без роботи! Сама! Хочеш перекинути вину на свою бідолашну матір? Ти забула, як вона мріяла про цей шлюб? І ти хочеш, аби все розладналося через неї? Ну бо, кріпись, Чезаро! Що тут поганого? Я з тобою! Я за все відповідаю. Ходи ж, одягнися! Одягнися, серденько, не гай часу!

І він повів її до дверей, підтримуючи за плечі. Потім вернувся, пройшов через кімнату, зачинив двері і войовничо вступив до вітальні.

– Де наречений?

Всі обернулися, вражені його владним тоном. Мігрі спитав з удаваною стурбованістю:

– Синьйорині недобре?

– Синьйорина почуває себе добре, – відповів Горі, вступившись у нього поглядом. – Радий повідомити вам, панове, що я зумів її переконати. Вона опанувала себе. Ми всі готові, всі зібралися. Треба тільки – не перебивайте мене! – треба тільки, щоб хтось із вас, скажімо, ви (звернувся він до одного з гостей) вирушив до мерії і попередив, що...

Йому не дали доказати. Як можна? Який скандал, який сором, який жах!

– Дайте мені пояснити! – гукнув професор Горі, намагаючись перекричати хор обурених голосів. – Навіщо відкладати весілля? Адже на заваді стояла жалоба нареченої, еге ж? Але якщо сама наречена...

– Не дозволю! – заволатала стара. – Не допущу, аби мій син...

– Виконав свій обов'язок і зробив добру справу? – перебив її синьйор Горі.

Карло Мігрі кинувся на захист матері:

– А чого втручаєтеся ви?

– Я втручаюся в цю справу тому, – відрізав Горі, – що вважаю вас за джентльмена, любий синьйоре Грімі...

– Мігрі!

– Мігрі, Мігрі, – і зрозумійте, що не слід прикриватися цим раптовим нещастям. Треба відвести удар долі, що вразив бідолашну дівчину, врятувати її. Хіба ми можемо кинути її напризволяще: одну, безпорадну, без роботи? Ні, весілля відбудеться, наперекір нещастю, наперекір... пробачте!

Він зупинився, люто відсапуючись, заліз у рукав пальта, різко сіпнув за фрачний рукав, відірвав його і шпурнув геть. Цей його вибрик викликав мимовільний сміх. А він провадив далі, зітхнувши з полегкістю:

– І незважаючи на клятий рукав, що так мене мучив.

– Ви жартуєте! – мовив Мігрі, нарешті оговтавшись.

– Ні, синьйоре. Він луснув.

– Ви жартуєте! Це насильство!

– Іншої ради нема!

– Ви так гадаєте! Кажу ж вам, це неможливо, за таких обставин...

На щастя, тут до кімнати увійшов наречений.

– Ні! Ні, Андреа, не згоджуйся! – закричали звідусіль.

Але Горі, ні на кого не зважаючи, рушив до Мігрі.

– Вирушайте самі! Дайте мені сказати! Річ ось у чому. Я переконав синьйорину Рейс опанувати себе. Вона згодилася, зваживши на важливість моменту. Отож, любий синьйоре Мігрі, якщо ви теж згодні, рушаймо зараз до мерії, тихомирно, в закритій кареті, та й зареєструємо шлюб. Маю надію, ви не відмовитесь? Лишень скажіть, скажіть, що ви згодні.

Андреа Мігрі розгублено глянув на Горі, потім на інших і промовив нерішуче:

– Та... про мене, як Чезара згодна...

– Згодна! Згодна! – вигукнув Горі, намагаючись заглушити гамір протестів. – Ось нарешті щирі слова! Нумо, швидше! Летіть до мерії, дорогесенький мій синьйоре!

Він схопив за руку одного з гостей і потягнув його до дверей. У передпокої перечебився через кошики з квітами, привезеними на весілля, і знову кинувся до нареченого, щоб вирвати його з рук розлючених родичів.

– Синьйоре Міґрі! Синьйоре Міґрі! Я до вас з проханням. Одну хвилинку!

Андреа Міґрі підійшов.

– Зробімо приємне бідолашній Чезарі. Ось оці квіти... До покійної... Допоможіть мені!

Він схопив два кошички і побіг через вітальню до кімнати, де лежала покійна. Наречений ішов слідом з двома іншими кошичками. Все змінилося на очах. Багато хто побіг до передпокою по решту кошичків, і утворилася жива гірлянда.

– Квіти – покійній. Чудово! Квіти – покійній!

Невдовзі до передпокою вийшла Чезара, бліда бліда в простій чорній сукні. Волосся на голові трохи розкуйовджене. Вона тремтіла, видно було, що їй дуже важко стримуватись. Наречений кинувся до неї і ніжно її обійняв. Усі замовкли. Мало не плачучи від радості, Горі попросив трьох гостей бути з ним за свідків, і вони тихо вирушили до мерії.

Лише тоді мати, брат, старі дівки, гості дали волю своєму обуренню, стримуваному в присутності Чезари. Добре, що бідолашна стара жінка, там, серед квітів, уже не могла чути, як обурюються ці люди такою зневагою до її пам'яті.

Дорогою в мерію професор Горі думав про те, як там пащекують у вітальні. Виходячи з карети, він заточувався, як п'яний, і був такий ошелешений, що геть забув про одірваний рукав і заходився скидати пальто разом з усіма.

– Учителю!

– А бодай йому! – спохопився він.

Чезара посміхнулася. Проте Горі було не до сміху. Він уже був заспокоївся на думку, що більше не вернеться туди, до тих людей, а тепер доведеться їхати по рукав. Адже фрак узято напрокат. Підпис? Який такий підпис? А, звичайно, він підпишеться як свідок. Тут абощо?

Потім вирушили до церкви, молодих швидко обвінчали, і вони поїхали додому.

Їх зустріли крижаною мовчанкою.

Горі, намагаючись змаліти, озирнув кімнату, а тоді пошепки, приклавши пальця до уст, звернувся до одного з гостей.

– Чи ви не бачили, куди подівся рукав від мого фрака, пам'ятаєте – я віджбурнув його геть?

Скоро він знайшов рукав і непомітно зник. Дорогою додому він розмірковував про свою пригоду. Зрештою, тільки завдяки тісному фраківі він зумів здобути таку блискучу перемогу над долею. Адже якби рукав не луснув і не дратував його так, він поведився б як завжди і, вражений раптовим нещастям, оплакував би долю бідолашної дівчини. Але тісний фрак позбавив його звичайної сумирності, і він знайшов у собі сили кинути всім виклик і перемогти.

© Український переклад. А. О. Перепадя, 1991.

Певні обов'язки

Коли цивілізація часом припізнюється і змушує чоловіка тягати на власному горбі довгу драбину від ліхтаря до ліхтаря та підніматись і спускатись по ній тричі на день біля кожного з них – уранці щоб погасити, вдень почистити, а ввечері знов засвітити, – то цей чоловік, навіть коли він невеликого розуму й любить до чарки заглядати, хоч не хоч звикне розмовляти сам з собою на високі, як ота його драбина, теми.

Ліхтарник Квакео якось увечері, будши напідпитку, впав з тієї висоти, розбив собі голову й поламав ногу. Він чудом лишився живий. Через два місяці вийшов з лікарні, накульгуючи на одну ногу, з потворним шрамом на лобі, й знову почав ходити, патлатий, неголений, у темно синій робі, з драбиною на плечі від ліхтаря до ліхтаря.

Щоразу, коли він піднімається по драбині на ту висоту, з якої впав, мимоволі починає розмірковувати: нічого не вдієш – існують певні обов'язки. І не хотілося б їх мати, але вони є. Десь у глибині душі чоловік любісінько собі не зважав би на провини своєї жінки. Але ж ні, синьйори, він мусить зважати! Бо інакше – всі, навіть діти, колотимуть йому очі, глузуватимуть з нього.

– Гей, рогносцю, Квакео! Коли тобі наставляють ті роги, Квакео?

– От сучі діти! – кричить Квакео з драбини. – І це ви говорите мені зараз? Саме зараз, коли я освітлюю місто?

Освітлює місто! Знайшов виправдання, аби тільки не приглядати за поведінкою своєї жінки. А може, він не бачить, що вона виробляє? Хіба ж при цих гасових ліхтарях щось побачиш, коли не видно й злодіїв, які вламуються до хати чи нападають з ножем у брудних безлюдних завулках?

– Самі ви злодії і вбивці!

Кінець кінцем Квакео пішов до муніципалітету, звернувся до асесора кавалера Біссі, якому він завдячував посадою і навіть деякими винагородами за ревну службу, виклав йому суть справи і спитав: хіба він, у той час, коли засвічує ліхтарі, не є державною особою при виконанні службових обов'язків?

– Звичайно, – відповів асесор.

– Отже, той, хто мене ображає, – зробив висновок Квакео, – ображає державну особу при виконанні службових обов'язків, так?

Але, здається, кавалер Біссі з цим не дуже згоден, добре знаючи, на які саме образи скаржитесь Квакео. Він намагається делікатно довести, що образи ті не стосуються його як ліхтарника.

– Е, ні, ваша ясновельможність, – заперечує Квакео. – Прошу, повірте мені, ваша ясновельможність!

Вимовляючи слова «ваша ясновельможність», Квакео примружує очі, ніби смакує своє улюблене вино. У це звертання він вкладає всі свої почуття до кавалера Біссі, котрий, крім тих обов'язків, яких він, як і кожна людина, певно, не хотів би мати, але все таки має, бере на себе ще й інші, високі обов'язки асесора. Квакео так глибоко поважає всі ті обов'язки, особисті й громадські, що коли йому іноді доводиться провести під носом тильним боком долоні, щоб змахнути якусь непрошену капку, він ніколи не забуде спершу витерти руку полою своєї довгої темно синьої роби.

Квакео теж чемненько, але трохи ніяковіючи, намагається довести асесорові, що коли образи, на які він прийшов скаржитися, і не безпідставні, то факт, який дає їм поживу, може мати місце тільки тоді, коли він виконує свої обов'язки ліхтарника, бо потім, коли він уже не ліхтарник, а лише чоловік, ніхто не може сказати нічого поганого ні про нього, ні про його жінку. При ньому вона і розважлива, і покірна, і лагідна: в нього ніколи не було підстав у чомусь її запідозрити.

– Мене ображають, ваша ясновельможність, саме тоді, коли я освітлюю місто, коли стою на драбині, приставленій до ліхтаря, і чиркаю сірником, щоб засвітити лампу, тобто

коли всі знають, що я не можу залишити місто в темряві й побігти додому подивитися, що й з ким виробляє моя жінка, і, якщо треба, порішити їх обох.

Слова «порішити їх обох» він вимовляє майже із смиренною усмішкою, бо розуміє: як зганьблений чоловік, він має ще й цей обов'язок, і не хотів би мати, а має.

– Хочете ще доказів, ваша ясновельможність? Місячними вечорами, коли я ліхтарів не засвічую, ніхто мені й слова не скаже, а чому? Та тому, що в такі вечори я не службова особа при виконанні своїх обов'язків.

Квакео міркує тверезо, та цього замало. Треба переходити від слів до діла. Але саме тоді навіть найкращі міркування часто розпадаються, як упав і він того разу зі своєї драбини, п'яний як чіп.

То якого ж висновку він дійшов у своїх міркуваннях? Кавалер Біссі питає його про це. Якщо він вважає, що його подружні незлагоди починаються, коли він виконує обов'язки ліхтарника, то нехай відмовиться від цієї посади, а як не хоче відмовитися, то хай не нарікає, а люди можуть говорити що завгодно.

– Це остаточний присуд? – запитує Квакео.

– Остаточний, – відповідає йому кавалер Біссі.

Квакео браво козирає:

– Покірний слуга вашої ясновельможності!

Що не день, то важчою стає його драбина, Квакео вже насилу вилазить на неї по старих, вичовганих за довгі роки щаблях, та й нога ж у нього одна коротша за другу.

І ось тепер, коли він уже дістався аж до останнього ліхтаря на вершині пагорка в найкрутішому завулку, він не поспішає спускатися, а притискується до ліхтаря, або, скоріше, повисає на ньому всім тілом, опустивши вниз руки й схиливши голову на плече, і в такій позі там, над землею, він усе думає і розмірковує сам з собою.

Думає про дивні й сумні речі.

Думає, скажімо, про те, що розсіяні по небу зірки хоч і дуже ясно світять деякими ночами, а все ж неспроможні освітити землю.

– Марна ілюмінація!

Але ж яка гарна! І він пригадує, як колись йому приснилося, нібито він має засвітити всю оту небесну ілюмінацію з драбини, кінця якої не видно, і він не знає, на що її зіперти, а довгі й важкі жердини прогинаються, і йому несила втримати в руках таку вагу. І як би він ліз по тих нескінченних щаблях угору і вгору, аж до зірок? Сні! Але які тривожні й сумні!

Він думає, яке й справді сумне оте його ремесло ліхтарника, принаймні такого ліхтарника, як він, що звик розмірковувати, засвічуючи ліхтарі.

Уже одне те, що людина засвічує світло в темряві і робить це здавна, хіба врешті не пробудить навіть у найтупішій голові хоч якихось проблисків думки?

Якось увечері, розмірковуючи, Квакео дійшов висновку, що той, хто приносить світло, приносить і темряву. Так, так! Бо нічого не існує без своєї протилежності. Хто народжується, той рано чи пізно помирає. А тінь – то ніби смерть, вона йде слідом за кожним. Саме тому його загадкова фраза, що звучить погрозою з високої драбини, коли він засвічує ліхтарі, є не що інше, як висновок, що впливає з його міркувань:

– Чекайте, чекайте, я причеплю вам за спиною смерть!

Узагалі Квакео вважає, що оте його ремесло справді має якесь високе призначення, бо саме він виправляє помилки природи, та ще й які! Помилки освітлення! Що й казати: в своєму місті він – заступник сонця. Заступників двоє: він і місяць, і вони змінюють один одного. Коли світить місяць, Квакео відпочиває. А всю значимість його ремесла видно саме в ті вечори, коли місяць мав би бути, а його немає – хмари затулили, не дають освітлювати землю, – обов'язок, якого місяць, певно, й не хотів би мати, але має; і місто поринає в темряву.

А як гарно дивитися темної ночі вдаль, на якусь освітлене містечко!

Квакео бачить щонаочі багато вогників, коли дістанеться до останніх ліхтарів на околиці містечка, й довго милується ними, розмірковує і зітхає, опустивши руки і схиливши голову на плече.

Ті вогники, мов зграйки світлячків, мерехтять удалині й чатують цілу ніч у похмурій тиші над брудними покрученими вуличками, де причаїлися злидні, може, ще гірші, ніж у його містечку; та здалеку це дуже гарно, і йому приємно бачити вогники серед темряви. Час від часу повіває вітерець, і ті далекі вогники тремтять і ніби теж зітхають.

Подивишся отак здалеку, і здається, що то бідні чоловічки, розкидані по землі в темряві, збираються гуртом то там, то тут, щоб розрадити душу й допомогти одне одному; а насправді все зовсім не так: коли поставити десь хатку, то друга виростає не поряд, як рідна сестра, а неодмінно стає навпроти, як ворог, щоб затулити світ і не дати чим дихати; і люди не об'єднуються тут і там, щоб жити вкупі, а стають ворожими таборами одне проти одного, щоб воювати. О, він, Квакео, це добре знає! А в кожному домі точиться війна між тими, хто мав би любити одне одного і жити в злагоді, щоб захищатися від чужих. Ось хоч би його жінка, хіба вона не найлютіший йому ворог?..

І коли Квакео п'є, то п'є саме через це; п'є, щоб не думати про те, що змушує його брати на себе певні обов'язки. Він і не хотів би їх брати, та доводиться, нічого не вдієш.

– Хіба не так, стара мишо?

Квакео звертається до кажана. Він називає його старою мишею, бо кажан – це крилата миша. Часом він звертається до якогось kota, що крадеться попід стіною, а тоді раптом зупиняється, завмирає і, нашорошившись, злякано дивиться на нього, або до якогось бродячого собаки, що плентається слідом за ним крутими безлюдними провулками від ліхтаря до ліхтаря і сідає під кожним ліхтарем, чекаючи, поки він його засвітить.

Але як йому засвічувати ліхтарі, коли немає гасу?

Сьогодні ввечері місто може залишитися у п'ятмі. Підрядчик, який постачає гас для освітлення, розгнівався на муніципалітет: уже кілька місяців йому не платять ані сольдо, а заборгували майже дванадцять тисяч лір, і тепер він більше не хоче мати з ними справи. Сьогодні вдень Квакео не зміг почистити лампи, а як настав вечір, знову подався в обхід з драбиною – перевірити, чи не вистачить гасу, що лишився з минулої ночі. Лампи засвітилися, трохи поблїмали й зовсім згасли, сповнивши вулицю смердючим гаром. Перехожі обурюються, ніби він і справді в тому винен, а хлопчак шибеники діймають його своєю пісенькою:

– Роги! Роги! Кому роги? Роги, Квакео, роги!

Глузування стає нестерпним. Квакео не витримує і, щоб одкараскатися від своїх кривдників, звертає з головної вулиці і з драбиною на плечі шкутильгає провулками. Та хлопчак не дають йому спокою. І от коли Квакео, стомлений і знчений, звично поринає в роздуми біля ліхтаря, вони вже не задовольняються тим, що дозволяють йому словами, а висмикують драбину йому з під ніг, і він безпорадно повисає в повітрі.

Ага, так? Це вони змушують його виконати обов'язок зганьбленого чоловіка, бо через брак гасу він сьогодні не зміг виконати свого обов'язку ліхтарника? Вони загнали його на слизьке саме тепер, коли він не може виправдатися тим, що освітлює місто! Ну гаразд! Нехай приставлять драбину на місце, і він задовольнить їхнє бажання! Драбину! Драбину! Хай дадуть йому змогу спуститися, і, Бог свідок, вони побачать, на що він здатний!

Троє, четверо, сміючись, підставляють йому під ноги драбину і хором під'юджують його:

– А ніж у тебе є?

– Знайдеться!

Квакео задирає полу роби, витягає з кишені штанів великого ножа, розчіплює його і

показує.

– Годиться, бісові діти?

– Ти її заріжеш?

– Заріжу обох, якщо застукаю разом! Ходімо, будете свідками.

І він, шкутильгаючи, кидається вперед, а хлопчаки з галасом біжать за ним темними кривулястими вуличками все вгору і вгору.

– Ти справді її заріжеш?

Квакео зупиняється і, обернувшись, хапає за барки одного з них.

– Ага, злякалися? Коли вже ви мене підбурили, трясця вашій матері, і я вхопився за ножа, щоб виконати свій обов'язок, то ви всі повинні бути зі мною! Всі, дідько б вас не взяв!

І він щосили трясє хлопчака, а тоді знову прямує далі. Тепер багато хто злякався, розгубився. Хлопчаки нерішуче йдуть за ним іще трохи, а потім, смикаючи один одного за рукав, відстають і розбігаються. Тільки четверо дорослих і двоє хлопчаків доходять за ним аж до будинку, але й вони припишкли і вже не під'юджують його, а, навпаки, ладні не допустити, щоб він здійснив свій намір. Перед самими дверима вони хапають його за руки і, сміючись та жартуючи, намагаються відвести кудись випити вина. Але збуджений і захеканий Квакео виривається і погрожує їм ножем; він гупає ногами в двері і кричить до жінки:

– Відчиняй, негіднице! Відчиняй! Цього разу я з тобою поквитаюся! Пустіть мене, бісові діти! Пустіть, а то я вам голови порозвалюю!

Після такої погрози хлопчаки задкують, а він швиденько дістає з нагрудної кишені ключа, відмикає двері, вскакує всередину і, грюкнувши, замикає їх. Усі кидаються до дверей, намагаються висадити їх, кличуть на допомогу. Всередині чути крик і голосіння.

– Заріжу! Заріжу! – горлає Квакео, розмахуючи ножем. Попотягавши жінку за коси, він кидає її, розпатлану й розхристану, додолу, а сам шукає під ліжком, перевертаючи все, що потрапляє під руку, шукає в скрині, біжить у кухню і весь час кричить:

– Де він? Кажі мені, де він? Де ти його сховала?

А жінка йому:

– Чи ти здурів? Чи ти п'яний? Що тобі в голову вдарило, дурню?

А в провулку лементують оті четверо, що під'юдили його, на галас збігаються люди; вони гупають у двері кулаками, ногами, плечима. То там, то тут відчиняються вікна, і всі питають:

– Що таке? Що сталося?

Квакео знову накидається на жінку:

– Кажі мені, де він, а то вб'ю! Крові, крові, жадаю сьогодні крові!

Він уже не знає, де ще шукати. Раптом погляд його падає на кухонне вікно, що виходить на протилежний бік, до урвища. Вікно розташоване височенько і завжди зачинене, шибки в ньому потемніли від кіптяви.

– Бери стілець і відчиняй оте вікно! Що? Не хочеш? Ну то я сам відчиню, відьмо!

Він вилазить на стілець, відчиняє вікно і... – О Боже! Квакео задкує, витріщивши очі й запусивши руки в скуйовджене волосся. Ніж випадає у нього з рук.

За вікном, над урвищем, стоїть кавалер Біссі.

– А що як, боронь Боже, ви посковзнетесь, – вигукує Квакео, та, схаменувшись, затуляє долонею рота. Ледь отямившись від жаху, тремтячи, він кидається на допомогу кавалерові.

– Помаленьку... отак, помаленьку, а тут ставте ногу мені на плече, ваша ясновельможність... І як це ви могли сховатися там? Подумати тільки! Ви, кавалер, ризикуєте скрутити собі в'язи через оцю шльондру! Ваша ясновельможність!

Він повертається до жінки й тиче їй кулаком в обличчя:

– Як?.. – кричить він. – Як ти тільки могла ховати його там, де так високо, так високо! Чом не знайшла пристойнішого місця? Хіба ти не бачила, дурепо, що я шукав скрізь, крім стінної шафи за порт'єрою? Мерщій неси щітку для синьйора кавалера! Прошу, ваша ясновельможність, на п'ять хвилин у ту шафу! Чуєте, як там на вулиці кричать? Існують

певні обов'язки, ваша ясновельможність, повірте, будь ласка. І не хотілося б їх мати, але що вдієш! Тільки на п'ять хвилин, будьте ласкаві; я їх прожену.

І, замкнувши кавалера в шафі, він підбігає до вікна, що виходить на вулицю, прочиняє його і кричить до юрби, що зібралася внизу:

– Нікого тут нема! Я відчиняю двері... Піднімайтеся, хто хоче, коли бажаєте переконатися самі. Але тут нікого немає!

© Український переклад. І. В. Василенко, 1991.

Хто спокутує?

Третю ніч дядько Нелі Згембрі вкладався на току, на вимолоченому збіжжі, сторожувати домашню худобу – мула та двох віслюків, що неподалік скубли стерню.

Солома була волога від роси – зірки сльози зронили, казав старий Нелі. Ніжними дзвіночками заливалися цвіркуни довкола, і відрадним був їхній чистий спів після скреготливого монотонного сюрчання, яким оглушили за цілий день голосисті цикади.

Однак старий почувався сумно. Лежачи горілиць, він дивився на зірки, раз по раз заплющував очі та зітхав.

Відчував, що доля обдурила його: нічого не дала здійснити з юнацьких мрій, натомість одібрала майже всі невеличкі вигоди, які випали йому мимоволі. А тут ще й дружина померла чотири роки тому, без якої йому сутужно, а парубкувати, сивому та згорбленому, сором.

І ось, коли він так журився, перед очима йому проплив у повітрі зеленою іскоркою світлячок і опустився поряд на соломі.

Цей вогник приніс відчуття близькості неба, насправді такого далекого, і старий миттю підхопився й сів, наче прокинувшись од сну; та сном, скоріше, видавалися занурені у ніч речі довкола: його хатина, облуплена й задимлена, мул та двоє віслюків серед стерні, і там, ген вдалині, непевні вогні його рідного Раффадалі.

Світлячок ще був тут, на соломі побіля нього. Дядько Нелі підняв його й, розглядаючи бліду зелену іскорку в проваллі своєї грубезної долоні, подумав, що ця «вівчарикова свічечка» припливла до нього з милих серцю давніх молодих літ; може, це та сама, котра одного червневого вечора, більш як сорок п'ять років тому, на такому ж як і цей току, заплуталася у чорному волоссі Трізуцці Туміньї, яка разом з іншими раффадацькими хлопцями й дівчатами залишилася відсвяткувати закінчення жнив танцями під цимбали, просто неба, під місячним світлом.

Як же злякалася Трізуцця Тумінья, коли світлячок заплутався їй у волоссі, не відала сердешна, що це лише «вівчарикова свічечка»! Він підійшов до неї, обережно дістав світлячка і, показуючи затиснутого між двох пальців, проказав, наче проспівав колядку:

– Бачите, як світиться? На чоло вам сіла зіронька.

Так почалося кохання з Трізуццюю Туміньєю тоді, коли світ видавався йому іншим! Але його батьки були проти заручин – через давні родові незгоди; відтак Трізуцця вийшла заміж за іншого і він узяв іншу; понад чверть століття вже збігло; тепер він удівець, і вона вдова понад десять років... Нащо прилинув світлячок? Нащо засяяв мерехтливим вогником перед очима йому, зажуреному і самотньому? Нащо опустився поруч нього на соломі, зрошену зоряними сльозами?

Намацавши в кишені якийсь папірець, дядько Нелі загорнув у нього світлячка і довго ще потім сидів, поринувши в свої нічні роздуми, посміхався сам до себе; а зранку, побачивши дівча, котре простувало стежкою з поля до Раффадалі, гукнув, щоб повернуло до нього.

– Ніку, Нікуццо, послухай но.

Очі йому сміялися, і сміх поривався і на обвітрені губи. Він затулив їх долонею.

– Кажи, знаєш тьотю Трезу Тумінью?

– Оту, що з льохою?

Старий насупився ображено. От тобі й маєш! Уже її знають у Раффадалі як «оту, що з льохою»! А прозвали її так тому, що вже кілька років вона з любов'ю відгодовує на диво гладку свиню, таку тлусту, що вже й ратиці не тримають. Чоловік помер, діти обсадилися власними сім'ями, тож льоха залишалась для неї єдиним близьким створінням, і горе тому, хто раптом пропонував її зарізати! Жінка частенько нахилилася почухати їй лоба, а та, рожева, наче зліплена з глини, розлігшись черевом на соломі, задоволена пестощами, рохкала й витягувала рило, наче в посмішці, підставляла шию. Всіх обурювало це вдоволене рохкання: навіщо відгодовувати свиню, коли не відвести її потім на різницю?

– Атож, тьотя Треза, – потвердив старий Нелі. – Знаєш її? Гарзд, тоді слухай: отут, у

цьому клаптику паперу, загорнута вівчарикова свічечка. Дивись, щоб не полетіла, і не роздуши часом! Віднеси тьоті Трезі й перекажи, мовляв, Нелі Згембрі посилає, це та сама, – передай, – із давніх давен! Отак. Дивись, не забудь: та сама, що колись давним давно!.. Принеси мені увечері відповідь, а я тобі дам за це глечик бобової каші. Біжи!

А що? Зрештою, хоч йому шістдесят три роки, а проте він і дужий, і міцний, наче корінь оливи, та й Треза свіженька, мов та квасолька, соковита і при тілі.

Надвечір повернулося дівча з відповіддю:

– Сказала тьотя Треза, що волосся посивіло і свічечка згасла.

– Так і сказала?

– Отак.

Наступного дня дядько Нелі, ретельно виголений і чисто вбраний, наче молодий, з'явився у Раффадалі і зайшов до Трезі Туміньї, аби сказати їй, що вівчарикова свічечка палає у його серці таким самим зеленим вогнем, як тоді, коли він побачив її у неї, зіркою на чолі.

– Заріжемо свиню й зіграємо весілля!

Треза штовхнула його в груди обома руками.

– Ідись геть, старий шкарбун!

Вона сміялася. А про те, щоб заколоти льоху, і слухати не схотіла. Що ж до весілля... Чом би й ні?

Така вже доля. Як колись батьки, так нині діти войовничо стали проти їхнього шлюбу.

Правда, тепер вони не дуже на це зважали. Самі собі були вже господарями. На людях вдавали з себе ображених, а в серці відчували задоволення од відчуття юності, що його надавав той опір їхньому шлюбові. Справжньою втіхою було слухати, як їхні діти розпятакують про пристойність і розважливість.

У кожного було їх по четверо від першого шлюбу: у Трезі Туміньї всі сини; у Нелі – двоє синів та дві доньки. Трезині хлопці всі четверо поодружувалися й поділили порівну батьківське майно; а в старого Нелі вдома ще лишалася дочка Нарда, дівка на виданні.

Аби вмилювати дітей, які одразу ж запалали до них ненавистю, вони, перш ніж побратися, склали в нотаря заповіт, за яким, на випадок їхньої смерті, майно успадковували діти. Але марно сподівалися вони їх задобрити. Найсердитішими були діти старого Нелі, хоча забрали собі найбільше: він віддав їм не тільки те, що лишилося від покійної матері, а й власне добро, бо збирався жити зі своїх рук, обробляти ділянки Трезі і доньки Нарди – поки вона житиме з ними.

Особливо лютилася старша дочка, Сідора, що за чоловіком була тепер Перонелла, вона так кипіла, аж піну з рота пускала, коли говорила з братами та невістками про бідолашну Нарду, змушену жити з мачухою.

– Нехай мені черва язик сточить, але побачите, в цієї старої відьми вона зачахне в дівках, – казала вона. – Хай навіть до Нарди сам принц посватається, мачуха скаже, що він їй не пара.

Казала так, бо гадала, що стара Треза Тумінья не дозволить чоловікові віддати посаг за Нардою і сісти на її хліб.

Сусідкам, що приходили погомоніти про те, якими подарунками Треза обсипає Нарду (так і рідну дитину не панькають): золоті сережки, каблучки, добре намисто, шовкові хустинки й шалі з торочками у чотири пальці завдовжки, шкіряні черевички на високих підборах, одне слово – дивовижа, – Сідора відповідала, зеленіючи від злості:

– Тьху! Дурниці! Не розумієте хіба, що вона хоче її заманити в пастку? Хоче відгодувати й тримати вдома, як свою льоху!

Та їй довелось язика прикусити, коли сусідки принесли звістку про сестрині заручини. Та ще й з ким? Із самим Пітрину Криворуччі! Саме тітка Треза просватала її за цього славного хлопця, свояка свого старшого сина; Пітрину Криворуччі – взірець для всіх сіцилійських парубків: він мав угіддя й хутори, в'ючаків і худобу.

– Та ну! Отакій! Ти диви! – забелькотіла тоді Сідора, аби не виказати розчарування на

втіху цим плетухам. – Пітрину Криворуччі? Яка ж я рада за бідолашну Нарду! Ой, яка ж я рада!

Ані вона, ані брати не відвідали жодного разу сестру, відколи та жила у мачухи. Хоча садиба старшого з братів, Сару, була на постріл старої фузії від Трезиної, а з вікна поміж фіговими та мигдалевими деревами можна не тільки побачити хлів у її дворі, а й полічити курей, що греблися у гною. Старша сестра і брати не хотіли й знати тепер Нарду, підкуплену мачушиними дарунками, улюбленицю гадських братчиків, котрі, підростаючи, не мали сестри й тепер наввипередки прислужували їй і стелилися перед нею.

Напередодні весілля старий Нелі зайшов на синове обійстя, насуплений, чухаючи одною рукою щетинисте підборіддя. Опустивши очі долу, він звернувся до старшого з такими словами, попросивши переказати потім молодшим:

– Врожаї погані, дітоньки, і всі ми перебиваємося з хліба на воду. Бог свідок, я хотів би бачити всіх вас разом на весіллі вашої сестри Нарди і зробити свято на славу. Але ж, як ото у раффадальській церкві дзвони дзвонять, знаєте?.. Чути: Де взять? Чим пла тить? Я усе віддав, залишився як Ісус коло стовпа. Більш у мене вже нічого немає. Зійдемося двома хатами, та й годі. А якщо прийдете ви, родичі молодої, то Пітрину Криворуччі захоче запросити своїх, тобто з Трезиноного боку, а з ними, не мені казати, ви давно горшки побили... Отож вирішили ми, не слід приходити ані вам, ані їм. Будемо я, Треза та батьки молодого. Двома хатами – і все.

Сару, так само опустивши очі долу й приклавши руку до підборіддя, слухав батькові слова, вочевидь продумані задалегідь, а тоді мовив:

– Як знаєте, тату. Ви над нами господар, бо ж ми ваша кров і мусимо коритись. Але щоб не сталося так, що велено не приходити тільки нам! Дивіться, тату, я вас попередив: щоб не було біди.

Старий, спохмурнівши і не підводячи очей, чухав собі щоки.

– Я, дітоньки, домовився: їм буде сказано те, що й вам.

– А як хтось із них таки прийде?

Старий не відповідав. І його мовчання ясно показувало, що він не знає, як поведеться, якщо прийде хтось із жіничиних родичів.

– Гаразд, тату, – кинув тоді Сару. – Йдіть собі з Богом. Ми вже самі розміркуюмо, що до чого.

І повів очима батька, який пішов, посіпаючи себе за вухо.

А зайшовши до хати, Сару витяг із бесагів, підвішених на гвіздку, довжелезного ножа, з тих, що звуться колунами. Дістав з під столу правильний камінь, змочив лезо водою, сів на порозі й почав гострити ножа, затиснувши камінь між коліньми.

Перелякана дружина тричі його покликала і, не почувши відповіді, схопилася за голову й заголосила:

– Мати Божа, Сару, любий, що ж це ти надумав?

Сару скочив на ноги, наче хижий звір, і заніс ножа:

– Замовчи, Бога ради! Тільки писни – то з тебе й почну!

Дружина, щоб приглушити плач, затулила рот фартухом і принишкла в кутку. Сару знов заходився гострити ножа, на очах у дітей, що мовчки посідали довкола. На обійсті тітки Трезі закукурікав півень, і йому відразу відповів сусідський, піднявши лапку й струшуючи гребінцем.

Один... Два... Три... Чотири!.. П'ять!.. Шість!.. Уже шість нав'ючених мулів під дашком у дворі навпроти. Онде вони: чітко вимальовуються в місячному світлі всі шестеро, один коло одного.

Стоячи на порозі свого дому, Сару лютував, лічачи їх і витягуючи шию, аби ліпше роздивитись поміж дерев.

Шість уже. І, може, ще буде.

Велика гулянка передбачається. Всі мачушині діти, їхні дружини й дітлахи, геть усі її родичі запрошені. Тільки їх обійшли, найближчих: братів та сестру молоді. Зараз, мабуть, вони бенкетують, потім почнуться танці.

Він взяв піджак і перекинув через руку, щоб прикрити нагостреного ножа.

Дружина й Нілуццу, старший хлопчик, тремтіли, нишком стежачи за ним з хати. Невдовзі він звелів дружині розкласти вогнище й закип'ятити воду у великому казані. Вона, ошелешена, все виконала, не тямлячи, що то він збирається робити з тим казаном окропу.

– Матір Божа, – зойкала вона, – хай би хто прийшов та остудив йому кров!

Надворі світив місяць, у повітрі лунали пронизливі співи цвіркунів, наче промінчиками штрикаючи ніч.

– Нілуццу, – покликав раптом батько. – Біжи до тітки Сідори, отут поряд, тоді – до твого дядька Луццу, і скажи, щоб ішли до нас, негайно: чоловіки, жінки, діти – всі хай ідуть до нас. Втямив? Гайда, мигцем!

Нілуццу, замість зрушити з місця, остовпіло вирячився на батька, прикриваючись рукою, наче від потиличника.

– Татуню, я боюся, татуню...

– Боїшся? Падлючий ти сину! – гарикнув батько, давши йому стусана. А тоді обернувся до дружини:

– І ти з ним іди! Та миттю сюди вертайтеся, разом з усіма!

Дружина наважилась іще раз запитати крізь сльози:

– Але що ж ти збираєшся робити, Сару, любий? Не мовчи, заради всього святого!

Сару приклав пальця до рота, потім величним порухом тієї ж руки дав знак виконувати наказ.

А тоді, крадучись поміж дерев, ховаючись од місячного світла, він рушив до обійстя навпроти. Так підкрався до останнього фінікового дерева, якраз на межі. Серце колотилося в грудях, а у скронях гупало молотом. Він підскачів, коли неподалік, під дашком, форкнув мул. У ніздрі вдарив теплий масний сморід гною, а у вуха – веселий гамір: крики, сміх, брязкіт тарілок у мачушиній хаті. Визирнув сторожко з поміж гілок. На подвір'ї нікого не було, крім тих самих шести в'ючаків, а трохи далі, біля хатніх дверей, – велетенська льоха.

Вона вмостилась, поклавши рило на передні кінцівки, опустивши вуха і приплющивши очі, ніби розмірковувала про щось, насолоджуючись вечірньою прохолодою. Час від часу вона ніби зітхала, але то було вдоволене рохкання від повноти щастя.

Сару підкрався до неї тихцем, обережно простягнув руку їй до лоба і потроху став чухати. Свиня потяглась з насолодою і у відповідь скривила рило у «посмішці»: нарешті підставила шию.

Сару, тільки того й чекаючи, другою рукою встромив їй туди колуна, прохромивши й серце.

Повернувся він з непомірно важкою ношею майже водночас із дружиною й сином, яких супроводила вся вкрай перелякана рідня.

– Мовчіть, Бога ради! – звелів їм Сару, скидаючи зі полегкістю ношу, захеканий, весь у крові з голови до п'ят. – Буде тепер і нам свято, незгірш од їхнього! По чверть туші вам і дві чверті мені, бо таки заслужив! Та спершу зачекайте! Поможіть лишень оббілувати! Ти, Луццу, тримай отам! Ти, Сідоро, тягни на себе. А ти, Нілуццу, дістань з буфету таріль, отой великий, круглий! Печінку! Я хочу подарувати старій печінку! Мовчіть усі! Печінку – старій!

Він довго білував свиню; вийняв печінку і побіг мити у мисці, потім виклав її, лискучу, драглисту, на таріль і простяг синові.

– Біжи до діда, Нілуццу, і скажи йому так: «Мене прислав тато Сару із цим дарунком для баби Трезі, нехай їй льоха буде здорова!»

Вчора й сьогодні

Війна почалася зовсім недавно.

Маріно Лерна добровільно вступив до офіцерської школи і, пройшовши прискорений курс навчання, здобув чин лейтенанта піхоти; відгулявши в родинному колі восьмиденну відпустку, він вирушив до Мачерати, у розташування своєї частини, дванадцятого полку бригади Казале.

Юнак розраховував місяць другий відбути на учбовому зборі для новобранців, перш ніж відправитись на фронт. Замість цього, днів через три, коли він був у дворі казарми, чийсь голос несподівано викрикнув його прізвище; а піднявшись по сходах, він опинився серед інших одинадцяти лейтенантів, що прибули в Мачерату з різних офіцерських шкіл.

– То куди тепер? Навіщо?

– Тепер нагору, до зали. Полковник чекає.

Стоячи разом з товаришами струнко перед великим столом, заваленим паперами, він, з перших слів полковника карабінерів, який виконував обов'язки коменданта казарми, зрозумів, що наказ про їхню відправку вже отримано.

Очі, ще не звиклі після червненого сонця до мороку похмурої зали, розрізняли лише срібний візерунок на комірці полковникового мундира, його рожеву, по конячому видовжену фізіономію, ніби поділену надвоє кавалерійськими вусами, та білі папери на столі.

Попервах Маріно, ошелешений навалюю думок і почуттів, не збагнув значення слів, що промовлялися до них різким, металічним голосом. Він напружив усю свою увагу... так, так, ішлося саме про це: наказано вирушити наступного вечора.

Всім уже було відомо, що батальйони дванадцятого полку займали одну з найнебезпечніших і найважчих позицій близько Подгори; в численних безплідних атаках скосило чимало молодих офіцерів. Отож і вимагалось негайно прислати поповнення.

Тільки но полковник відпустив юних офіцерів, як внутрішня напруга в кожного з них у першу хвилину вилилася в дивовижне заціпеніння, ніби всі вони раптово захмеліли. Та майже відразу на них накотила хвиля невтримних веселощів. Однак невдовзі вони опам'яталися й почали навперебій запевняти один одного, що радість їхня – щира.

Так чи інакше, всі гуртом вирішили негайно податися на телеграф і в обережних висловах сповістити рідних про майбутній від'їзд.

Усі, крім одного. Це був один з вісімдесятьох курсантів, що закінчили із Маріно Лерною офіцерську школу в Римі й одержали призначення в дванадцятий полк, прізвище його було Саррі; того Саррі аж ніяк не хотів мати за товариша юний Лерна, а зрадлива доля ніби навмисне вибрала саме його з випускників римської офіцерської школи і направила з ним в один полк.

Та насправді тому Саррі нікому було повідомляти про свій від'їзд. За три дні, проведені разом у Мачераті, Маріно Лерна хоч і не змінив остаточно своєї думки про нього, та все таки почав краще ставитись, може, тому, що з ним наодинці Саррі відкинув свою погорду, через яку його незлюбили товариші по роті. Маріно Лерна нібито зрозумів, що погорда Саррі впливає з його вдачі та природної потреби: ніколи не перейматися загальним настроєм, а будь що вирізнятися з поміж інших, доводити як завгодно, ніби почуття його не тільки інакші, а й прямо протилежні, а як розцінять це товариші, йому байдуже. Словом, не так сам Саррі, як його манера триматися викликала неприязнь, а він навіть пишався нею. Саррі був багатий і зовсім самотній, отож міг поводитись так, як йому заманеться.

З Рима він прихопив із собою до Мачерати дівулю легкої поведінки, яку утримував уже зо три місяці; її добре знали його товариші по роті. Саррі розраховував пробути в тилу не менше місяця і за цей час скуштувати всіляких насолод, принаймні найпростішої – плотської. Саррі був певний, що йому судилося загинути на фронті; до того ж думка, що по закінченні війни доведеться жити в країні, переповненій героями та їхніми шанувальниками, здавалася йому нестерпною.

Маріно Лерна, вирушаючи разом з усіма на телеграф, помітив, що Саррі нікуди не збирається, і запитав:

– А ти не йдеш?

Саррі стелував плечима.

– Тобто... я хотів сказати... – поправив себе Лерна, ніяковіючи за таке безглузде запитання. – Мені треба порадитися з тобою.

– Чому саме зі мною?

– Та не знаю... я, бач, три дні тому, коли їхав з Рима, дав батькам надію...

– Ти в них одинак?

– Ага, а що?

– Я тобі співчуваю.

– А, знаю, через моїх рідних. Я дав їм надію, що мене пошлють на фронт не раніше як за місяць, і обіцяв перед тим неодмінно побачитися з ними в...

У нього вже крутилося на язиці «востанне», але він затнувся. Саррі зрозумів, осміхнувся.

– Так і кажи: «востанне»!

– Ну, що ти... Дасть Бог, не востанне, тьху тьху тьху, аби не наврочити. Скажімо, попрощатися «ще раз» перед від'їздом.

– Гаразд. А далі?

– Стривай. Батько взяв з мене обіцянку, що я повідомлю заздалегідь, в разі мені відмовлять у відпустці, аби вони з мамою могли приїхати сюди й попрощатися зі мною. А виходить, що ми вирушаємо завтра о п'ятій вечора...

– Якщо вони встигнуть сьогодні на вечірній поїзд, – урвав його Саррі, то будуть тут завтра о сьомій ранку і зможуть провести з тобою весь день.

– Отже, ти так мені радиш? – спитав Маріно Лерна.

– Ні, що ти! – вигукнув Саррі не вагаючись. – Скажи, тобі пощастило виїхати без сліз?..

– Та де там! Мама плакала!

– І тобі цього замало? Ти хочеш іще раз побачити, як вона плаче? Повідом, що ми вирушаємо сьогодні увечері і разом попрощайся! Так буде ліпше і для тебе, і для них.

Тоді, побачивши, що Лерна розгублений і вагається, докинув:

– Бувай. Піду скажу Ніні, що ми вирушаємо. Ото сміху буде. Вона ж мене кохає! А як здумає плакати, я її приб'ю.

Сказав, та й пішов.

Маріно Лерна подався на телеграф, так і не вирішивши, чи скористатися йому з поради Саррі. Там він знайшов товаришів, які посилали прощальні телеграми; Маріно зробив так само, але потім подумав, що то зрада по відношенню до бідолашних мами й тата, і відбив термінову телеграму, в якій попередив, що коли вони виїдуть того ж вечора десятигодинним поїздом, то приїдуть вчасно і встигнуть попрощатися з ним.

Мати Маріно Лерни була жінка сувора, патріархального складу, такі ще зустрічаються у провінції.

Пряма, кошава, хоча й не худа, з погруддям, піднятим у масивному корсеті, вона неспокійно водила туди сюди гострими мишачими оченятами.

З нестямної любові до свого сина одинака вона, аби не розлучатися з ним, коли він вступив до університету, покинула затишний старовинний сільський дім в Абрुццях, пожертвувала своїм патріархальним життям і ось уже два роки як перебралася до столиці, де почувалася вкрай незатишно.

Наступного ранку вона прибула до Мачерати в такому стані, що син одразу пошкодував, що її викликав. Але мати протестувала. «Ні, ні», – повторювала вона, виходячи з вагона; потім обняла сина за шию і, не в змозі розчепити руки, ридала в нього на грудях:

– Не кажи так, Рінуччо... Не кажи так...

Батько тим часом з суворим виглядом поплескував його по плечі. Він бо чоловік. Чоловіки не плачуть.

У Римі, перед самим від'їздом, він розмовляв з одним незнайомим чоловіком, у котрого син на фронті з першого дня війни, а вдома – ще двоє меншеньких. Так собі, звичайнісінька розмова, і більш нічого. Просто розмова між двома батьками.

І ніхто не плакав...

Однак відчайдушні зусилля будь що стримати сльози (які так і наверталися на запалені очі) надавали цьому охайному, дрібної статури чоловікові, натужної, а тому трохи кумедної урочистості, і дивитися на нього було ще болючіше, ніж на материне нестримне голосіння. Батько був украй збуджений, весь час натякав на таємничу розмову з незнайомим синьйором, наче для того, щоб приховати свої почуття. І все це призвело до несподіваного наслідку: він ніби глянув збоку на самого себе, на своє погано приховане збудження під личиною спокою і мимоволі відчув біль, тугу перед глибоким і стриманим синовим стражданням, викликаним сльозами матері.

Як і передбачав Саррі, прощання перетворилося на марну, непотрібну муку для всіх.

Відвізши батьків до готелю, Маріно Лерна мусив щодуху мчати до казарми, звідки вернувся близько полудня. Лежачи поснідати в готельному номері, бо в матері очі попухли від сліз і вона не могла зійти в ресторан, та й взагалі ледь трималася на ногах, як знову довелось, прямо з за столу, бігти до казарми по останні інструкції. Отож батько й мати побачили його знову лише за кілька хвилин до від'їзду.

Правда, батько спробував виголосити чудову промову перед матір'ю, коли вони залишилися удвох, він говорив довго й розважливо, часто ковтаючи слину і проводячи по губах тремтливою рукою: їй нічого так плакати, бо хто ж сказав, що Рінуччо... боронь Боже... всяке трапляється... полк можуть відвести на другу лінію оборони, коли вже він, як кажуть, з першого дня на передовій... І, крім того, якби всі на фронті гинули, то всьому кінець!.. Скоріше – його поранять... легко поранять... наприклад, у руку... Бог допоможе їхньому хлопчикові... Навіщо горя йому завдавати цим голосінням? Так... так... Рінуччо болісно дивитись на її невітшне ридання, він напевне засмутиться...

Але мати казала, що вона не винна. То все очі... Так, очі... Що з ними вдієш? Кожне слово, кожен порух сина якимось дивно діє на неї, ніби то все вже в минулому.

– Кожне слово – розумієш? – долинає до мене ніби з минулого, ніби він не зараз говорить, а вже говорив колись... У минулому! В мене таке відчуття, наче його вже немає... Що ж я можу зробити?.. О Боже... Боже...

– Та хіба ж це не гріх?

– Схаменися! Що ти кажеш!

– Те й кажу, що це гріх! А я сміятимусь, от побачиш, сміятимусь, коли він від'їжджатиме.

Ще трохи – і вони неодмінно посварилися б. Сина все не було, тож вони сиділи як на голках. Ну хіба не розуміє начальство, що ті останні хвилини мають належати бідолашній матері, згорьованому батькові?

Коли ж до готелю почали з'їжджатися один по одному товариші Маріно, муки чекання стали нестерпними; молоді офіцери квапливо збирали свої речі й одразу вирушали на станцію. Денщики зносили вниз ящики, мішки, шинелі, шаблі, і екіпажі стрімко мчали до вокзалу.

Маріно вийшов з казарми мало не останній і кинувся забрати польові черевики, які напередодні здав полагодити, звісна річ – запізнився.

Він не те щоб відстав, а геть од усіх одірвався, ризикуючи не встигнути на поїзд. Мусив мчати на відчай душі, та однаково, коли він з батьками приїхав на вокзал, уже зачиняли двері

вагонів. Він ледве встиг ускочити до якогось, його підхопили товариші, і поїзд ту ж мить рушив, і навздогін полинули крики, плач, напучування, люди махали руками, хустинками й капелюхами.

Синьйор Лерна вимахував капелюхом аж до останньої миті, хоч і не був певен, що син його бачить. А коли, роздратований тим, що йому не дали часу як годиться попрощатися з Маріно, ще не отямившись як слід, він обернувся до дружини, то не знайшов її біля себе: сердешна зомліла, і її перенесли до кімнати чекальні.

На вокзалі скоро все вгамувалося. На платформі нікого й не видно. Лише виблискують рейки під безтурботним сліпучим сонцем літнього полудня, а вдаліні чути невгавне сюрчання коників.

Екіпажі з тими, хто приїхав попрощатися, повернулись до міста; і коли мати Маріно Лерни опритомніла й відчула, що може вернутися до готелю, жодного візника на станції не знайшлося.

Станційний сторож пожалів її і зголосився піти до сусіднього гаража по омнібус, який, напевно, вже вернувся з міста.

В останню хвилину, коли знесилена синьйору мало що не внесли до омнібуса і він мав рушати, на приступку скочила, невідь звідки взявшись, молоденька білявка в солом'яному капелюшку, прикрашеному трояндами. На ній була чудернацька, надто відкрита сукня, вії та губи дівчини були нафарбовані. Вона нестримно ридала. То була дуже вродлива дівчина.

В одній руці вона тримала маленький вишитий носовичок блакитного кольору, а другою, унизаною каблучками, прикривала праву щоку, на якій палав жажливий червоний знак від ляпаса.

Це була та сама Ніні, яку привіз із Рима лейтенант Саррі.

Батько Маріно Лерни одразу збагнув, що воно за пташка, ця білявка. Мати, як на те, не здогадалася і, побачивши перед собою жінку, так само заплакану, як і вона, не втрималась од запитання:

– Синьйора проводжала чоловіка?

Але та, витираючи сльози своїм ляльковим носовичком, заперечливо похитала головою.

– Брата? – допитувалась мати Маріно.

Але тут чоловік, даючи їй знак, непомітно штовхнув її ліктем.

Дівчина, мабуть, помітила це; так чи інак вона збагнула, що літня синьйора недовго помилятиметься щодо неї, і не відповіла.

Та водночас вона збагнула і щось інше, куди прикріше. Вона зрозуміла, що не дала матері поплакати, бо тепер ця старенька погребує змішувати свої сльози з її сльозами.

Але хіба ж її сльози не щирі? Хіба не від болю, тільки набагато незвичайнішого, ніж такий зрозумілий і природний біль матері?

Так, у Римі Ніні перебувала не з одним лише Саррі, вона належала багатьом його товаришам з офіцерської школи і – хто знає? – може, й тому юнакові, за котрим так побивається старенька мати.

Ще сьогодні вона обідала з ними, з десятьма. То була справжнісінька оргія! Що вони тільки з нею виробляли, а вона їм усе дозволяла: нехай, бо шаленіючи, вони хотіли поринути в забуття, сердешні хлопчики, перед тим як вирушати на війну. Під кінець вони жадали оголити їй груди, просто там, у тратторії, на очах у всіх, вони ж бо знали, які в неї високі, майже дівочі маленькі груди. І цим навіженим заманулося будь що окропити їх шампанським! Вона все їм дозволяла: торкати, цілувати, щипати, стискати, пестити, аби вони понесли з собою туди, на війну, живий спогад про її тіло, створене для кохання, понесли туди, де завтра смерть, можливо, забере їх одного по одному, цих гарних двадцятирічних юнаків. Вона так сміялася разом з ними, а потім так, о Боже... Потім розцілувала їх востаннє... Тоді то вона й дістала від Саррі цього жажливого ляпаса, від якого й досі пашисть

щока. Але ні, ні, вона на нього зовсім не сердиться...

Так годі, вона має, теж має право дати волю сльозам, не ображаючи цим стареньку матір. Правда, та не заважала їй плакати, але чомусь сама перестала, бідолашна стара пані. А їй же так треба виплакаться!

Ніні намагалася стримати свої сльози, аби не заважати матері плакати. Але марно: що дужче вона стримувала сльози, то бурхливіше вони лились їй з очей. А ще як подумає про те, що їй і плакати зась! Нарешті, знемагаючи від жорстокої муки, ковтаючи сльози, вона простогнала:

– Бога ради... Бога ради... Я не можу нічого з собою вдіяти, синьоро... Ці мої сльози... Я також маю право плакати... Ви горюєте за своїм сином... А я... Не за ним саме... за іншим, котрий вирушив разом із ним і вдарив мене за те, що я плакала... Ви плачете за одним... а я за всіма... Мені жаль усіх... і вашого сина... всіх... усіх...

І вона затулила обличчя руками, не витримавши суворого погляду матері, сповненого ревнивого осуду, що його всі матері відчують до жінок її штибу.

Занадто підкосив матір від'їзд сина. І тепер їй потрібні були спокій і тиша, а «ця» не тільки драгувала її, а й ображала. Думка про те, що син іще цілі два дні не наражатиметься на небезпеку, дала їй благодійний перепочинок. І вона відчула, що може дозволити собі виявити жорстокість, і виявила її. На щастя, їхати від вокзалу до міста було недалеко. Тільки но омнібус зупинився, вона зійшла, навіть не глянувши на свою попутницю.

Наступного дня синьора Лерна з чоловіком верталися додому в Рим; на станції Фабріано, з вікна вагона першого класу вони знову побачили біляву попутницю, яка квапливо шукала вільного місця в поїзді. З нею був якийсь юнак; вона тримала в руках букет квітів і сміялася.

Синьора Лерна обернулася до чоловіка і проказала голосно, так щоб її почула білявка.

– О! Подивись но, це та, що всіх оплакувала!

Дівчина спокійно обернулася і глянула на неї без гніву й роздратування.

«Бідолашна матінко, добра й нерозумна, – казав їй погляд. – Чи тобі невтямки, що таке це життя? Вчора я плакала за одним. Сьогодні мушу сміятися до іншого».

© Український переклад. В. Б. Чайковський, 1991.

Донна Мімма

1. Донна Мімма від'їздить

Коли донна Мімма, накинувши блакитну хустку, прямує вулицями містечка, залитого сонцем, то здається, ніби легка її постать, іще рухлива й струнка, закутана в скромне чорне «манто», довге, з опушкою, зовсім не відкидає тіні, – ані на дикий камінь завулків, ані на бруківку просторого майдану.

І нічого дивного, адже донна Мімма, як гадають і діти, і дорослі, які робляться при ній теж дітьми, – приносить із собою ту особливу атмосферу, коли все довкола відразу стає несправжнім: небо – паперовим, а червона куля сонця – зіркою з різдвяного вертепа. Коли з'являється донна Мімма, містечко під прекрасним золотим сонцем і чудовим блакитним небом, що сяють як нові над старими дахами, кривулястими завулками, ветхими каплицями й опецькуватими дзвінничками, над просторим майданом, посеред якого б'є водограй, а далі, в глибині, бовваніє головний собор, – все це відразу перетворюється на іграшки феї Бефани, – лише виймай їх із круглої шкатулки, яка так приємно пахне клеєм. Кожна іграшка, – а їх багато, – це будиночок з вікнами й верандою, і треба тільки розставити їх уздовж вулиці чи довкола майдану; ось і найбільша іграшка – собор з хрестами й дзвонами; а це – водограй, його слід обсадити цими деревами, у яких крони з яскраво зеленої стружки, а внизу, аби не хилилися, – круглі підпорки.

Дивосвіт, створений донною Міммою? Ні. Це світ, у якому вона живе в уяві малечі і тих дорослих, які при ній маліють. Маліють мимоволі, бо ніхто не може почуватися цілком дорослим перед донною Міммою. Ніхто.

У цей свій уявний світ вона вводить дітей, коли починає з ними розмову, розповідає, як їздить купувати їх поодиночі, – далеко далеко.

– Куди?

– Куди куди! Далеко... Далеко...

– Аж до Палермо?

– Так, до Палермо, довгим шляхом, уночі, коли темно, – у прегарній білій кареті з слонової кістки, запряженій парою розкішних білих коней, без дзвіночків.

– А чому без дзвіночків?

– Щоб не дзенькали.

– І коли темно?

– Так. Уночі світить місяць і мерехтять зорі, та все одно темно. Бо коли отак їдеш і їдеш довгим шляхом, тебе неодмінно заскочить в дорозі ніч. І тому вертаєш додому завжди вночі, тією самою дорогою, але це... це... щоб ніхто не бачив, щоб ніхто не чув.

– Чому?

– А щоб маленьке, якого тільки но купили, не злякалося шуму і, крий Боже, не побачило враз сонячного світла.

– Купили? Як це – купили?

– За татові гроші! Великі, великі гроші!

– І Флав'єтту купили?

– Еге ж, і Флав'єтту, за неї віддали понад двісті унцій... Та ні, куди більше! Дивіться, які золоті кучерики, які вустонька – ну просто дві полунички! Бо тато захотів саме такої – русявої, кучерявої, з величезними гарнюрними очима, які оце позирають на мене, чи не так, моє серденько? Та одні ці оченята варті більше двохсот унцій! Як же мені не знати, коли я сама тебе купила? Так, і Нінні теж, звісно. Усіх вас я купила. Нінні трохи дорожчий, бо хлопчик. А за хлопчиків, моє серденько, завжди просять трохи більше, – бо вони, коли виростуть, багато заробляють, як тато. А знаєте, і вашого тата купила я. Так так, я. Звичайно, він тоді був отакесенький, зовсім крихітка. До покійної татової матусеньки я привезла його в

кареті, вночі. Так, з Палермо. Скільки він коштував? О, не одну тисячу унцій, не одну!

Вражені дітлахи не можуть відвести від неї очей. Розглядають її гарну шовкову хустку кольору неба, завжди як нову, її блискучі, ще чорні коси, поділені посередині проділом; на скронях у неї в'ються два кучерики, що спадають на вуха, відтягнуті донизу двома важкими сережками у вигляді сльозин. Вдивляються в її трохи видовжені очі і майже прозорі повіки, відтінені довгими віями, витріщаються на ніс бульбою, весь у тонких прожилках, з широкими темними дірочками ніздрів, на гостре підборіддя, де цупкими пружинками закрутилося кілька волосин. Дітям здається, ніби її, цю чистеньку бабусю, яку їхні мами називають «хрещеною», завжди, зроду огортав серпанок загадковості. Вона неодмінно з'являється в їхньому домі, коли мама занедужає, а згодом їм показують нового братика чи сестричку, по яких вона їздила далеко далеко, аж у Палермо, каретою. Діти дивляться на неї з величезною цікавістю, намагаючись непомітно торкнутися несміливими пальчиками її хустки чи спідниці. Така охайна бабуся, ніби як усі; як же вона може їздити так далеко своєю каретою, невже справді знає ту єдину на весь світ крамницю, де продають дітей і звідки вона їх привозить, як фея Бефана – іграшки?

Отже, їх звідти беруть?.. Вони не знають, вірити чи не вірити, але почувають і себе трохи причетними до таємниць цієї бабусі, такої звичайної, що до неї можна доторкатися руками, і яка їде потім у таку далеч купувати дітей... Отже, і вони... ну ясно... з Палермо. Бо звідки ж іще? Вона одна знає достеменно, звідки вони, а їм, дітям, про це невідомо, але віряться, що вони таки були там, – зовсім іще маленькими, – і вона їздила їх купувати...

Вони мимоволі шукають поглядом її руки. А де ж це її руки? Вона ховає їх під шалем. І ніколи звідти не виймає, нікого з дітей не приголубить, а тільки цілує їх, розмовляє з ними, – очі, губи, навіть щоки – все в ній рухливе, жваве, живе своїм життям, тільки не руки. Дивно. Хтось сміливіший питає:

– А хіба рук у тебе нема?

– Ах ти, Боже мій! – вигукує донна Мімма і виразно дивиться на маму, ніби кажучи: «Ну, не чортеня?»

– А це що? – враз показує вона руки у нитяних мітенках. – Як то нема, чортенятко? Ну й запитаннячко, святий Боже!

І сміється, сміється, знову ховаючи руки й підбираючи ними шаль угору, до самого носа, намагаючись приховати своє хихотіння, аби, крий Боже... О Господи! – і вона кладе на себе широкий хрест. Зайде ж малому в голову!

Її дрібненькі руки ніби й створено для того, щоб ліпити з воску маленьких Ісусиків, яких різдвяної ночі носять у кошиках до церковного вівтаря, оздобленого небесно блакитним єдвабом. Донна Мімма відчуває святість відомої їй крамниці, вона знає таїну людського народження, і в розмовах з дітьми огортає її серпанком цнотливості й чистоти; навіть у розмовах з дорослими ніколи не вживе слова, здатного розвіяти її загадковість, говорить мало, опустивши очі. Їй добре відомо, що дитина не завжди й не кожному – радість, а іноді то дуже сумне діло – давати життя крихітному створінню, яке враз заходиться плачем, уперше ковтнувши повітря. Дитя, яке вона приносить до панської господи, ще може стати святом, і то не завжди! Але носити їх – і так багато! – в хати бідняків... Серце їй обкипає кров'ю. В їхньому містечку вона майже тридцять років одна клопочеться цим... Точніше сказати, клопоталася одна... до вчорашнього дня.

Бо тепер на острів їхній приїхала двадцятирічна лялька з материка, з П'ємонта: в коротенькій жовтій спідничці, зеленій жакетці, руки в кишенях, як у того вуркагана – сестра митного службовця, незаміжня. Але з дипломом *високоповажаного Туринського університету*. Господи Боже мій, хоч обома руками хрестися: дівчисько ще світу білого не бачило, а он куди пнеться! І погляньте, з яким нахабним виглядом! Хіба тільки на лобі в неї не написано, що вона за одна! Дівчисько! Дівчисько, яке в таких справах анічогісінько не тямить... Боже, яка ганьба!.. До чого ми дійшли?

Донна Мімма довго не може заспокоїтися. Побачивши, як ота краля прямує через

майдан – стегна вихилясом, кирпу задерла, руки в кишенях, а біле перо велюрового капелюшка так і тріпоче на вітрі, – вона рвучко відвертається, затуливши долонею очі. А як стукотять по бруківці її підбори, ніби примовляючи: «Я іду! Я іду!»

Ні, це не жінка – відьма! Господь не міг такого сотворити!

– Що кажете? Табличка?

– Аякже! Почепила на двері дому табличку, де зазначила своє прізвище й фах. Як її?.. Ельвіра... далі не пригадаю. Синьйорина Ельвіра Мості? А що означає – «дипломована»? А а, має ліцензію? Дипломована пройда! О Господи, хто в таке повірить? Хто її, безсоромну, до себе покличе? І який вона може мати досвід, коли сама ще й... во ім'я отця і сина і святого духа... Невже в наші часи таке можливо? І в такому містечку, як наше? О хо хо...

І донна Мімма махає рученятами в чорних мітенках, ніби углядівши перед собою язика пекельного полум'я.

– Ні, синьйоро, красенько дякую, – чи до кави мені тепер! Накажіть принести води, склянку води, – у мене голова паморочиться! – так бідкається вона перед клієнтами, до яких часто навідується, щоб, як вона каже, посидіти й погомоніти про сеє теє... Ні? Ще нічого не спостерегли? На все воля Божа, дяка йому і на землі, і на небесах, любя синьйоро!

Нарікати стало для неї манією: ні, за себе вона не боїться, місцеві жінки ніколи не проміняють її на ту, іншу, та й чи треба цього боятися, знаючи, які вони тут побожні, як їх у цих краях виховують і як вони шанують святині! Та не проміняють ні за що в світі!..

– От я й кажу, о пресвята діво Маріє... не про мене мова... Такий скандал! якась дівуля... Кажуть, лається не згірш од карабінера... не соромиться бридких слів... Ніби так і треба...

Її так поглинає сама жахливість цього скандалу, що вона вже не помічає, як пригнічено й ніяково поглядають на неї жінки, – ніби хочуть їй щось сказати, але не зважаються.

А тепер ось і міський лікар від неї відвернувся, здибавши на вулиці. Не помітив? Якби ж то! Помітив – і відвернувся. Чому?

Невдовзі донна Мімма дізнається, що та безсоромниця відвідала лікаря удвох із своїм братом. Звичайно, тільки для того, щоб відрекомендуватися. Хто там зна, як вона його приголубила: вони це вміють, приїжджі; там, у себе на материку, по великих містах, геть утратили сором! А цей лікар просто зсунувся з глузду... В неї диплом? Та до чого тут диплом? А а, ну знаємо, знаємо, справа виключно у дипломі... Ніби ми не знаємо, як це робиться! Сюди скік, туди скік, оченята бровенята, підморгнула пригорнула – і чоловіки спалахують, як солома! Тепер і старі Бога не бояться! Та годі, припиніть, – диплом, диплом! Досвід – ось що головне! Досвід!

– Так, але й диплом, донно Міmmo... – зітхнувши, відповідає аптекар, якого вона перестріла на вулиці й пожалілася йому, що лікар перестав її помічати.

– Я, наприклад, ніколи не мала диплома, і що? – кидає вона, посміхаючись і склавши докупи свої рученята у нитяних мітенках. – А вже як не як тридцять п'ять років практикую, тридцять п'ять повнісіньких... Я ж і вам, доне Саріно, діточок Божою милістю з Палермо привезла... Ось, погляньте...

І донна Мімма нахиляється й підхоплює на руки, такі маленькі, але міцні, гарного малюка, який спинився на розі біля аптеки, і підкидає його високо, аж до сонця.

– І його теж! Всіх, хто тут є, усіх – я! Це я їздила купувати їх до Палермо – і без диплома! Кому він потрібен, отой диплом?

Молодий аптекар силувано всміхається:

– Та воно то так, донно Міmmo, звісно... досвід... але...

І дивиться на неї, засоромлений і знічений, і теж не знаходить у собі мужності сказати, яка загроза над нею зависла.

Нарешті з префектури провінційного центру надходить гербовий папір з печаткою, наполовину віддрукований на машинці, а далі дописаний від руки; змісту того повідомлення вона до кінця не втямить, проте здогадується, що там сказано про брак у неї диплома, а тому

– відповідно до статті такої то, параграф такий то... Вона все ще вивчає той папір, коли з'являється поліцейський з мерії, щоб запросити її до мера.

– До мерової жінки? А хіба вона вже?.. – кривиться донна Мімма.

– Ні, вас кличуть до мерії, – відповідає охоронець порядку. – Для вас є повідомлення.

Донна Мімма супить брови:

– Для мене? З приводу цього листа?

Охоронець порядку знизує плечима:

– Не знаю. Там усе вам скажуть.

Донна Мімма йде до мерії, де її зустрічає вельми збентежений мер. Колись вона і його купила в Палермо, потім двох діток привезла йому звідти, і скоро їй знову лаштувати карету в далеку дорогу, по третю дитину, а тут тобі маєш...

– Ось, донно Міммо! Бачите? Ще один папір з префектури. Так, ідеться про вас. І, на жаль, нічого не вдієш. Вам забороняється приймати дітей.

– Мені?

– Вам. Бо ви, люба донно Міммо, не маєте диплома. Такий закон.

– Який закон? – мало не кричить донна Мімма, і на обличчі в неї ані кровинки. – Новий закон?

– Та де новий! Просто у нас тут, окрім вас, багато років нікого не було, ми вас знали, шанували, любили, довіряли вам і тому дивилися на все крізь пальці. Але зрозумійте, донно Міммо, ми теж порушували закон! Хай їм біс, тим клятим формальностям!.. Доки ви були тут самі... А тепер приїхала ця... ну, дізналася, що ви без диплома... Розумієте, її ніхто не кличе до себе... От вона й написала до префектури, і тепер вам заборонено практикувати. Або доведеться таки їхати до Палермо, тепер уже насправді, до університету, по диплом, – такий, як у цієї...

– Мені? До Палермо? В моєму віці? На п'ятдесят сьомому році життя, після того як тридцять п'ять років я віддала цій справі? Та хто їм дозволив так мене кривдити? Мені – диплом! Та всі, хто тут живе... Ні, що ж це робиться? На біса мені ваш диплом? Хіба для такого діла треба читати й писати? Та я ледве читаю – по складах! Ну поміркуйте самі: мені – до Палермо, якщо я звідси зроду віку не виїздила! Я там загину! В мої літа! І все через оту зайду! Хотіла б я бачити, як вона з тим своїм дипломом... Хоче зі мною змагатися? І сміх і гріх... Але чого мене можуть навчити після тридцяти п'яти років практики всі оті професори?.. Невже й справді доведеться їхати до Палермо? Що? На два роки?

Донна Мімма в розпачі, разом із лавиною запитань з неї виривається потік сліз, гірких і невтримних. Вражений мер не знає, як її вгамувати. Спершу він мовчить, – нехай, мовляв, виговориться, може, полегшає, далі втішає: два роки минуть швидко, що й казати, присуд суворий, але хіба то буде справжня наука, – так, дня годиться, аби одержати папір, щоб оте дівчисько не збиткувалося, не мало жодної переваги... Врешті, проводжаючи бідолашну повитуху до порога, мер підбадьорливо поплескує її по плечі, заспокоює, як малу дитину: головне не хвилюватися, – теж мені страх – Палермо, – бо хто ж, як не вона, їздила туди щодня по три чотири рази? Під кінець вона навіть посміхається.

Накинувши свою блакитну хустку, донна Мімма запинається ще в чорний шаль, насуває його на самісінькі брови, зводить під ним свої рученята, ховає лице, аби ніхто не бачив її сліз. Ох, діточки, ця блакитна шовкова хусточка! Свята поезія вашої з'яви на світ убралася нині в жалобу; донна Мімма їде до Палермо, але не в білій кареті, а просто – вивчати акушерство: гіпофіз, шийку матки... Такий закон. Донна Мімма ридає, ніщо не може її розрадити, вона ледь читає – по складах, їй не здолати цієї тернистої професорської науки – там, у Палермо, куди вона стільки разів їздила білою каретою поезії!

– Синьоро, люба синьоро...

Її ридання крає серце кожному, до кого приходять вона прощатися перед від'їздом. В кожному домі вона неодмінно попестить голубить чорняву чи біляву голівку, нахилившись і випростуючи свої маленькі руки (о, тепер вона ні від кого їх не ховає, чого соромитись?), і

разом із цілунками розсипає серед пахучих кучериків свої невітні горьовані сльози.

– Так, мої маленькі... Я їду до Палермо... До Палермо.

А діти розгублено дивляться на неї й не можуть зрозуміти, чому цього разу перед від'їздом до Палермо вона так гірко плаче. І їх бере тривога: а що як раптом це обернеться якимось лихом і для них, і для всіх отих малят, яких там треба купити?

Мами втішають її:

– Ми на вас чекатимем!

Донна Мімма дивиться на них крізь сльози й сумно похитує головою. Неправда, вони її просто жаліють, є речі, які від них не залежать, таке життя...

– Синьоро, люба, цілих два роки?

І йде від них із розбитим серцем, щільніше запинаючи чорним шалем свою хустину кольору небесної блакиті.

2. Донна Мімма вчиться

Палермо. Донна Мімма приїздить увечері; маленька, стоїть вона на величезному привокзальному майдані.

О пресвятий Ісусе, що то – місяць? Та де! Двадцять, тридцять місяців зависло на небі! Невже це майдан? Кінця краю нема! Куди йти?

– Сюди, сюди!

Серед палаців, жахливих велетенських тіней, прохромлених вогнями, ошелешена вуличним виром, засліплена тими сліпучими намистинами й низками ліхтарів на нескінченних вулицях, потрапивши зненацька в людський мурашник, донна Мімма розгубилась і дуже розсердилася на всіх і вся. А гуркіт підступає зусебіч, б'є по голові, машини стрімко проносяться повз неї, і донну Мімму раптом охоплює заціпеніння, з якого її виринає лише страх, тільки він іще тримає її на поверхні цього виру, не дає загубитися у натовпі, спонукає пробиватися далі крізь пекельну метушню, – і все це після запаморочливої подорожі залізницею, першої у її житті.

Господи, ну й залізниця! Гори й доли ніби змагалися з поїздом, кружляли, втікаючи кудись у безвість разом з деревами, далекими садами й самотніми хатками; раз у раз перед очі вистрибував телеграфний стовп, задуха, брязкіт і морок, а смиканина і той жахливий свист, коли поїзд в'їжджає на міст або минає прорізаний у скелях тунель, – скільки їх було!.. Господи, пресвятий Ісусе!

– Що що?

Вона давно вже нічого не чує, ледве тримається на ногах і ні на крок не відходить від свого небожа, який її супроводить. Він зовсім ще молодий хлопець, втіха всієї родини, а тут він просто Бог, володар світу, якщо може навіть посміюватись і так упевнено, діловито вибирати шлях. Та воно й не диво, адже він служив тут в армії, в самім Палермо.

– Ти щось сказав?

А, звичайно... гукнути візника... Якого візника? А а, так так! Бо треба вибратися до центру й дістатися до готелю, не йти ж вулицею з оцим здоровенним клунком під пахвою!

Ось він, цей клунок, пильнуй його – там усі речі! Як хотілося б їй самій сховатися там, в купі тих одєжин під пахвою у небожа, вдихати їхній запах і нічого більше не бачити й не чути!

– Дай його мені! Дай його мені!

Вона тягне до себе цей клунок, з ним їй спокійніше на душі, а душа її зовні, у вирі вражень, що набігають на неї якими хвилями. Небіж подає їй якісь знаки, і донна Мімма згідливо підтакує: нічогосінько не розуміє.

Пресвятий Боже, він ще й питає! Хай буде все так, як він скаже. Візника – то й візника, готель – то й готель! Вона зараз ніби в бурхливому морі, бідарка для неї – човен, а дістатися

до готелю – означає ступити на берег. І вона подумки жахається: що з нею буде, коли небіж, улаштувавши їй пансіон і де жити, повернеться за три дні додому, а вона, самотня й безпорадна, залишиться тут одна посеред цього вавілонського людолому.

Коли вони під'їжджають до готелю, небіж пропонує їй піти подивитись ярмарок на П'яцца Маріна.

– Ярмарок? Який ярмарок?

– Ярмарок померлих.

Донна Мімма злякано хреститься. Як же вона забула, завтра – День Поминання мертвих! Вона приїхала до Палермо першого листопада, напередодні Дня Поминання мертвих, – вона, котра завжди їздила до Палермо купувати новонароджених!.. Померлі... Вони для сіцилійських дітей – замість феї Бефани, бо це вони приносять їм іграшки другого листопада, а не Бефана шостого січня: дорослим – смуток, малятам – свято.

– А людей там багато?

– Ой багато, сила силенна, не злічити, бідаркою не пройдеш, бо всі татусі й матусі, тітоньки й бабуні з'їжджаються на ярмарок померлих на П'яцца Маріна купувати дітям іграшки. Лялечок? Так, маленьких сестричок. Цукрових голячків? Так, маленьких братиків, – це по них їздила донна Мімма, про яку діти знали, що вона вже безліч разів була в Палермо, на ярмарку життя: купувала малят і привозила їх додому в кареті із слонової кістки, малят, схожих на іграшки, але живих, справжніх, зі справжніми оченятами, справжніми ручками ніжками, слабенькими, скоцюрбленими і водночас хапкими, із справжнім слинявим ротиком, що кривиться від плачу.

І тепер, коли перед донною Міммою наяву відкривається увесь отой ярмарковий розмай, очі їй круглішають од захвату, як у малої дівчинки: вона не могла собі й уявити, що казкові таємничі подорожі, про які вона так мальовниче розповідала дітям, – отут, на цьому ярмарку – жива дійсність! Таке не могло їй навіть приснитися! Серед того надсадного лементу крамарів, які зазивали люд до освітлених барвистими ліхтариками рундуків, серед галасу, брязкоту й гудіння ярмарку, та ще й у тисняві юрби, яка нескінченним потоком вливалася на майдан, донну Мімму охоплював підсвідомий страх перед великим містом, але водночас вона й сама зараз ніби перетворилася на дівчинку, зачаровану казковими розповідями. З тією лише різницею, що тут вона позбавлена тієї поетичної загадковості, яка огортала її вдома – на вулиці й у кожній хаті, – й викликала, як у малят, так і у дорослих, повагу, – адже вона приносила людям дітей, плакаючи таємницю народження. А тут вона втратила свій ореол. Безжально вихоплена з рідного оточення, позбавлена своєї ролі, хто вона тепер, отут, у цій ярмарковій юрбі? Стара, жалюгідна, розгублена баба! Її вигнали з казки, з поетичної мрії, викинули геть – на смерть, на поталу цій немилосердній реальності; і вона стоїть перед нею, неспроможна будь що зрозуміти, нездатна ані поворухнутись, ані мовити слова, ані хоча б озирнутись довокола.

– Ходімо звідси... ходімо...

Куди? Абикуди, геть від цієї юрби; і не так важко з неї тепер вибратися (трохи терпіння – і стане легше), як важко потім віднайти рівновагу, спокій і втрачену безтурботність. Який там спокій, коли зараз – до готелю, а завтра – до школи.

У школі сорок дві відьмочки, нахабні шибайголови у спідницях, дуже схожі на ту клятву дівулю, що приїхала з материка до їхнього містечка; вони обступили донну Мімму першого ж дня, щойно угледіли її перед собою – у блакитній хустці й довгому плетеному шалі з торочкою, що скромно облягав її постать. У у, оце то бабуся! Ось вона, повитуха з казок, що ніби впала з неба і що не сміє вистромити з під хустки рук та сором'язливо ховає очі; ось вона, та сама, яка досі розповідає дітям байки про те, що їх купують! Вони витріщаються на

неї, торкають її пальцями, ніби перевіряючи, чи вона справжня, й наче не вірять своїм очам.

– Донна Мімма? Гарзд, донна Мімма, а прізвище? Євола? Донна Мімма Євола? А літ скільки? П'ятдесят шість? Ай ай ай, чи не зарано починаєте? Ні? Вже тридцять п'ять років практикуєте? Як же це? Ах, без ліцензії? І хто вам дозволив? Он воно що – практика! То, кажете, практика – головне? Гарзд, побачимо!

До класу заходить професор Торрезі, обтяжений своїм потужним знанням теорії акушерства, і бідолашну новеньку під загальний регіт і глум витягають наперед, – показати йому:

– Баба пупорізка, пане професоре, баба пупорізка!

Професор Торрезі, вже лисий і з черевцем, проте ставний чоловіча, схожий на кірасира, який щойно зійшов з коня, сиві вуса закручені вгору, на щоці – чимала волосата родимка (от сміхота, він увесь час її смикає, ніби поправляючи старанно закручені догори вуса), професор Торрезі завжди пишався своїм умінням підтримувати дисципліну, приборкуючи сорок дві відьмочки, наче тих кобилиць – шпорами й канчуками. Та іноді він дає їм пожартувати, навіть сміється з їхніх витівок, – в нагороду за їхню палку любов до нього. Іншим разом, зачувши такий галас, він нагнав би на обличчя сувору міну, і все б умить стихло, але пан професор побачив перед собою новеньку, – ну й кумедна ж бабуся! – то чом і не розважитись?

Він питає, чи зможе вона, приїхавши так пізно, наздогнати інших. Адже він (Тихо, я вам кажу! На місце!) давно ознайомив учениць (А нехай вам, замовкніть! На місце) з феноменом вагітності – від зачаття до пологів, і докладно розповів їм про статеве життя чоловіка й жінки, а тепер переходить до визначення розміру зародка, минулого разу йшлося про чільно потиличний діаметр і біакроміальний, а сьогодні він розповість про діаметр біліакальний. Ви все розумієте? Ну, гарзд, практика. Але що таке практика? Тихо, тихо, увага! (професор Торрезі смикає вгору свою волосату родимку на щоці, от сміхота!). Практика – не є знання, це блукання наосліп. Хіба цього досить? Для повноти втілення знання має перетворитися з імпліцитного на експліцитне, тобто вийти назовні, аби людина могла побачити кожен фрагмент окремо, кожную часточку, – і навчилася порівнювати, вирізняти, відчувати навпомацки, але торкатися рукою тямуючою, он воно як! Інакше практика не стане знанням. Слова? Термінологія? Ні, не кажіть, слово – це річ! Слово – це поняття, яке живе в кожному з нас, – поняття про речі, котрі існують поза нами. Без слова немає визначення, і річ, предмет, не названий у слові, лишається для нас річчю в собі, чимось сліпим і невиразним.

Приголомшивши клас таким поясненням, професор Торрезі влаштовує іспит новенькій.

Донна Мімма дивиться на нього з невимовним жахом. Їй здається, що до неї звертається турок. Змушена відповідати, вона наражається на гучний регіт сорока двох відьмочок, – такий голосний, що навіть професор Торрезі побоюється за свій авторитет приборкувача. Він кричить, стукає по кафедрі, закликаючи до тиші, до порядку.

Донна Мімма плаче.

Коли в класі знов западає тиша, професор гнівно картає своїх учениць, так ніби сам щойно не сміявся разом з ними, він повертається до донни Мімми й кричить, що то ганьба – заявлятися до школи, нічого не знаючи, та ще й рюмсати в такому віці, мов те дівчисько! А сльози тут не зарадять!

Донна Мімма витирає очі, ствердно хитає головою і підводиться з наміром піти геть. Професор наказує їй лишитись.

– Сядьте отам! І слухайте!

Та що слухати? Вона однаково нічого не втямить. А була певна, що по тридцяти п'яти роках практики знає все досконало. Тепер ясно, що вона не втямить нічого, анічогісінько.

– Не все зразу, не впадайте в розпач! – втішає бідолашну наприкінці лекції пан професор.

– Не все зразу, не впадайте в розпач! – підтакують учениці, розчулені її слізьми.

Але поступово, в міру того як імпліцитне знання, про яке говорив пан професор, стає для неї експліцитним, донна Мімма (може, вона починає бачити ясніше? якби ж то!) взагалі втрачає здатність будь що розуміти.

Бачення, яке жило в ній раніше як цілісна картина, тепер розпадається на фрагменти, яких дуже багато, і в кожного така назва, що й не вимовиш. Хіба можна втримати їх у пам'яті, ці терміни? Зігнувшись над столом, на якому ледь блимає гасова лампа, донна Мімма щовечора терпляче працює в своїй убогій, погано вмебльованій комірчині, по складах читаючи підручник:

– Бі бі акро біакром і а біакроміа біакроміальний.

І починає завчати, – поволі, натужно, – як називається те, що вона знала раніше на практиці, і щоразу вигукує, не можучи стримати подиву:

– Але ж!.. О Господи, оце так воно називається?

Проте чому одне слід називати так, а інше – так, вона не розуміє. Професор намагається їй це втовкмачити, але кожна деталь тільки дужче віддаляється в її свідомості від цілого; їй же тлумачать про це, як про щось окреме, існуюче саме по собі, оскільки ж тих подробиць не злічити, то донна Мімма знічується й не може зібрати їх до купи.

Який жалюгідний вигляд вона мала на практичних заняттях упологовому будинку, коли пан професор запропонував їй застосувати своє вміння на практиці! Всі учениці нетерпляче чекали, як вона покаже себе в житті, спираючись на свій багатий досвід. Овва! Професор категорично забороняє їй робити те, що вона вміла; він вимагає спершу назвати все, а назвати вона не вміє, коли ж надходить час не розбалакувати, а діяти, він не дає їй нічого робити на свій лад, по старому, як вона робила стільки років – і все тоді було добре. Ні ні, тільки по науці, параграф за параграфом, як учив їх він, пан професор! І тоді донна Мімма, беручись виконувати, одержує нагінку, бо забуває всі настанови й вимоги, якщо ж вона старається й пробує їх виконувати, то знову одержує нагінку, бо все плутає, розгублюється й не може нічого зробити як слід – чітко, впевнено, до ладу.

Та не лише професорові вимоги, не лише параграфи так її сковують. Серцем своїм почуває вона набагато більшу причину для такої незручності. Вторгнення у те, що завжди було для неї так ревно прихованим сенсом життя, здається їй жахливим насильством над людиною. Донна Мімма неймовірно страждає від того, що таємницю, яку вона стільки років вважала священною, виставляють на загальний огляд і роблять з неї відкрите для всіх видовище. Адже кожна мати болем своїм і соромом спокутує перед Богом первородний людський гріх. Донна Мімма страждає невимовно й намагається як може прикрити це видовище серпанком чистоти й цноти, але професор зриває усі покрови, вони для нього – облуда й темрява, він кричить на неї, лає її, знущається, зумисне вдаючись до соромітних слів, а сорок дві відьмочки безсоромно регочуться з його кпинів, з отих крутих висловів – і що для них природна цнотливість, що для них повага до бідолашної породіллі, до цієї нещасної, приниженої матері, виставленої на загальні оглядини та на глум – тільки вивчай та експериментуй!

Пригнічена, сповнена образи й туги, донна Мімма зачинається після тих занять у своїй комірчині й гірко плаче. Вона ладна кинути остогидлу науку й повернутися додому, до рідного краю. За довгі роки практики вона встигла відкласти трохи грошей, на старість вистачить, доживатиме спокійно віку, втішено дивлячись на односельців: на діток, підлітків, на парубків і дівчат, на їхніх батьків, – на всіх усіх, кого за стільки років вона, казкова бабця повитуха, що їздить у кареті з слонової кістки, відважилась приймати на світ Божий без будь яких правил і настанов.

Виходить, хай гору бере те дівчисько, що зігнало її з місця, ота зайда, що затесалась тепер у кожную родину, а ти мовчи й дивись на неї, склавши руки? Ні, ні, тільки не це! Треба знайти у собі сили, не зважати на кривду й образу та повернутися до містечка з гарним дипломом! І кинути в обличчя тій безсоромній, що вона, донна Мімма, теж знає все, чого

навчають пани професори, що таїнство Боже – це одне, а витвір природи – зовсім інше!

Аби не підвели її маленькі рученята...

Донна Мімма з жалістю дивиться на них крізь сльози.

Чи зможуть вони робити все так само спритно, як раніше? Тепер вони наче пов'язані путами з усіх цих нових понять. Вони тремтять, її бідні рученята, вони більше не бачать. Пан професор дав донні Міммі окуляри науки, але назавжди відібрав у неї природний зір.

І що робитиме завтра донна Мімма з цими окулярами, якщо вона більше не бачить?

3. Донна Мімма повертається

– Флав'єтту? Еге ж, лялечко, і її. А як же інакше? З Палермо привезла, звичайно, у кареті з слонової кістки, а купила на татові гроші. Скільки віддала? О, понад тисячу лір!

– Унцій!

– Ой, справді, а я кажу лір? Унцій, лялечко, авжеж унцій, понад тисячу. Добре, що поправила мене, любенька! Дай я тебе за це поцілую!.. Іще раз, моя крихітко...

Хто це говорить? Ви тільки погляньте – ота, з П'ємонта, що два роки тому була схожа на уркагана в спідниці: зелена жакетка, руки в кишенях... Жакетку й капелюшка викинула, зачісується тепер по сільському, а на голові – ой лишенько! – блакитна хустина, легко запнута під підборіддям, і чудовий індійський мережаний шалик, довгий, з торочкою. Та сама, з П'ємонта! Вона тепер теж усім розповідає, що купила дітей у Палермо, на татові гроші, і привозить їх уночі в кареті з слонової кістки, уявіть собі, який захват викликає її італійська мова, її сільський одяг: усі їй страшенно симпатизують!

– А стан, сповитий шаликом, у неї тонший!

– Авжеж... так так...

– А хустка... ні, хустку треба трохи зсунути...

– Не назад, а вище, отак...

– І запнути трохи вільніше, отак... Більше відкрити волосся... Тепер славно!

А потім оченята скромненько додолу, і нічого, коли часом вирветься з під брів лукавий бісик погляду чи усмішка заграє на щоках гарненькими ямочками. Таке ж воно гарнунє!..

Матерів тепер називають «пані» (Моє шануваннячко, *пані!* До ваших послуг, *пані!*), і вони сяють від задоволення (бідолахи, з отаким пузом!). Радіють, що навчилися від неї балакати «по міському», перейняли вишукані манери. Ну то й що, на материка всі так говорять, звикли... А жінки задоволені, що їм тепер усе пояснили, слово в слово, як це робить лікар, усе назвали точними науковими термінами, в яких нема нічого образливого, бо – природа... Нехай вона часом жорстока, але такою її сотворив Господь, цю природу; краще знати, що й до чого, аби завчасу остерегтися, а як ухопить скрута, принаймні знатимеш, від чого потерпаєш. На те Божа воля, бо в Святому Письмі говорить: народжуватимеш у муках. Хіба ж це неповага до Бога – вивчати мудрість його призначень? Бідолашна донна Мімма у темноті своїй вдовольнилася Божою волею, не зазіхаючи ні на що інше. А ця, бач, і Бога шанує, і пояснює на додачу, як саме Господь ізвелів та заповів нам нести хрест материнства.

Діти й собі, слухаючи, як інший голосок трохи інакше розповідає їм давню казку про подорожі до Палермо місячними ночами у кареті з слонової кістки, запряженій білими кіннями, роззявляють роти, бо цю оповідь їм ніби прочитали з книжки казок, і фея з тієї казки – ось, перед ними, до неї можна навіть доторкнутися, отже, фея насправді існує, і є карета, яка місячної ночі привозить їм з Палермо менших братиків і сестричок. Вони дивляться на ту фею у захваті й кажуть:

– Ні, донна Мімма погана! Нам вона більш не потрібна!

А ще гірше те, що донна Мімма не потрібна вже й їхнім мамам, простим жінкам, бо поводитися з ними так собі, без церемоній. Ніби вони не мали права й покричати від болю! І частенько, якщо діло було затягне, могла кинути їх напризволяще й побігти до якоїсь

заможнішої синьйори, теж у тяжі... А ця дівчина – золото, гарна і з лиця, і душею, а що вже привітна, що терпелива! І ставиться до всіх однаково. Як котрась із заможніших синьйор велить покликати її негайно, то відповідь чемно, проте рішуче: негайно, мовляв, не прийде, бо не може кинути бідолашну породіллю, і скільки разів уже так було! Не кажучи про інше: дівча, яке само не спізнало ще цього болю, вміє і втамувати його, і так мило поспівчувати жінкам – всім синьйорам і простим селянкам однаково! І гляньте, де й ділися її капелюшок, оті витребеньки й міська пиха – ходить, як усі, в шалику й хустці, і як же їй те вбрання до лиця, просто диво!

А донна Мімма?.. Що? Приїхала в капелюшку? Еге ж, мерщій погляньте на неї! Щойно з Палермо і в капелюші, такому величезному, – свята мадонно! – наче та ярмаркова мавпа, що витанцьовує під губну гармонію. Люди так і повисипали на вулицю, дітлахи бігли за нею аж додому, мов за перерядженою, брязкаючи у черепки.

– Не може бути! Справді, в капелюші?

Ой таки справді! Капелюш! А що? Хіба не вивчилася вона в університеті на диплом – такий, як у тієї, з П'ємонта? Два роки гризла науку... ще й яку! Геть посивіла – а до від'їзду в Палермо волосся ж у неї було чорне. Так вивчилася, що хай тепер пан доктор і не пробує з нею сперечатися, вона йому покаже, де раки зимують, їй тепер не затулиш рота турецькою тарабарщиною, вона сама кому хочеш зуби заговорить не згірш од турка!

Капелюшок? Ну й дурноверхі оті селюки! Хіба вона не заслужила права носити його після двох років університетської науки? Всі, хто там із нею вчився, носили такі капелюшки, отож і вона, куди дінешся!

Професія акум... ні, акуш... шера... акушерки тепер мало чим відрізняється від лікарської. Робиш усе те саме – майже. А лікарі хіба не ходять у капелюхах? Хіба ж вона дарма їздила в Палермо, дарма вчилася два роки в університеті? Задля чого їй цей диплом, як не задля того, щоб зрівнятися в усьому – знаннях і становищі, – з цією п'ємонткою, котра хизується дипломом Туринського університету?..

Донна Мімма вражена, вона аж міниться на обличчі, дізнавшись, що та, з П'ємонта, більше не носить капелюшка, а ходить у хустці й шалику. Он воно що! Вона зняла свого капелюшика? Ходить у «манто» і блакитній хустці? А що робить? Що розповідає? Що дітей купують у Палермо? Привозять у кареті? Ну й негідниця! Ну й підступна! То вона позбавляє її шматка хліба? Видирає з рота? Напасниця! Втерлась у довіру до цих сільських бовдурів! Ганьба! Ганьба! А люди... Як? Вони раді такій підміні? Вони замирилися з кралею, для якої нема нічого святого? Але якщо вже цій безсоромній випало перебрати на себе роль баби повитухи в їхньому містечку і робити все те, що тридцять п'ять років робила вона, донна Мімма, то навіщо було силувати її їхати до Палермо і вчитися два роки в університеті? Лише для того, щоб виграти час і позбавити її місця? Видерти в неї з рота кусень хліба? Ач, перебралася в її одяг, розповідає баєчки, як розповідала раніше вона! Вбивця без сорому й честі! Самозванка й погань! Та що ж це таке... о Господи... що діється?..

Кров ударила донні Міммі в голову, вона плаче від образи, ламає руки, забувши зняти свого величезного капелюшка, тупає ногою, капелюшок з'їжджає набакир, і ось уже з її вуст уперше зривається сороміцьке слово; ні, вона не скине тепер свого капелюшка, не скине з принципу! Та кралею його скинула, а вона, донна Мімма, тепер носитиме! Диплом у неї є, в Палермо вона була, два роки згаяла на цю науку, і тепер буде тут не кумасею, не бабою пупорізкою, а акушеркою з дипломом поважного університету Палермо!

Бідолашна донна Мімма, вона вимовляє слово «акушерка» так люто, бігаючи туди сюди по хаті, де всі речі ніби дивляться на неї злякано: вони ж бо чекали, що по двох роках розлуки їх радісно привітає і приголубить господиня. Донна Мімма їх не помічає, вона кричить, що хотіла б глянути в очі тій... (ще одне сороміцьке слово), подивитись, чи стане їй нахабства розводитись при ній про карети з слонової кістки й про те, як купують дітей, і зопалу вирішує, не відпочивши з дороги й хвилини, обійти всіх сусідок і подивитись, чи стане їм невдячності відвернутися від неї заради цієї приبلуди!

Вона виходить з дому, але вже дорогою на неї чекає несподіванка – насмішки односельців, вихватки зухвалих і невдячних дітлахів, які вже забули, хто їх приймав, хто допомагав їхнім матерям привести їх на світ Божий.

– Щенята! Гадюченята! Сучі діти!

В неї летять шкаралупа й каміння, влучають у капелюшок, малі шибеники лають її образливими словами й скачуть довкола.

– Донна Мімма! Ой, ви тільки погляньте! – вигукують синьйори, зупиняючись подивитися на ту виставу, безглузду й жалюгідну, бо донна Мімма у своєму великому капелюші, збитому набакир, з почервонілими від люті й сліз очима, – то гіркий і глибокий докір їм, жінкам, бо виходить, що це вони змусили донну Мімму проти її волі вчитись у Палермо, через них вона повернулася звідти в чудернацькому капелюшку – недарма ж провчилася два роки в університеті! Вони дивляться на донну Мімму і бачать перед собою живий докір за вчинену проти неї зраду.

Так, то зрада, зрада, мої синьйори, бо коли вам потрібна така сама баба повитуха, якою донна Мімма була раніше, – з хусткою на голові під чорним шаликом, і щоб вона розповідала вашим дітям казочки про карету й братиків, куплених у Палермо на татові гроші, то навіть ви дозволили, щоб небесно блакитну хустину донни Мімми, її шалик і давні казки привласнила ця зайда з материка, що теж приїхала з університету і теж – у капелюшку? А тепер ви насміхаетесь з донни Мімми, глузуйте з її вигляду, а мали б сказати загарбниці: «Ні, дорогенька, це ти змусила донну Мімму податися до Палермо, щоб змарнувати там два роки, це ти змусила її напнути капелюшка, щоб такі, як ти, зайди, з неї сміялися, – а свого капелюшка, бач, скинула? Захотіла перебратися в її хустку і шаль, аби посісти місце тієї, яку сама ж і вигнала вчитися? Але ж ти самозванка! Це для донни Мімми природно було так одягатися, так говорити! Ні, любонько, не чини їй підлоти! Сама насміхалася з неї за її хустку й шалика, за казочку про карету, а тепер з неї глузуватимуть інші через цього кумедного капелюшика й нікому не потрібну університетську науку». Отак, мої синьйори, ви повинні були сказати цій зайді. А якщо вам тепер і справді подобається «освічена» повитуха, що вміє усе до ладу пояснити: як роблять дітей і як можна їх не робити, – то примусьте цю заброду з П'ємонта знову надягти свого капелюшка, аби люди не сміялися з донни Мімми, котра вивчилася на акушерку й повернулася теж в капелюшку!

А ви знижуєте плечима, любі синьйори, і даєте донні Міммі зрозуміти, що тепер уже й не знаєте, як вам ставитись до тієї, іншої, котра вам багато допомагала, і робила це добре, дуже добре, так... і що наступного разу ви вже обіцяли саме їй... а на майбутнє, то ви, аби не пошитися в дурні, говорите, що маєте надію на Бога, бо досить уже вам нести свій хрест і народжувати дітей.

Донна Мімма плаче, вона шукає розради в колі дітей, аби не лякати їх, врешті знімає з голови це вороняче гніздо свого чорного капелюшка. Але марно. Діти більш не впізнають її.

– О Господи, що ж це таке? – плачучи, нарікає донна Мімма. – Раніше, Флав'єто, ти дивилась на мене своїми гарненькими оченятами. Ти, Нінні, теж був мій, еге ж? Ви мене забули? Свою донну Мімму? Це ж я, я їздила купувати вас до Палермо, на татові гроші, я, мої діточки, привезла вас у кареті з слонової кістки, ось ходіть но сюди!

Діти не хочуть підходити, насуплені, вони стежать за нею звіддалік, і тоді донна Мімма, не встигаючи витирати заплакані очі, розуміє, що їй нема на що сподіватися. Вона надягає свого капелюшка і йде геть.

Та не тільки через той клятий капелюшок, міркує собі донна Мімма, всі тепер у містечку заповзялися проти неї. Тут уже пішло на принцип: якби не впертість, донна Мімма пожбурила б його під три чорти. Але що вдієш з наукою? Так, з наукою, через яку вона скинула з голови чудову хустку блакитного шовку й надягла цього чорного капелюшка; з наукою, яку вона таки подолала, проте запізно і не так, як годилося б; з наукою, що відібрала в неї природний зір і дала штучні окуляри; з наукою, яка звела нанівець її тридцятип'ятирічний досвід і прирекла на два роки каторги, – і це в її віці! Що їй робити з

наукою, якої вона до скону тепер не забуде, – ось де справжнє, непоправне лихо! Бо часом і нагода трапляється – онде сусідка, перший рік заміжня, от от стане матір'ю; того вечора жінці не спалося, місця собі не знаходила в чотирьох кімнатах, не могла приспати тривоги, що підкочується під серце і душить, вийшла на ганок... дивиться... ба ні, відчуває, як дивляться на неї з неба зорі, як ото мурашник відчуває кожну свою мурашину, так і вона гостро відчуває усією своєю плоттю кожен зоряний шпичак на небі і починає стогнати й волати, що більше несила! Треба почекати, радять їй, до завтра, але вона, – ні, каже, якщо так триватиме далі, до завтра не витримає, помре. Ту, з П'ємонта, кудись уже викликали, й вона переказала, що вночі не зможе прийти, а що їх тепер двоє з таким ремеслом, то хай уже буде як буде, – чи не запросити донну Мімму?

Га? Як ви сказали? Донну Мімму? А донна Мімма вам що – затичка для бочки? Вона не хоче бути «підміною» для тієї, іншої! Її довго вмовляють, і нарешті вона згоджується, напинає на голову капелюшка і йде неквапом. Гай гай, невже донна Мімма не використовує нагоди показати все, чого навчилася за два роки в університеті? Невже не доведе своєї переваги над тією, іншою, не доведе, що зробить усе краще за неї і за усіма правилами науки та гігієни? Бідолашка! Вона хотіла продемонструвати відразу всі закони науки, всі вимоги гігієни, і так постаралася, що доводиться посилати спершу по ту, з П'ємонта, а потім і по лікаря, бо інакше не порятуєш бідної матері та її дитини од наглої смерті, вони вже ледве дихають після застосування всіх тих правил і вимог.

І то вже для донни Мімми справжній кінець. Після такої невдалої спроби ніхто – і цілком справедливо! – не хоче й чути про неї. Кленучи все село, вона виходить щодня у тому своєму капелюші на майдан, і там біля аптеки неодмінно влаштовує бешкет: обзиває лікаря віслюком, а цю зайду з П'ємонта, що приїхала позбавити її шматка хліба, – шльондрою. Кажуть, ніби вона почала заглядати в чарку, бо, вертаючись додому, частенько гірко плаче, а вино, як відомо, діє на людину саме так.

А та, п'ємонтка, у блакитній хустці і в довгому індійському шалику, який звабно облягає її струнку постать, бігає тим часом од хати до хати, скромно опустивши очі, лише зрідка кине на вас лукавий погляд, і тоді усмішка заграє чарівними ямками на її щічках. Вона співчутливо говорить: то справді біда, що донна Мімма пустилася берега, а вона ж бо вірила, так сподівалася, що після повернення донни Мімми їй полегшає, – саме так, полегшає, бо ці благословенні сцилійські татусі тільки те й роблять, що витрачаються на дітей, змушуючи її день у день їздити без спочинку до Палермо в кареті.

Канделора

Нане Папа, мнучи своїми ручиськами криси старої потертої панамі, каже Канделорі:

– Тобі негоже... Ні. Послухай мене, люба. Це тобі негоже.

Канделора вмить скипає:

– А що мені гоже? Що? Лишитися з тобою? І конати тут від огиди й люті?

А Нане Папа спокійно, ще дужче мнучи свою панаму:

– Так, моя люба, лишитися... І не треба конати. Май терпіння... Ну поміркуй сама, твій Кіко...

– Я забороняю тобі так його називати!

– А хіба ти звеш його якимось інакше?

– Саме тому й забороняю!

– Ну гаразд. Я гадав, тобі так приємніше. Ти хочеш, щоб я називав його бароном... Барон... Отже, барон любить тебе, моя Канделоро, і витрачає на тебе...

– Ах, витрачає на мене! Блазень! Мерзотник! Хіба він не витрачає на тебе куди більше?

– Дай договорити... Барон витрачається і на тебе, і на мене... Але зрозумій нарешті... Ну, тратить він на мене куди більше – і що? Розваж сама. Виходить, тебе він цінує лише остільки, оскільки на тебе падає відблиск моєї слави. Сподіваюсь, цього ти не будеш заперечувати?

– Відблиск твоєї слави? – знову кричить Канделора, заходячись од ненависті. – Відблиск, та не той...

Вона піднімає ногу й показує йому черевичок.

– Ганьба! Ганьба! Ганьба! На мене падає!

Нане Папа всміхається й відповідає так само розважно:

– О ні, вибач. Коли вже йдеться про ганьбу, то падає вона на мене. І в цьому весь смак, повір мені, Лоретто. Якби я не був твоїм чоловіком і, головне, якби ти не жила зі мною, під цим гостинним дахом, куди й подівся б для них увесь твій чар! Всі вони можуть приходити сюди безкарно й віддавати тобі належне. І, скажімо відверто, що більше ти мене ганьбиш, то більше це їх тішить. Без мене ти, Лоретто Папа, відразу станеш нікчемною іграшкою, не дуже коштовною і доволі небезпечною, на які твій Кіко... твій барон не захоче витратитися... Що з тобою? Ти плачеш? Та припини... я пожартував...

Нане наблизився до Канделори й хотів був ніжно поплескати її по щоці, проте Канделора враз перехопила його руку і, хижо вишкіривши зуби, вп'ялася в неї: лютуючи, вона довго не відпускає руки, все дужче й дужче зводячи щелепи.

Зігнувшись і намагаючись тримати руку зручніше, на рівні її вуст, Нане так само шкирить зуби, але це тільки гримаса болю, від якого він стає блідий мов полотно.

Погляд його щодалі гострішає, очі блищать.

Потім, – о насолода! – Канделора розціплює зуби, але одразу ж Нане пронизує такий біль, наче руку йому припекли залізом.

Він мовчить.

Поволі він піднімає рукав піджака, але рукав сорочки не піддається: полотно глибоко ввійшло в живе м'ясо. На білому рукаві червоніє пляма – два закривавлені півкола, сліди міцних зубів Канделори, всі вони відбилися тут. Спробуй тепер відгорни сорочку! Нарешті бідолашному Нане, блідому й усміхненому, вдається це зробити. На руку й глянути страшно. Кривава роз'ятрена рана, всередині тканина вже почорніла.

– Бачиш? – питає Нане, показуючи їй руку.

– Отак би я вигризла твоє серце! – гарчить Канделора, коцюрблячись на лаві.

– Знаю, – каже Нане. – Саме це твоє бажання має тебе переконати, – і переконає, будь певна, що тобі не слід нікуди від мене йти. Отож зніми свого капелюшка. Треба зробити пов'язку з йодом, щоб не було зараження крові. Принеси мені карболову вату і бинт. Вони там, Лоретто, у правій шухляді мого письмового столу, друга згори. Я знаю, ти належиш до

звірят, які кусаються, і саме тому тримаю напихваті все потрібне для першої допомоги.

Канделора піднімає його руку і зазирає йому в очі, потім скоса кидає погляд на рану.

В очах у Нане – любов і захват.

Канделора – це диво кольорів і форм, зухвалий виклик його мистецькому баченню, він щоразу відкриває в ній щось нове, несподіване.

Цієї полуденної пори, тут, у саду невеличкої вілли, під пекучим, майже рудим серпневим сонцем, яке покреслило сад різкими тінями, вона його справді лякає. Лише сьогодні вранці вона повернулася з морських купань, засмагла на сонці, просякнута сіллю, і в її ясних припалених очах, видовженому підборідді й рудому вигорілому волоссі є щось від любострасної кози. Платтячко з блакитного газу, щільно облягаючи її пропечене жарінню тіло, аж тріщить на ній і, здається, може репнути за кожним порухом її міцних стегон і дужих рук, з яких подекуди облупилась шкіра.

Ну та й кумедне ж у неї платтячко!

Канделора годинами плавала голою в морі, гола смажилась на пустельному пляжі, посипаючи тужаве тіло розпеченим піском, відчуваючи босими ногами приємний доторк морського шумовиння! То чи може тепер оце блакитне платтячко прикрити її справді зухвалу голизну? Накинуте лише про людське око, воно надає їй справді куди непристойнішого вигляду, аніж якби вона була зовсім гола.

Розлючена Канделора несподівано ловить на собі закоханий погляд чоловіка і мимоволі самовдоволено всміхається. Втім, усмішка одразу поступається місцем виразові ненависті. Обличчя кривиться, і, вибухнувши риданням, Канделора біжить геть, до вілли.

Нане Папа проводить її довгим поглядом і, сам того не помічаючи, кривить обличчя в лукавій посмішці. Потім дивиться на поранену руку, яку боляче напекло сонце, і раптом відчуває, що і йому кортить заплакати.

А й справді нелегко такого задушливого серпневого полудня зненацька відчутти весь тягар життя, бридкого й ганебного, відчутти жалість до самого себе, і, обливаючись потом, думати про той нестерпний тягар, яким тиснуть на душу ганьба і сором.

У цьому саду, покресленому різкими тінями, під сявом сліпучого сонця, Нане Папа раптом відчуває (і це відчуття гнітить його, драгує і майже страхає!) присутність безлічі німих свідків його ганьби, що ніби закликали перед ним в осудливому подиві – це височенні акації, оточений штучними скелями басейн, зелене дзеркало стоячої води, лави...

Чого вони чекають?

Адже він може рухатись, може навіть піти звідси. Та що за кара? Йому раптом починає ввижатися, що всі ці непорушно застигли речі глузливо стежать за ним звідусіль, і не просто стежать, а в'яжуть його по руках і ногах якимись своїми зловорожими чарами, і таємниця тих чарів саме в їхній жакхливій непорушності. І тоді він усвідомлює всю марність, безглуздість і просто кумедність своєї думки про втечу, зникнення.

Цей сад – прикмета розкошів барона Кіко. Він, Нане Папа, живе тут майже півроку, і лише вранці відчув непереборну потребу самому вдивитись і змусити глянути Канделору на їхню спільну ганьбу у всій її непривабливості. І він гірко сміявся, коли Канделора захотіла раптом позбутися цієї ганьби, – тепер, коли, за її словами, вони *могли* собі це дозволити.

Авжеж! Тепер картини Нане Папа хапають усі, і його нова, неповторна манера завоювала загальне визнання, але не тому, що люди справді почали розуміти його мистецтво, а просто тому, що критика привернула до його полотен увагу тупоголових багатіїв, завсідників малярських виставок.

Критика? Та годі, хіба в ній суть? Критерій такого критика – у нього в штанах. І критик, котрому Канделора в розпачі кинула в обличчя, що несправедливо, аби такий художник як

Нане Папа вмирав з голоду, – критик цей (один із найвідоміших) своєю ґрунтовною статтею вирішив долю неповторного мистецтва Нане Папа, привернувши до нього увагу багатих бовдурів. Але він, цей критик, згодом побажав, щоб його послугу не те щоб оплатила, а... в чарівний спосіб винагородила вдячна Канделора. І Канделора, сп'яніла від перемоги, яка уявлялась їй бозна якою значною, несподівано виявилась вельми щедрою на вдячність – і не тільки щодо цього критика, а й до всіх найзахопленіших шанувальників нового мистецтва її чоловіка: багатьом, а надто баронові Кіко, який – так так! – навіть поселив їх на власній віллі, аби мати честь надати притулок жерцю мистецтва й обранцеві слави... І яке поведження! Які подарунки! Які бенкети!..

Але що вдієш, коли бідолашна Канделора не бачила в цьому нічого лихого!

Її просто лякали злидні. Втім, вона це завжди заперечувала, мовляв, злидні її не так лякали, як обурювали, бо вони не просто нестатки та постійне приниження, а жахлива несправедливість, якщо говорити про його талант. І вона поклала собі помститися за цю несправедливість. Як? А ось як: вілла, автомобіль, яхта, золото, коштовні прикраси, розваги, щодня нові туалети, святкування... І дуже сердилася на чоловіка, що він анітрохи не змінився, залишивсь таким, як і раніше, – ані сумним, ані веселим, і далі байдужим до всього, крім свого малярства, і мав лише одне бажання – з головою поринути в мистецтво, ніби в такий спосіб міг відгородитися від блаженного карнавалу, що панував довкруг.

А його слава – хіба це не частка того ж блазеньського життя? Хіба її відділиш від коштовностей Лоретти, від розкошів, від усіх цих зальотників і оргій? Його слава невіддільна від його ганьби. Але що йому до того!

Всю свою життєву снагу він вкладає, віддає, витрачає на блаженство оживити аркуш паперу; він, митець, стає плоттю і кров'ю цього аркуша, здається, навіть мертвий холодний камінь оживає на його полотнах: – тільки це і має сенс і вартість в його очах.

Його ганьба? Його життя? Життя інших людей? Все це для Нане чуже, далеке, скороминуще. Чи ж варто на це зважати? Для нього існує лише його мистецтво, тільки його полотна, вони стають плоттю і світлом, виростаючи з його душевних мук.

Так йому вже судилося долею, іншого талану він собі не мислить. Яким далеким ввижається йому все довколишнє!

Таким же далеким від усього був він і цього ранку, коли сказав Лоретті, – о, не надаючи цьому серйозного значення. – що йому хотілося б мати біля себе вірну подругу в житті, яку не лякали б так злидні, лагідну й скромну, на грудях якої він міг би віднайти спокій, чий страждання надихали б його на працю так само, як колись надихало невизнане його мистецтво.

Лоретта, звісно, знову накинулася на нього, мов розлючена кішка.

Але де ж це вона? Чом не поспішає з йодом, ватою і бинтом? Бідолашна, побігла вся в сльозах...

Тепер Лоретті хочеться бути коханою. Лоретта ображена його байдужістю і, либонь, саме тому прагне його кохання. Але то божевілля! Якби він її на правду кохав, то неодмінно убив би. Йому потрібна ця байдужість, бо тільки вона допомагає зносити ганьбу, що її накликала на них Канделора. Позбутися цієї ганьби? Це неможливо – тепер ганьба живе в них самих, біля них і довкола – всюди! Лишається одне – вдавати, ніби нічого не сталося, і продовжувати: йому – писати картини, їй – розважатися, нині з Кіко, завтра – з кимось іншим, позавтра – і з Кіко, і з кимось іншим водночас, і головне – легко, безтурботно. Нічого не вдієш, діло житейське, пусте... Так чи інак – усе минає, не лишаючи сліду. А тим часом – смійся з усього почварного, приреченого на страждання, і хай воно собі нидіє у своїх почварних формах, аж доки розсиплеться на порошок. Все на світі несе в собі прокляття й муку форми, фатальне усвідомлення того, що ти такий, як є, і не можеш бути інакшим. В тому то й полягає відкриття його мистецтва – він перший дав людям відчуття цю муку й прокляття форми. Він добре знає, що кожен горбатий має покірно нести свій горб. А людські вчинки підвладні тому ж закону, що й форми. Вчиненого не можна вже ні виправити, ні змінити. І

хай би як намагалася Канделора, їй уже ніколи не стати такою чистою, як у дитинстві. Втім, чистою Канделора, напевне, не була ніколи, навіть у дитинстві. Інакше б вона так не вчинила, інакше не купалася б у такій насолоді після всього.

Але звідки тоді в ній ця раптова болісна жадоба чистоти, звідки це прагнення жити з ним удвох спокійним, скромним і тихим життям? Звідки бажання бути з ним? Після всього, що сталося? Хіба може він тепер сприймати хоч щось у житті серйозно, без усмішки, не кажучи вже про кохання, її кохання, опоганене блазенською постаттю Кіко і його критика, і багатьох інших, які, ідилічно обнявшись, здавалося, скачуть докола них з Канделорою у веселому хороводі!..

Ой, сонце геть запалило рану, кров запеклася, зап'ястя й рука вище рани спухли; жили напружились наче струни.

Зусиллям волі Нане Папа струшує з себе ці роздуми і йде до будинку. Він голосно гукає спершу біля сходів, потім уже з передпокою:

– Канделоро! Канделоро!

Голос його луною озивається по всіх кімнатах. Ніхто не відповідає. Він заходить до кімнати, що поруч студії, де стоїть його письмовий стіл, – і злякано сахається. У світлій, залитій сліпучим сонцем кімнаті просто на підлозі лежить Канделора; вона випростана на весь зріст, сукня її пом'ялася і задерлася, оголивши стегно. Він підбігає, піднімає їй голову. Боже, що вона наробила! Рот, підборіддя, шия, груди – все в якихось темно жовтих плямах. Вона випила пляшечку йоду!

– Нічого! Нічого! – кричить він несамовито. – Канделоро моя, яку ж ти скоїла дурницю! Дівчинко моя... Але нічого! Ну попече трохи всередині... Вставай же, вставай!

Він хоче підняти її – і не може: тіло бідолашної звела судома. Тепер він не називає її бідолашною, він шепоче: «Дівчинко... дівчинко...». Йому трохи смішно, що вона випила йод. «Дівчинко, – повторює він і додає. – Дурненька моя!» Їй намагається прикрити коротеньким блакитним платтячком її непристойно оголене стегно, і відводить очі, аби не дивитись на її почорнілий рот... Од першого ж гарячкового руху його руки плаття рветься і ще дужче оголює стегно.

Нане один на всю віллу. Лоретта тільки вранці вернулася з морських купань, а перед від'їздом відпустила прислугу. Тому ніхто не може допомогти йому підняти її з підлоги, нікого послати по візника, щоб відвезти її до лікарні – надати першу допомогу. Та от, на щастя, від шляху долітає гудок баронового автомобіля. І за хвилину з'являється розгублений Кіко, вдягнений аж надто елегантно; його тупе, старече обличчя не в'яжеться з іще молодявою постаттю.

– О Боже! Що сталося?

Він мимоволі встромляє в око монокль і націлює його на оголене стегно.

– Та допоможіть же мені, чорт би вас забрав, її підняти! – роздратовано кричить Нане, змучений марними своїми спробами.

Але не встигають вони її підняти, як з руки, притиснутої до тіла, випадає револьвер, і на грудях, там де серце, видно криваву пляму.

– А а! А а! – стогне Нане, й удвох з Кіко вони заносять її до спальні.

Ні, тіло Лоретти заціпеніло не від судоми, а від смерті. Нане Папа, поклавши мертву на ліжко, кричить до Кіко мов божевільний.

– Хто з вами купався? Та відповідай же, хто з вами купався?

Ошелешений Кіко називає кілька імен.

– Чорти б вас забрали! – люто кричить Нане, підступаючи до нього впритул. Він хапає барона за карк і починає нестямно трясти. – Виходить, ви всі, багатії, такі недолугі нікчеми?

– Недолугі? Ми? – бурмоче вкрай очманілий Кіко, задкуючи від Нане.

– Так! Так! Так! – люто горлає Нане Папа. – Такі недолугі нікчеми, аж вона, бідолашна, захотіла мого кохання! Вона захотіла, щоб я її кохав! Я! Я!
Він падає на мертве Лореттине тіло і невтішно ридає.

© Український переклад. Л. С. Танюк, 1991.

У готелі помер...

Сто п'ятдесят номерів, три поверхи дивляться трьома рядами однаковісіньких вікон на наймодніший квартал міста: низенькі решітки на підвіконнях, сірі рами та сірі віконниці – розчахнуті, щільно зачинені, напівпрохилені.

Фасад неоковирний і вбогий. Та хоч би який він був, усе одно такими кумедними виглядають оці сто п'ятдесят коробок, по п'ятдесят у ряд, і люди, які там комашаться, особливо як дивитися з вулиці.

Готель, однак, пристойний і досить зручний: є ліфт, багато покоївок, метких та добре вихованих, гарні ліжка, непоганий ресторан, автосервіс. Чимало клієнтів нарікають на те, що дорого, проте всі врешті визнають, що коли в інших готелях і платиш менше, там куди гірше. А тут ще й живеш у центрі міста, і це неабияка перевага. Хазяїну байдуже до нарікань на високі ціни – хай пошукають собі інше житло. Готель і так завжди переповнений. Вранці, коли приходить пароплав, або вдень, коли прибувають поїзди, чимало людей дійсно розходиться по інших готелях, і не тому, що тут гірше, а тому, що бракує місць.

Тут зупиняються комівояжери, бізнесмени, провінціали, які приїжджають у комерційних справах, або з заявою в суд, або ж на консультацію до лікаря. Власне кажучи, це тимчасові пожилці, які не затримуються довше як на три чотири дні, іноді на одну добу, а тоді – знову в дорогу.

Валізок тут багато, дорожних чемоданів мало.

Тут панує безперервна метушня, починаючи з чотирьох ранку і далеко за північ. У адміністратора просто паморочиться голова. В одну мить усе заповнено, ще мить – і ось уже три, чотири, п'ять кімнат спорожніли: від'їжджає гість з п'ятнадцятого номера на першому поверсі, з тридцять другого – на другому поверсі, з другого, двадцятого і сорок п'ятого на третьому. А ось двоє під'їхали. Буває, хтось приїжджає з запізненням, а дістає найкращу кімнату на першому поверсі; інший прибув на хвилину раніше – і має вдовольнитися п'ятдесят першим номером нагорі. На кожному поверсі по п'ятдесят кімнат, але є три номери п'ятдесят один, бо скрізь пропущено номер сімнадцятий: після шістнадцятого відразу йде вісімнадцятий. Число добре, нещастя не принесе.

Є й такі клієнти, які завше зупиняються в цьому готелі, вони кличуть обслугу по імені і відчувають неабияке задоволення від того, що їх тут знають, – не те, що інших, випадкових, котрих називають за номером кімнати. Це – люди безпритульні, в усі пори року в дорозі, весь час з валізкою в руках, вони всюди гарно себе почувають, готові до всіляких несподіванок і впевнені в собі.

А новачкам тут погано. Вони тривожаться, розгублені, спантеличені. Вони не тільки покинули своє село та власний дім, вони ніде не знаходять собі місця. Позбавлені своїх звичок, знайомого оточення і звичних речей, які втілювали їхнє буденне, вбоге животіння, вони не впізнають себе, все наче зупинилось і застигло в порожнечі, і вони не знають, чим цю порожнечу заповнити, бояться, що будь якої миті, через будь яку дрібничку найзвичайнісінькі речі повернуться іншим боком, можуть виникнути якісь нові думки та бажання. Їх дивує і цікавить ця нова, незвичайна, таємнича дійсність, вона не тільки довкола, вона і в них, в їхніх душах.

На світанні їх будить метушня коридорних і гамір з вулиці. Вони швидко встають і розбігаються у своїх справах. Але всюди зачинено: адвокат прийде аж через годину, лікар приймає з пів на десяту. Потім, залагодивши справи, вони повертаються до готелю, вкрай стомлені й роздратовані, до поїзда ще цілі дві, а то й три години. Вони снують по кімнаті, зітхають, поглядають на ліжко – ні, лежати не хочеться, на крісла та канапу – ні, сидіти теж не хочеться, на вікно – і в вікно дивитися не хочеться. Яке дивне це ліжко! І канапа якась чудернацька! А дзеркало, який жах! Раптом у пам'яті спливає якесь забуте доручення: треба купити бритву, а ще підв'язки для дружини і нашийник для собаки. Вони дзвонять коридорному, щоб запитати про адресу та здобути необхідну інформацію.

– Нашийник з ось такою металевою бляшкою, щоб там можна було викарбувати ім'я...

– Чиє ім'я? Собаки?

– Ні, моє, а також домашню адресу.

Чого тільки не доручають коридорним! І так увесь час, нема коли вгору глянути – стільки справ, стільки всіляких клопотів. От, приміром, в номері дванадцятому на другому поверсі зупинилася бабуся в жалобі, вона ніколи в житті не подорожувала. Зараз їде до Америки і все допитується, хитає на морі чи не хитає. Приїхала вона вчора увечері, мало не падала з ніг від втоми, її з обох боків підтримували діти – син і дочка, теж у жалобі.

А саме по понеділках, о шостій вечора, власник готелю бажає точно знати, скільки є вільних номерів. Річ у тім, що під цю годину прибуває пароплав з Генуї, привозить італійців, що повертаються з Америки, і водночас приходять швидкий поїзд з півдня, завжди напханий.

Ось і вчора увечері, о шостій годині, приїхало понад п'ятнадцять чоловік. Розмістити вдалося лише чотирьох, було всього два вільні номери, обидва на другому поверсі. Дванадцятий дали цій бідолашній бабусі з дітьми, а тринадцятий, поряд – якомусь чоловікові, що прибув з Генуї.

Адміністратор готелю записав у журналі:

Синьйор Персіко Джованні, з матір'ю та сестрою, з Вітторії.

Синьйор Фунарді Розаріо, підприємець з Нью Йорка.

Старій жінці в жалобі було дуже прикро, що довелося розлучитися з другою родиною, також із трьох осіб. Вони разом їхали в поїзді, і нові знайомі порадили їй цей готель. Як же вона бідкалась, коли дізналася про те, що ця родина могла б розміститись у сусідній кімнаті, якби за хвилину до того... так, саме за хвилину до того тринадцятий номер не віддали б ось цьому синьйору Фунарді, підприємцю з Нью Йорка...

Син побачив, що вона схлипує на плечі вчорашньої попутниці, і вирішив попросити синьйора Фунарді, щоб той поступився своєю кімнатою для тієї родини. Він звернувся до нього по англійському – бо ж він теж *американець*, приїхав разом із сестрою зі Сполучених Штатів днів сорок тому; в їхній родині нещастя: помер брат, який жив на Сіцилії разом з матір'ю. І ось тепер вона плаче. А вона ж так уже наплакалась та настраждалась, і в поїзді їй було зле, адже вона подорожує вперше, а їй уже шістдесят шість років. Їй довелося кинути рідну хату і могилу сина, з яким прожила стільки років! Вона розлучилася з усім, що їй було дороге, і з рідною землею назавжди розлучається, і з Сіцилією. Вона тепер до всього і до всіх серцем прикипає, ось навіть до цієї жінки, з якою їхала в поїзді. Отож якби синьйор Фунарді згодився...

Ні. Синьйор Фунарді не згодився. Вислухавши безладну англійську мову, він заперечливо похитав головою. Рішуча відмова. Чого іншого було чекати від такої людини! Справжній американець, грубіян, он які в нього густі насуплені брови, яке товсте, жовтаве обличчя, який заріст! Він відмовив і рушив до ліфта – до себе пішов, у тринадцятий номер на другому поверсі.

Дітям так і не пощастило зтягти стару матір до ліфта. Вона й чути не хотіла про всю цю жахливу машинерію. І подумати тільки, що тепер вона змушена їхати до Америки, в Нью Йорк! Туди так далеко їхати, через Океан... Діти вмовляли її, заспокоювали, що на морі зовсім не хитає. Але вона не вірила, адже її загойдало і в поїзді! Отож вона щохвилини питала всіх і кожного – чи правда, що на морі зовсім не хитає.

Коридорні, покоївки та носії, аби спекатися її, весь ранок навперебій радили звернутися до синьйора з сусіднього номера. Адже він напередодні зійшов з пароплава в Генуї і їде з Америки! Він провів на пароплаві стільки днів, переплив океан – кому ж краще знати, хитає на морі чи не хитає!

Тож з раннього ранку (діти поїхали на вокзал по багаж, а потім – купити дечого на дорогу) – з раннього ранку стара тихенько відчиняє двері і через кожні п'ять хвилин несміливо визирає в коридор. Вона чатує на синьйора з сусідньої кімнати, який переплив

океан і скаже їй, хитає на морі чи не хитає.

В перших проблисках світла, що пробивається крізь вікно в глибині похмурого коридора, вона бачить два довжелезні ряди черевиків. Перед кожними дверима по парі. Час від часу ті чи інші двері прочиняються, висовується рука і забирає черевик. І ось усі черевикі вже розібрані. Всі, крім тих, що стоять перед дверима сусідньої кімнати, якраз біля номера того самого синьйора, який переплив океан і скаже їй, хитає на морі чи не хитає.

Дев'ята година. Вже десята, вже пів на десяту, вже десять. А ті черевикі ще стоять, на тому самому місці. Єдина пара на весь коридор. Так і стоять перед дверима, а двері зачинені.

Такий гамір у коридорі, люди снують туди сюди, двері грюкають, коридорні носяться, покоївки бігають, ліфт усе гуде, тільки й чути дзвінки. А він усе спить! Скоро одинадцять. Черевикі стоять. Так, і досі стоять.

Стара втрачає терпець. Мимо йде служник. Вона зупиняє його і показує на черевикі:

– Як же так? Невже він ще спить?

– Еге ж, – відповідає служник, знизуючи плечима, – певне втомився... Така довга дорога. – І йде далі.

Стара обурено гмикає і втягує голову в двері. Та невдовзі вона знову висовується і, все дужче хвилюючись, дивиться на черевикі.

Певне, довго подорожував цей чоловік, багато доріг сховався у тих черевиках... Он які вони величезні, з гумками по боках, стоптані, закаблуки збиті, шкіра потріскана... Хто зна, скільки довелося йому пережити, як він здорожився, намучився...

А старій так кортить тихенько постукатися в оці двері. Але вона переборює це бажання і зачиняє двері. Що далі її бере тривога, та й діти чогось забарилися.

Може, вони пішли глянути, яке там море, адже обіцяли. Та як можна з берега угледіти, спокійне воно чи ні? Море таке величезне, без кінця і краю... Океан... Ну, скажуть вони, що море спокійне. Але хіба вона їм повірить? Ні, тільки він, синьйор із сусідньої кімнати, міг би сказати правду. Він знає. Вона прислухається, притуляє вухо до стіни – може, почує що? Нічого. Тиша. Але вже скоро дванадцять годин дня: невже він і досі спить?

І ось дзвінок на обід. З усіх дверей виходять люди, вони прямують вниз, до ресторану. Старенька знову з'являється в дверях: цікаво, чи зверне хто небудь увагу на ті черевикі чи ні. Ні. Не помічають. Ідуть і не дивляться. Підходить коридорний, кличе її на обід: діти щойно приїхали, чекають на неї в ресторані. І вона йде вниз.

І ось у коридорі вже нікого немає, всі кімнати спорожніли, а пара черевиків стоїть перед зачиненими дверима, а за ними – тихо.

Таке враження, наче їх скривдили.

Нікому вони не потрібні, стоять без діла, геть стоптані. Уже своє відслужили... Їм ніби не по собі й вони жалібно просять, щоб їх узяли, забрали звідти нарешті.

Приблизно через годину постояльці вертаються з обіду. Стара дивиться і ціпеніє з жаху. Всі зупиняються і починають гадати. Американець... приїхав учора ввечері. Хто його бачив? Він зійшов з пароплава у Генуї. Можливо, минулої ночі не спав? ...Може, на морі хитало? ...Приїхав з Америки... Якщо він погано переносить морську подорож, то коли плив океаном, хто зна, скільки ночей він не спав... Певне, відпочиває, проспить цілий день. Та що ви! Хіба тут заснеш? Такий гамір: і вже перша година дня.

Черевикі стоять перед зачиненими дверима, і чомусь ніхто не підходить до них, усі поставали трохи далі, півколом. Суперечка розпалюється. Коридорний біжить по адміністратора, той посилає по хазяїна готелю. Вони по черзі стукають у номер. Ніхто не відповідає. Намагаються відчинити двері. Замкнені зсередини. Грюкають дужче, потім ще дужче. І знову тихо. Більше сумнівів не лишається. Треба негайно бігти в поліцію: добре, поліцейський відділок поряд. Невдовзі підходить комісар з двома жандармами та слюсарем. Двері відчиняє слюсар, жандарми стримують натовп. До кімнати заходять комісар та хазяїн готелю.

Чоловік, що приїхав з Америки, помер в готельному ліжку, в першу ж ніч як,

перепливши океан, ступив на землю. Він помер уві сні, і ось – лежить, підклавши руку під шок, геть як дитина. Певне, удар.

А ті, хто лишився живий, кого неспокійне життя зібрало тут на один день, покидали свої справи, свої нескінченні клопоти і купчаться біля входу до маленького щільника великого вулика, де так раптово обірвалося чуже життя. Новина розповзлась по всьому готелю. Збігаються звідусіль, хочуть бачити, хочуть знати, хто помер, як помер...

– Сюди не можна!

В кімнаті зачинилися слідчий і лікар. Але через щілину у дверях можна розгледіти дзеркало, а в ньому відбивається ліжко і мертве тіло – ось, ось обличчя... ой, яке бліде! Рука під щокою; ніби спить... як дитина... Хто він такий? Як його звали? Ніхто не знає. Відомо тільки, що приїхав він з Америки, з Нью Йорка. Куди він їхав? До кого? Невідомо. У кишнях і валізі знайдено папери, але в них теж нема ніяких даних. Підприємець. Досить туманно. В портфелі знайшли шістдесят п'ять лір, в гаманці – трохи дрібних грошей. Один із жандармів підходить і кладе на мармурову плитку комоду оті бідолашні стоптані черевики, що більше ніколи не ходитимуть.

Мало помалу юрба тане, одні йдуть нагору, другі – вниз, треті – на вулицю, в своїх справах.

І тільки стара, яка так хотіла дізнатися, хитає море чи не хитає, стоїть перед дверима. Діти кличуть її, вона не чує. Вона плаче, їй жаль цього чоловіка. Він помер після важкої подорожі, яка так скоро чекає її.

Головний вхід зачинили на знак жалоби. Візники лаються, носії ще дужче – їм незручно ходити через маленькі бічні двері.

– Зачинено? Чому?

– Та так. Тут у готелі помер...

© Український переклад. В. С. Шиманський, 1991.